

PAPER DETAILS

TITLE: Sultân-Hüseyin Baykara'nin Mezhepsel Aidiyeti Üzerine Elestirel Bir Inceleme

AUTHORS: Alpaslan Fener

PAGES: 134-188

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3492984>

SULTÂN-HÜSEYİN BAYKARA'NIN MEZHEPSEL AİDİYETİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR İNCELEME*

Alpaslan FENER**

Öz

Sultân-Hüseyn Baykara'nın Şîî yahut teşeyyü 'ya (Şîileşmeye) temayülü olduğu yönündeki iddialar, muhtelif araştırmacıların eserlerinde birçok kere zikredildiğinden şüyu bulmuş ve doğruluğu neredeyse sorgulanmadan tekrar edilegelmiştir. Çok sayıda araştırma eserinde, bazı ana kaynaklara dayanılarak ileri sürülen bu savlara göre Sultân-Hüseyn Baykara tahta çıktığı ilk yıllarda, Şîiliğe meylettiği için hutbe ve sikkelerde On İki İmam'ın adlarının anılması yönünde bir emir vermiştir. Fakat Sünnî yöneticiler ve âlimlerin müdahalesi neticesinde bu meylinden vazgeçmiştir. Bazı ana kaynaklarda geçtiği tespit edilen bu bilgiler, araştırmacılara göre Baykara'nın aslında Şîî olduğunun, dahası bu mezhebi devletin resmi inancı yapmak istediğinin kanıtıdır. Ancak konuya dair bütün birincil kaynaklar dikkatle incelendiğinde, bu iddiaların ve yorumların yanlış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, araştırmacıların sıklıkla öne sürdüğü bu iddialar ve yorumlar, tarihe yardımcı disiplinlerden de faydalanılarak, birincil kaynaklar üzerinden yapılacak karşılaştırmalı bir analiz ile çürütülecektir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, İran, Timurlular, Sultân-Hüseyn Baykara, Ali Şîr Nevâyi, Abdurrahman Câmî.

A CRITICAL REVIEW ON SULTÂN-HUSAYN BAYQARA'S SECTARIAN BELONGING

Abstract

The allegations that Sultân-Husayn Bayqara was Shî'ite or had Shî'ite tendencies have been mentioned many times in the works of various scholars, and these allegations have been repeated almost without question. According to the claims which are put forward based on some primary sources in many research works, Sultân-Husayn Bayqara ordered the names of the Twelve Imams to be mentioned in the prayer sermons and on coins in his early years on the throne because he tended to Shî'ism. It is also claimed that he was dissuaded from doing so by a group of Sunnite bureaucrats and scholars around him. The researchers argue that the information found in some primary sources proves that Bayqara was Shî'ite or aimed to make Shî'ism the state religion. However, it is seen that all these claims and interpretations are false when the primary sources are carefully studied. Hence, in this work, these assertions and interpretations that researchers often put forward are reexamined and falsified through a comparative analysis of primary sources with the help of the auxiliary sciences of history.

Keywords: History, Iran, Timurids, Sultân-Husayn Bayqara, 'Alî Şîr Nawā'î, 'Abd al-Rahmān Jāmî.

* Tezden üretilmiş makale / Article from thesis. Bu çalışma, yazarının İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalında hazırladığı doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, alpaslanfener@ogr.iu.edu.tr. ORCID: 0000-0002-0173-3738.

Giriş

İslâm dünyasının doğu topraklarında hüküm süren Timurluların en parlak dönemine damgasını vurduğu sıklıkla tekrarlanan Sultân-Hüseyin Baykara'nın (ö. 911/1506) mezhepsel aidiyeti, çeşitli araştırma eserlerinde muhtelif vesilelerle söz konusu edilmiştir. Bu çalışmalarda ortaya atılan iddialar en temelde Sultân-Hüseyin Baykara'nın özellikle tahta çıkışını müteakip, Şîî akideyi benimsemiş veya bu inanca meyilli olduğu yönündedir. Buna dayanak olarak da ana kaynakların bazılarında yer alan, kendisinin tahta çıktığı sırada hutbenin On İki İmam adına okunmasını ve sikkelere bu isimlerin yazılmasını emrettiği yönündeki bilgi gösterilmektedir. Bu çalışmada Baykara'nın siyasî hayatının hususen tahta çıkışından sonraki kısmında vuku bulan bazı hadiselerle ilgili olarak ikincil kaynaklarda öne sürülen bütün iddialar, ana kaynaklardaki anlatım üzerinden eleştirel bir bakış açısıyla ele alınacaktır. Bu çerçevede evvela bu iddiaların dayandırıldığı hadiseler özetlenecek, ardından ana kaynaklara dair kısa bir literatür değerlendirmesi yapılacak ve araştırma eserlerinde ileri sürülen iddialara değinilecektir. Daha sonra bu konuya dair hadiselerin yer aldığı ana kaynaklardaki anlatımlar, metinlerin orijinaleri ve Türkçe tercümeleri üzerinden ayrıntılarıyla irdelenecektir. Çalışmada ele alınan eserler, özellikle ana kaynaklar metin, söylem ve içerik analizine tâbi tutulacak, buradan elde edilen bilgiler, nümizmatik biliminin sağladığı verilerle karşılaştırılacaktır. Bu irdelemeler neticesinde, araştırma eserlerinde yer alan, Sultân-Hüseyin Baykara'nın Şîî veya bu inanca meyilli olduğu yönündeki bütün iddialar yanlışlanacaktır.

Timurlular dönemi ana kaynaklarından bazılarının aktardığına göre Sultân-Hüseyin Baykara'nın tahta çıkışının hemen ardından, yönetim merkezi Herat'ta, yine bu kaynakların “müfsit Râfizler” olarak tanımladığı gruplar tarafından çıkarılan birtakım huzursuzluklar meydana gelmiştir.¹ Dahası bu ana kaynaklarda, yaşanan huzursuzluklara dair bazı isimler ve olaylar özellikle ön plana çıkarılmaktadır. Sözgelimi Seyyid Ebu'l-Hasan-ı Kerbelâ'î (ö. [?]) ve Kâinli Seyyid Ali Vâhidü'l-'Ayn (ö. [?]) gibi isimlerin, Sultân-Hüseyin Baykara'nın tahta çıkışının ardından, sarayda ve halkın bir araya geldiği

¹ Kemâleddîn Abdürezzâk Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bayhreyn* (Edime: Selimiye Kütüphanesi, Selimiye, 4691), 331b; Kemâleddîn Abdürezzâk Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, nşr. Abdülhüseyn Nevâî (Tahran: Pejûheşgâh-ı Ulûm-ı İnsânî ve Mütalaât-ı Ferhengî, 1383), 2-2/1021-1022; Muînüddîn Muhammed Zemcî İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât fî Evsâf-ı Medîne-i Herât* (Tahran: Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi Millî, Meclis, 2298), 736-739; Muînüddîn Muhammed Zemcî İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât fî Evsâf-ı Medîne-i Herât*, nşr. Seyyid Muhammed Kâzım İmâm (Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1339), 2/328-330; Abdülvasî Nizâmî Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî: Güşehâi ez Târih-i Ferhengî ve İctimâi-i Horâsân der Asr-i Timûriyân*, nşr. Necîb Mâyil-i Herevî (Tahran: Neşr-i Ney, 1371), 188-196; Kemâleddin Abdülvasî Nizâmî-yi Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî: Molla Câmî'den Ali Şîr Nevâî ve Sultan Baykara'ya Şahitliklerim*, çev. Veysel Başçı (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016), 238-246.

bayram hutbelerinde, yine aynı kaynaklara göre “Râfızilik” propagandası yaptıkları ve Sünnîlerce ulu kişilerden addedilen sahabeye, hakarete varan sözler sarf ettikleri belirtilmektedir.² Bilahare olaylardan haberdar olan Baykara’nın, anılan isimlerin çıkardığı huzursuzlukların kat’i surette giderilmesini emrettiği de ayrıca dile getirilmiştir.³ Fakat ana kaynaklardan bazıları ise bu meseleyi zikredilenden oldukça farklı bir şekilde nakletmektedir. Bu kaynaklara göre de Baykara tahta çıktığı sıralarda On İki İmâm’ın adlarının hutbe ve sikkelerde anılmasını bizzat kendisi emretmiştir.⁴

Yukarıda özet bir şekilde değinilen bu hadiselerle dair bilgiler, Timurlular dönemi tarihçiliğinin önde gelen isimlerinden Abdürrezzak es-Semerkandî’nin (ö. 887/1482) *Matla’-ı Sa’deyn ve Mecma’-ı Bahreyn*, ayrıca bir Timurlu münşisi ve tarihçisi Mu’înüddîn el-İsfizârî’nin (ö. 899/1494’ten sonra) *Ravzâtü’l-Cennât fî Evsâf-ı Medîne-i Herât* ve ünlü mutasavvıf - ve münşi - Abdülvâsi Nizâmî el-Bâharzî’nin (ö. 909/1503) *Makâmât-ı Câmî* adlı eserlerinde mevcuttur.⁵ Bu isimler ve eserleri dışında, son dönem Timurlu tarihçiliğinin en mühim numunelerinden birisi olan *Ravzatu’s-Safâ fî Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ* adlı eserin müellifi Mîrhând’ın (ö. 903/1498) vefatı üzerine, kendisi de meşhur bir tarihçi olan torunu Hândmîr’in (ö. 942/1535-36) eseri tamamlamak adına kaleme aldığı yedinci ve son cildinde de bu hadiselerle değinildiği, lakin olayların başka türlü nakledildiği müşahede edilmektedir.⁶ Bunlardan başka, yine Hândmîr’in kaleminden çıkan *Habîbü’s-Siyer fî Ahbâri Efrâdi’l-Beşer*’de de benzer bir şekilde, olaylar diğer kaynaklara nazaran farklı olarak aktarılmıştır.⁷

Her ne kadar olaylara zaman açısından oldukça uzak olsalar da bazı araştırmacıların kaynak olarak kullandığı Safevîler dönemi tarihçileri de eserlerinde bu hususa, *Ravzatu’s-Safâ*’da ve *Habîbü’s-Siyer*’de geçtiği gibi farklı bir şekilde değinmişlerdir. Örneğin Mîrzâ Hasan Beg Cünâbedî’nin (ö. [?]) *Ravzatu’s-Safeviyye*, Kādî Ahmed Gaffârî’nin (ö.

² Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn* (Selimiye, 4691), 331b; Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn*, 2-2/1021-1022; İsfizârî, *Ravzâtü’l-Cennât* (Meclis, 2298), 736-739; İsfizârî, *Ravzâtü’l-Cennât*, 2/328-330; Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 188-196; Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 238-246.

³ Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn* (Selimiye, 4691), 331b; Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn*, 2-2/1021-1022; İsfizârî, *Ravzâtü’l-Cennât* (Meclis, 2298), 736-739; İsfizârî, *Ravzâtü’l-Cennât*, 2/328-330.

⁴ Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând b. Burhâneddîn Hâvendşâh, *Ravzatu’s-Safâ fî Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ*, nşr. Abbâs Pervîz (Tahran: Müessesesi-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pîrûz, 1339), 7/39; Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn Hândmîr, *Târih-i Ravzatu’s-Safâ fî Sîreti’l-Enbiyâ ve’l-Mülûk ve’l-Hulefâ*, nşr. Cemşid Keyânfer (Tahran: İntişârât-ı Esâtir, 1375), 7/5687-5688; Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn Hândmîr, *Habîbü’s-Siyer fî Ahbâri Efrâdi’l-Beşer* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa, 901), 900a-900b; Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn Hândmîr, *Târih-i Habîbü’s-Siyer fî Ahbâri Efrâdi’l-Beşer*, thk. Muhammed Debîr-i Siyâkî (Tahran: Kitabfuruş-i Hayyam, 1380 hş.), 4/136.

⁵ Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn* (Selimiye, 4691), 331b; Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn*, 2-2/1021-1022; İsfizârî, *Ravzâtü’l-Cennât* (Meclis, 2298), 736-739; İsfizârî, *Ravzâtü’l-Cennât*, 2/328-330.

⁶ Mîrhând, *Ravzatu’s-Safâ*, 7/39; Hândmîr, *Târih-i Ravzatu’s-Safâ*, 7/5687-5688.

⁷ Hândmîr, *Habîbü’s-Siyer* (Damad İbrahim Paşa, 901), 900a-900b; Hândmîr, *Târih-i Habîbü’s-Siyer*, 4/136.

975/1567) *Târîh-i Cihân-ârâ*, Abdî Beg Şîrâzî'nin (ö. 988/1580 [?]) *Tekmiletü'l-Ahbâr* ve Hasan Beg Rûmlû'nun (ö. 985/1577) *Ahsenü't-Tevârih* adlı eserlerinde konu, belirtildiği gibi farklı bir şekilde nakledilmiştir.⁸ Son olarak, Bâbürlü İmparatorluğu'nun kurucusu Zahîrüddîn Muhammed Bâbü'rün *Vekayi'* yahut yaygın olarak *Bâbürnâme* adıyla bilinen eserinde ise konuya diğer ana kaynaklara nazaran farklı ve fakat özet bir şekilde değinilmiştir.⁹ Neticede, yukarıda bahsedilen hadiselerin özellikle Semerkandî ve İsfizârî dışında kalan kaynaklardaki versiyonları, bazı tarih araştırmacıları tarafından Baykara'nın *teşeyyu*'ya (Şiileşmeye) temayülü yahut aslında Şîi olduğuna ya da bu konuda mütereddit bir tavır içerisinde bulunduğuna delil olarak yorumlanmıştır. Bu noktada, bahsi geçen ana kaynaklardan özellikle üçü hakkında biraz daha ayrıntılı bilgi vermek gerekir. Zira bu üç kaynak, araştırma eserlerinde öne sürülen iddialara yönelik oldukça kilit bir rol oynamaktadır.

Bunlardan Semerkandî'nin eseri *Matla'-ı Sa'deyn*, ilkin İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın (ö. 736/1335) doğumundan, Timurlu hükümdarı Sultân-Ebû Sa'îd (ö. 873/1469) dönemine kadar geçen süreçteki olayları ihtiva edecek şekilde planlanmış ve yazılmış; fakat bilahare yine müellifi tarafından yapılan eklemelerle Sultân-Ebû Sa'îd'in vefatının ardından tahta geçen Sultân-Hüseyin Baykara döneminin ilk yıllarına kadarki olayları da içerecek şekilde genişletilmiştir.¹⁰ Bu son durumda 875/1470 yılı olaylarını da kapsayan eser, daha sonra yine yazarı tarafından 881/1476 tarihinde yeniden gözden geçirilmiş ve esere nihai hali verilmiştir.¹¹ Semerkandî'nin eseri bu yönüyle araştırma eserlerinde ileri sürülen iddiaların çürütülmesi adına, eldeki çalışma açısından oldukça önemlidir. Çünkü Semerkandî, verilen bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, araştırmacıların

⁸ Mîrzâ Hasan Beg Cünâbedî, *Ravzatu's-Safeviyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Paşa, 346), 5a; Mîrzâ Hasan Beg Cünâbedî, *Ravzatu's-Safeviyye*, nşr. Gulamrîzâ Tabâtabâ'î Mecid, (Tahran: Bünyâd-ı Mevkûfât-ı Doktor Mahmûd Afşâr, 1378 hş.), 65; Kādî Ahmed Gaffârî Kazvînî, *Târîh-i Cihân-ârâ* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, V2397), 175a-175b; Kādî Ahmed Gaffârî Kazvînî, *Târîh-i Cihân-ârâ*, nşr. Seyyid Ebu'l-Kâsım Mar'aşî (Tahran: Kitâbfurûş-i Hâfiz, 1343 hş.), 267; Abdî Beg Şîrâzî, *Tekmiletü'l-Ahbâr* (Tahran: Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi Millî, Meclis, 8401), 214b; Abdî Beg Şîrâzî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, nşr. Abdülhüseyn Nevâyî (Tahran: Neşr-i Ney, 1369 hş.), 41; Hasan Beg Rûmlû, *Ahsenü't-Tevârih* (Bibliothèque nationale de France, Supplément Persan, 1350), 183a; Hasan Beg Rûmlû, *Ahsenü't-Tevârih*, nşr. Abdülhüseyn Nevâyî (Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1384 hş.), 2/492.

⁹ Zahiruddin Muhammad Babur Mirza, *Baburnama: Part One Fergana and Transoxiana Chagatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation*, haz. W. M. Thackston (Harvard University, 1993), 341; *Baburnama: Babur'un Hatıratı*, çev. Reşit Rahmeti Arat (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 2/255; *The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor*, çev. Wheeler M. Thackston (New York: Oxford University Press, 1996), 206; Zahirü'd-dîn Muhammad Babur, *The Bâbur-nâme in English (Memoirs of Babur)*, çev. Annette Susannah Beveridge (London: Luzac, 1922), 1/258; *Memoirs of Zehir-ed-Din Muhammed Baber: Emperor of Hindustan*, çev. John Leyden - William Erskine (London: Longman, 1826), 177.

¹⁰ C. P. Haase, "Abd-Al-Razzaq Samarqandi," *Encyclopædia Iranica*, (22 Ekim 2023); Orhan Bilgin, "Matla'-ı Sa'deyn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (22 Ekim 2023).

¹¹ Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn* (Selimiye, 4691), 338b.

iddialarını dayandırdığı hadiselerle bizzat şahitlik etmiş bir tarihçidir. Dolayısıyla onun eseri, diğer ana kaynaklar arasında zaman ve mekân açısından daha fazla önemi haizdir.

Dünya genelinde muhtelif kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan *Matla’-ı Sa’deyn*, eksik bazı yayınlar dışında, son olarak Abdülhüseyn Nevâyi tarafından neşredilmiştir. Fakat bu çalışmada, Semerkandî’nin son halini 881/1476 yılında verdiği ve müellif hattı olması kuvvetle muhtemel yazma nüshası esas alınacaktır.¹² Çünkü, ayrıntılarına çalışmanın ileriki sayfalarında da değinileceği üzere, *Matla’-ı Sa’deyn*’in bugün sıklıkla kullanılan ve Abdülhüseyn Nevâyi tarafından yapılan neşrinde, söz konusu yazma nüshasında bulunmayan ve Semerkandî’ye ait olmadığı tespit edilen, Baykara’ya dair mezkûr iddiaların bir yönüne ilişkin “eklemeler” mevcuttur.

Yine ana kaynaklardan biri olan *Habîbü’s-Siyer*’e gelince, yazmaları üzerinde yapılan araştırmalar neticesinde bu eserin nüshalarının, temelde Sünnî ve Şîî okuyucuya göre şekillenmiş versiyonları olduğu tespit edilmiştir.¹³ *Habîbü’s-Siyer*’in bu çalışmada kullanılan iki yazmasından Türkiye’de Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki nüshasının ilgili yerlerinin Şîî versiyondan kopyalandığı anlaşılmaktadır.¹⁴ Fakat İran’da Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi Millî’de mevcut olan nüshasının ilgili yerlerinin ise Sünnî versiyona dayandığı görülmektedir.¹⁵

¹² Nüshanın müellif hattı olduğuna yönelik iddia A. Zeki Velidi Togan tarafından da ileri sürülmüştür. Lakin Togan, bu nüshanın müellif hattı olduğu yönündeki iddiasına yönelik delillerinden bahsetmemiştir. A. Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usul* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019), 200-201. Benim bu konudaki görüşüm ise doğrudan yazma nüsha üzerindeki tetkiklerimden kaynaklanmaktadır. Buna göre, iki bölümden (*deft*) oluşan eserin bu nüshasında her bölüm için ayrı ayrı yazılmış olan ferağ kayıtlarındaki ifadelerden yola çıkılarak bu nüshanın müellif hattı olduğu fikrine varılmıştır. Sözelimi ilk ferağ kaydında eserin müellifi olarak “*Abdürrezzak b. İshak es-Semerkandî*” adı zikredilmiştir. Burada eserin ikinci defa gözden geçirildiğine dair tarih kaydı da düşürülmüştür. Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn* (Selimiye, 4691), 157a. İkinci ferağ kaydında ise müellifin yine eseri gözden geçirdiğine dair bilgi, tarihiyle birlikte kaydedilmiş ama bu kez müellifin Semerkandî olduğu “*Ene el-fakîr el-hakîr Abdürrezzak b. İshak... (ben fakîr ve hakîr Abdürrezzak b. İshak...)*” ifadeleriyle daha açık bir şekilde belirtilmiştir. Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn* (Selimiye, 4691), 338b. Bu ibareler nüshanın müellif hattı olma ihtimalini güçlendirmektedir.

¹³ Philip Bockholt, *Weltgeschichtsschreibung zwischen Schia und Sunna: Hvândamîrs Habîb as-siyar im Handschriftenzeitalter* (Leiden: Brill, 2021), 203-238. Bockholt bu çalışmada, ayrıca *Habîbü’s-Siyer*’in birçok yazma nüshasının, yer yer Şîî yahut Sünnî versiyonlardan kopyalanmış karma nüshalar olduğunu da tespit etmiştir.

¹⁴ Bockholt, *Weltgeschichtsschreibung zwischen Schia und Sunna*, 156 vd.

¹⁵ Bu çalışmada kullanılan nüshaların mezkûr hadiselerle ilgili yerlerinin, Sünnî yahut Şîî, hangi versiyondan kopyalandığına dair tespit, Philip Bockholt’un da takip ettiği yöntem üzerinden yapılmıştır. Bockholt, *Weltgeschichtsschreibung zwischen Schia und Sunna*, 156 vd. Buna göre Şîî versiyonda, Sünnîlerce ululardan addedilen isimlere saygı sözcüklerinin kullanılmaması yanında, başta Hz. Ali olmak üzere Ehl-i Beyt mensubu isimler ile İmâmlar ve bu soydan gelen İmâm-zâdeler hakkında Sünnî gelenekte kullanılmayan istilâhlar, dua, tarziye cümleleri ve bağlamından Şîî tefsirlere dayandığı anlaşılan âyet iktibasları bu hususta çıkış noktası olmuştur. Bu çalışmada kaynak olarak kullanılan iki yazma nüshanın ilgili yerlerinin, Şîî versiyondan mı yoksa Sünnî versiyondan mı istinsah edildiklerine dair tespitler de bu yöntem üzerinden yapılmıştır. Konunun ayrıntılarına dair deliller ilerleyen sayfalarda ortaya konacaktır.

Nihayet *Habîbü's-Siyer*'in eldeki mevcut neşrinin ilgili yerleri de yine Şîî versiyona göre şekillenen nüshalara dayanmaktadır. Ayrıntılarına daha ileride değinileceği üzere, ana kaynaklardan bir diğeri olan *Ravzatu's-Safâ*'nın ise özellikle yukarıda bahsedilen hadiselerle ilgili bölümlerinin, yazarı Hândmîr'in elinden çıkan diğer kitabın, yani *Habîbü's-Siyer*'in Şîî versiyonuna dayandığı anlaşılmaktadır. İşte bu sebeplerden ötürü bahse konu meselelere dair adı geçen eserlerin birçoğunun neşirlerinde var olan sorunlar nedeniyle yazma nüshalarına müracaat edilmiştir. Lakin okuyucuya kolaylık sağlaması adına yazmalarla birlikte, yeri geldikçe bu kaynakların neşirlerine de atıf yapılmıştır. Fakat *Ravzatu's-Safâ*'nın yedinci cildi bunun dışında tutulmuştur. Çünkü *Ravzatu's-Safâ*'nın yedinci cildinin en erken tarihli yazma nüshalarının XVII. yüzyıl gibi oldukça geç bir döneme ait olduğu tespit edilmiş ve mezkûr cildinin erken tarihli yazma nüshalarına ulaşılammıştır.¹⁶ Bu sebeple mevcut neşirlerle iktifa etmek zorunda kalınmıştır.

Teşeyyu' Şâyiası: Sultân-Hüseyin Baykara'nın Şîîliğine Dair İddialar

Sultân-Hüseyin Baykara'nın Şîî yahut Şîîleşmeye temayülü olduğu yönündeki iddialar, muhtelif araştırmacıların eserlerinde birçok kere zikredildiğinden şüyu bulmuş ve doğruluğu neredeyse sorgulanmadan tekrar edilegelmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla Baykara'nın Şîî olduğu iddiası ilk defa William Erskine, Annette S. Beveridge ve Fuat Köprülü gibi araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. İlk iki araştırmacı, bu hususa *Bâbürnâme*'nin tercümesine yaptıkları notlandırmalarda değinmişlerdir.¹⁷ Köprülü ise “Anadolu’da İslamiyet” başlıklı çalışmasında, Mîrhând'ın *Ravzatu's-Safâ* adlı eserinin Hândmîr tarafından kaleme alınan yedinci cildine ve yine Hândmîr'in *Habîbü's-Siyer* adlı eserine referansla bu konuya işaret etmiştir.¹⁸ Köprülü ayrıca dipnotta konuyu tartışmaya açarak Nûrullâh eş-Şüşterî'nin (ö. 1019/1610) *Mecâlisü'l-Mü'minîn* adlı eserinde yer alan ve sultan ile Nûrbahşiyye tarikatı kurucusu Seyyid Muhammed Nûrbahş'ın (ö. 869/1464) oğlu ve halefi Kâsım Feyzbahş (ö. 919/1513) arasındaki ilişkiye dair bazı bilgilerin ışığında, Baykara'nın gerçekten de hutbeyi On İki İmam adına okutmak istemiş olabileceğini vurgulamıştır.¹⁹ İranistik alanında önde gelen isimlerden biri olan Hans Robert Roemer ise *The Cambridge History of Iran* serisi içerisinde yayınlanan “The Successors of Tîmür” adlı çalışmasında Timurluların dinî politikaları bağlamında,

¹⁶ Charles Ambrose Storey, “General History”, *Storey Online*, (22 Ekim 2023).

¹⁷ *Memoirs of Zehir-ed-Din Muhammed Baber*, 177; Babur, *The Bâbur-nâma in English*, 1/258.

¹⁸ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Anatolida İslâmiyyet: Türk İstilasından Sonra Anadolu Târih-i Dîniyesine Bir Nazar ve Bu Târihin Menba'ları”, *Dârülfünûn Edebiyât Fakültesi Mecmû'ası* 2/6 (1923 1339), 482; Fuat Köprülü, “Anadolu’da İslâmiyet: Türk İstilasından Sonra Anadolu Tarih-i Dînisine Bir Nazar ve Bu Tarihin Menbaları”, haz. Mehmet Kanar (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 81-82.

¹⁹ Köprülüzade, “Anatolida İslâmiyyet”, 482; Köprülü, “Anadolu’da İslâmiyet”, 81-82.

Baykara'nın tahta çıktığı zaman Şîliği devletin resmi inancı yapmak istediğini fakat Nevâyi tarafından vazgeçirildiğini kaynak belirtmeksizin dile getirmiştir.²⁰ Baykara'nın hutbede On İki İmam'ın adlarının anılmasını emrettiğinin yahut böylesi bir niyeti olduğunun belirtildiği bir diğer çalışma da Thomas W. Lentz ve Glenn D. Lowry tarafından yazılan *Timur and the Princely Vision: Persian Art and Culture in the Fifteenth Century* adlı eserdir. Adı geçen iki yazar bu çalışmalarında, yine kaynak göstermeksizin, Baykara'nın Şîî tandansı olması hasebiyle hutbede On İki İmam'ın adlarının anılmasına dair bir adım attığını, fakat başta Câmî olmak üzere dönemin ileri gelenleri tarafından bu girişiminden vazgeçirildiğini belirtmektedirler.²¹

Bu isimler dışında örneğin Saiyid Athar Abbas Rizvi de *A Socio-Intellectual History of the Isnā 'Asharī Shī'īs in India* adlı eserinde, Sultân-Hüseyin Baykara'nın Kâsım Feyzbahş ile münasebetinden bahsederken, *Bâbürnâme*'ye atıfla hükümdarın Şîliğe temayülü olduğuna işaret etmiştir.²² Bu vesileyle Baykara'nın tahta çıktığı sırada, hutbenin On İki İmâm adına okunmasını emrettiğini belirtmektedir.²³ Ardından, Baykara'yı bu niyetinden Nevâyi'nin vazgeçirdiğini eklemektedir.²⁴ Dahası hükümdarın Şîî inancını kabul etme yöneliminden vazgeçmesinde Câmî'nin de etkili olmuş olabileceğine değinmektedir.²⁵ Bir diğer araştırmacı Michel M. Mazzaoui ise *The Origin of the Safawids* adlı eserinin sonuç bölümünde, kaynak belirtmeksizin, Baykara'nın aslında Şîliği benimseyeceğini fakat Câmî ve Nevâyi eliyle bu düşüncesinden vazgeçirildiğini dile getirmiştir.²⁶ Moojan Momen de *An Introduction to Shi'i Islam* adlı eserinde, kaynak göstermeden Baykara'nın, Şîliği devletin resmî inancı haline getirmeye niyetli olduğunu ancak bundan vazgeçirildiğini ifade etmektedir.²⁷ Jean Calmard, "Les rituels Shī'ites et le Pouvoir: L'imposition du Shī'isme Safavide: Eulogie et Malédiction Canoniques" adlı çalışmasında, Semerkandî ve İsfizârî dışında Hândmîr ile Bâbü'rü de kaynak göstererek Sultân-Hüseyin Baykara'nın iktidara geldiğinde, kendisine yapılan telkinlerin sonucu,

²⁰ Hans Robert Roemer, "The Successors of Tīmūr", *The Cambridge History of Iran*, ed. Peter Jackson - Lawrence Lockhart (Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1986), 136.

²¹ Thomas W. Lentz - Glenn D. Lowry, *Timur and the Princely Vision: Persian Art and Culture in the Fifteenth Century* (Washington, DC: Arthur M. Sackler Gallery, Smithsonian Institution, 1989), 253.

²² Saiyid Athar Abbas Rizvi, *A Socio-intellectual History of the Isnā 'Asharī Shī'īs in India: 7th to 16th century A.D. with An Analysis of Early Shī'ism* (Canberra: Marifat Publishing House, 1986), 1/165.

²³ Abbas Rizvi, *A Socio-intellectual History*, 1/165.

²⁴ Abbas Rizvi, *A Socio-intellectual History*, 1/165.

²⁵ Abbas Rizvi, *A Socio-intellectual History*, 1/165.

²⁶ Michel M. Mazzaoui, *The Origins of the Şafawids: Şī'ism, Şūfism, and the Ġulāt*, (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1972), 84.

²⁷ Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam: The History and Doctrines of Twelver Shi'ism* (New Haven: Yale University Press, 1985), 98.

Şîliğini ilan etme niyetinden ve girişiminden, özellikle Ali Şîr Nevâyî ve çevresinin teşkil ettiği Hanefîlerin şiddetli muhalefeti neticesinde vazgeçtiğini dile getirmektedir.²⁸ Bu isimler dışında Hamid Algar da bu hususta benzer bir iddiayı iki ayrı çalışmada ileri sürmüştür. Algar, “Naqshbandis and Safavids: A Contribution to the Religious History of Iran and Her Neighbors” adlı çalışmada, iddiasını herhangi bir ana kaynağa dayandırmadan, sadece A. A. Semenov tarafından yayınlanan Rusça bir makaleye atıfla Sultân-Hüseyin Baykara’nın açıkça Şîliği benimsediği fakat Câmî ve Nevâyî eliyle bundan vazgeçirildiği savını ileri sürmüştür.²⁹ Algar daha sonra Câmî’nin biyografisine dair yayınladığı çalışmada bu meseleye ufak bir değişiklikle fakat bu defa referans göstermeksizin yine değinmiştir.³⁰ Hamid Algar, söz konusu ikinci çalışmada On İki İmam’ın adlarının hutbede okunması hadisesini sultanın Şîliğe meyli şeklinde yorumlamayı terk etmiş ve tıpkı Calmard gibi, bunun aslında Baykara’ya yapılan bir telkin yahut daha doğru ifade etmek gerekirse sultana sunulan bir “öneri” olduğu tezini savunmuştur.³¹ İlave olarak Câmî ile Nevâyî’nin, Baykara’yı bu öneriye “meyletmekten” caydırdıklarını belirtmiştir.³² Tasavvuf tarihi araştırmacılarından Dina Le Gall ise *A Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World 1450-1700* isimli çalışmada, evvela ikincil kaynaklara istinaden, ardından Bâharzî’nin *Makâmât* adlı eserine atıfla Baykara’nın hutbe ve sikkelerde On İki İmam’ın adlarının zikredilmesi hususunda bir niyeti olduğunu belirtmiş ve bu hadiseyi Şîlik bağlamında yorumlamıştır.³³ Dahası Baykara’nın bu düşüncesinden Nevâyî ve Câmî eliyle vazgeçirildiğini ileri sürmüştür.³⁴ Bir diğer araştırmacı Andrew J. Newman, *Twelver Shiism: Unity and Diversity in the Life of Islam, 632 to 1722* adlı eserinde referans göstermeksizin, Sultân-Hüseyin Baykara’nın hutbeyi On İki İmam adına okutmak istediğini belirtmiş ve bunu da sultanın Şîliği

²⁸ Jean Calmard, “Les rituels Shîites et le Pouvoir: L’imposition du Shîisme Safavide: Eulogie et Malédiction Canoniques”, *Etudes Safavides*, ed. Jean Calmard (Paris-Téhéran: Institut Français de Recherche en Iran, 1993), 113.

²⁹ Hamid Algar, “Naqshbandis and Safavids: A Contribution to the Religious History of Iran and Her Neighbors”, *Safavid Iran and Her Neighbors*, ed. Michel M. Mazzaoui (Salt Lake City, Utah: University of Utah Press, 2003), 28. Algar’ın bu çalışması, daha sonra “Nakşibendiler ve Safevîler: İran ve Komşularının Dinî Tarihine Bir Katkı” adıyla Türkçe’ye tercüme edilmiş ve yine kendisinin diğer birçok makalesinin tercümelerinin derlemesi olan *Nakşibendilik* isimli çalışma içerisinde yayımlanmıştır. İlgili yer için bk. Hamid Algar, *Nakşibendilik*, çev. Cüneyt Köksal vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 317.

³⁰ Hamid Algar, *Jami* (New Delhi: Oxford University Press, 2013), 41-42, 119. Bu eser bilahare Türkçe’ye tercüme edilmiştir. İlgili yer için bk. Hamid Algar, *Abdurrahman Câmî*, çev. Abdullah Taha Orhan - Zeyneb Hafsa Orhan (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 65, 148.

³¹ Algar, *Jami*, 41-42, 119; Algar, *Abdurrahman Câmî*, 65, 148.

³² Algar, *Jami*, 41-42, 119; Algar, *Abdurrahman Câmî*, 65, 148.

³³ Dina Le Gall, *A Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World 1450-1700* (Albany: State University of New York Press, 2005), 141; Dina Le Gall, *Bir Süfî Kültürü Olarak Osmanlı’da Nakşibendilik (1450-1700)*, çev. İrfan Kelkitli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 235.

³⁴ Le Gall, *A Culture of Sufism*, 141; Le Gall, *Bir Süfî Kültürü*, 235.

bağlamında değerlendirmiştir.³⁵ Edward G. Browne da *A Literary History of Persia* adlı hacimli çalışmasında, *Bâbürnâme*'deki bir rivayetten yola çıkarak Baykara'nın Şîliği tercih ettiğini fakat Nevâî'nin etkisiyle bu tercihten vazgeçtiğini tekrar etmiştir.³⁶ Muzaffar Alam ise *The Languages of Political Islam: India 1200-1800* adlı kitabında ve "A Muslim State in a Non-Muslim Context" başlıklı çalışmasında, Abbas Rizvî'yi ve Jean Calmard'ı referans göstererek Baykara'nın Şîliğe meyilli olduğunu ve dahası bu mezhebi devletin resmi inancı yapmak istediğini kaydetmiştir.³⁷ Sajjad Rizvi de *Câmî*'ye dair neşrettiği "Before the Safavid-Ottoman Conflict: Jāmī and Sectarianism in Timurid Iran and Iraq" adlı çalışmasında Bâharzî'den, Algar'dan ve Resûl Ca'feriyân'dan naklen, Baykara'nın Şîliğe meyilli olduğunu, Câmî'nin onu bundan vazgeçirdiğini, zira mirzalığı döneminde Esterâbâd'da kısa bir dönem yönetici olarak bulunduğu yıllarda³⁸ buradaki Şîi seyyidlerin etkisi altında kaldığını ileri sürmüştür.³⁹ Rizvi, ayrıca hutbe hadisesinde Baykara'nın Câmî'ye danıştığını ve onun da sultanı bu konuda uyardığını dile getirmiştir.⁴⁰ Nihayet Robert W. Dunbar da Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsıfî'nin *Bedâ'î ü'l-Vekâ'î* adlı eseri üzerinden XVI. asır Orta Asya tarihi hakkında hazırladığı doktora tezinde Momen'i kaynak vererek konuya diğerleriyle benzer şekilde değinmiştir.⁴¹

Bu isimler dışında Resûl Ca'feriyân da konuya birkaç eserinde temas etmiştir. Örneğin Farsça kaleme aldığı *Siyâset ve Ferheng-i Rûzigâr-ı Safevî* isimli çalışmasında, hadiselerin vuku bulduğu zamana göre oldukça geç sayılabilecek bir dönemde yaşamış olan, Safevî tarihçilerinden Mîrzâ Beg Cünâbedî'nin *Ravzatu's-Safeviyye* adlı eserine dayanarak Baykara'nın hutbede On İki İmam'ın adlarının anılmasını emrettiğini; fakat Ali

³⁵ Andrew J. Newman, *Twelver Shiism: Unity and Diversity in the Life of Islam, 632 to 1722* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013), 150.

³⁶ Edward G. Browne, *A Literary History of Persia* (Cambridge: Cambridge University Press, 1964), 3/456; Edward G. Browne, *Ez Sa'dî tâ Câmî: Târih-i Edebî İrân ez Nîme-i Karn-ı Heftom ta Âhir-i Karn-ı Nohhom-ı Hicrî Asr-ı İstîlâ-yi Moğûl ve Tâtâr*, çev. Ali Asgar Hikmet (Tahran: Kitabhâne-i İbn Sînâ, 1339), 667.

³⁷ Muzaffar Alam, *The Languages of Political Islam: India 1200-1800* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2004), 51. Bu kitap Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. İlgili yer için bk. Muzaffar Alam, *Hindistan'da İslam: Siyasî Dil ve Siyaset Kültürünün İnşası (1200-1800)* (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022), 77. Ayrıca bk. Muzaffar Alam, "A Muslim State in a Non-Muslim Context", *Mirror for the Muslim Prince: Islam and the Theory of Statecraft*, ed. Mehrzad Boroujerdi (Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2013), 171. Bu çalışma da Türkçe'ye tercüme edilmiştir. İlgili yer için bk. Muzaffar Alam, "İslami Olmayan Bir Çevrede İslam Devleti: Babür Örneği", *Siyasetname: İslami Bir Devlet İdaresi*, ed. Mehrzad Boroujerdi, çev. Salim Korkmaz (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021), 140.

³⁸ Baykara'nın Esterâbâd yılları hakkında bk. Hayrunnisa Alan, *Sultân Ebû Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)* (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996), 89-92; Maria Subtelny, *Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran* (Leiden: Brill, 2007), 57-59.

³⁹ Sajjad H. Rizvi, "Before the Safavid-Ottoman Conflict: Jāmī and Sectarianism in Timurid Iran and Iraq", *Jāmī in Regional Contexts*, ed. Thibaut d'Hubert - Alexandre Papas (Leiden: Brill, 2018), 231, 237.

⁴⁰ Rizvi, "Before the Safavid-Ottoman Conflict", 237.

⁴¹ Robert William Dunbar, *Zayn al-Dīn Maḥmūd Vāṣifī and the Transformation of Early Sixteenth Century Islamic Central Asia* (Bloomington, Indiana: Indiana University, Doktora Tezi, 2015), 30.

Şîr Nevâyî ile Câmî'nin buna engel olduğunu dile getirmektedir.⁴² Yine Cünâbedî'den naklen Baykara'nın bu tasarısına ve niyetine, Esterâbâd'daki kısa yöneticilik döneminde Şîi seyyidlerden etkilenmesini gerekçe olarak göstermiştir.⁴³ Neticede bütün bu bilgilerden hareketle Ca'feriyân, Baykara'nın aslında Şîi olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁴ Adı geçen araştırmacı, yine Farsça bir diğer çalışması olan *Safeviyye der-Arsa-i Dîn, Ferheng ve Siyâset*'te de Baykara'nın aslında Şîi olduğunu, tahta çıktığı ilk yıllarda hutbenin On İki İmam'ın adlarıyla okunması yönünde bir emri bulunduğunu ve kendisini bundan Sünnîlerin vazgeçirdiğini bildirmektedir.⁴⁵ Kendisi her ne kadar eserin dipnotunda bu konuya dair kaynakların ihtilafı olduğunu belirtse de sonuçta bu fikrinin sabit olduğunu dile getirmiştir.⁴⁶ Ca'feriyân, bu son eserinde iddialarını bir taraftan Safevî tarihçisi Kâdî Ahmed Gaffârî Kazvî'nin *Târih-i Cihânârâ*, diğer taraftan Abdî Beg Şîrâzî'nin *Tekmiletü'l-Ahbâr* adlı eserine ve bu son kitabın naşiri Abdülhüseyn Nevâyî tarafından esere yazılan "ta'likât" bölümündeki bilgilere ve kaynaklara dayandırmaktadır.⁴⁷ Buradan anlaşılacağı üzere bu iddiayı tekrarlayan bir diğer isim de Abdülhüseyn Nevâyî'dir. Nevâyî, belirtildiği gibi Abdî Beg Şîrâzî'nin *Tekmiletü'l-Ahbâr* adlı eserine yazdığı ta'likâtta, ana metinde geçen ve Baykara'nın hutbede On İki İmam'ın adlarının anılması yönünde bir emri olduğuna dair aktarımı *Matla'-ı Sa'deyn, Ahsenü't-Tevârih, Ravzâtü'l-Cennât* ve *Habîbü's-Siyer* gibi ana kaynaklardaki nakillerle kıyas etmek amacıyla bu eserlerden ilgili bölümleri kısaca ıktibas etmiş ve bu hususu tartışmıştır.⁴⁸ Kendisi, bütün kaynakları karşılaştırmasına rağmen aradaki tenakuzları göz ardı ederek Baykara'nın aslında Şîi olduğunu iddia etmiştir.⁴⁹ Bir diğer araştırmacı Abdülmecîd Nâsîrî Davûdî ise *Teşeyyu' der-Horâsân-ı Ahd-i Tîmûriyân* adlı Farsça eserinde, Edward G. Browne'a isnatla sultanın Şîi olduğuna değinmiştir.⁵⁰

Sultân-Hüseyn Baykara'nın hutbede On İki İmam'ın adlarının zikredilmesini emrettiği ve bu nedenle Şîi olduğu iddiası, Timurlu tarihçiliğinin önde gelen isimlerinden İsmail Aka tarafından da ileri sürülmüştür. Aka üç farklı çalışmada da kaynak göstermeden Baykara'nın Şîiliğe temayülü olduğu şeklinde, konuya tekrar tekrar

⁴² Resûl Ca'feriyân, *Siyâset ve Ferheng-i Rûzigâr-ı Safevî* (Tahran: Neşr-i İlm, 1392), 1/202.

⁴³ Ca'feriyân, *Siyâset ve Ferheng*, 1/202.

⁴⁴ Ca'feriyân, *Siyâset ve Ferheng*, 1/202.

⁴⁵ Resûl Ca'feriyân, *Safeviyye der-Arsa-i Dîn, Ferheng ve Siyâset* (Kum: İntişârât-ı Pejûheşkede-i Havza ve Dânişgâh, 1379), 1/33, 46-47.

⁴⁶ Ca'feriyân, *Safeviyye der-Arsa-i Dîn*, 1/33, 46-47.

⁴⁷ Ca'feriyân, *Safeviyye der-Arsa-i Dîn*, 1/33, 46-47.

⁴⁸ Şîrâzî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, 175-177.

⁴⁹ Şîrâzî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, 175-177.

⁵⁰ Abdülmecîd Nâsîrî Dâvûdî, *Teşeyyu' der Horâsân-ı Ahd-i Tîmûriyân* (Meşhed: Âsitan-ı Kuds-i Rezevi Bünyâd-i Pejûheşhây-i İslâmî, 1378), 141.

değirmiştir.⁵¹ Bir diğer araştırmacı Ertuğrul Ökten, Câmî hakkındaki monografisinde *Matla'ı Sa'deyn, Ravzâtü'l-Cennât ve Makâmât-ı Câmî ile Habîbü's-Siyer* gibi, mezkûr iddiaların dayandığı hadiseleri aktaran temel kaynaklara atfen Baykara'nın hutbeyi On İki İmam adına okutmak istediği, Câmî ve Nevâyî'nin başını çektiği Sünnîlerce bundan vazgeçirildiği iddialarını tartışmış ve bu bilgilerin doğruluğuna kanaat getirmiştir.⁵² Yine Timurlu tarihi araştırmacılarından Musa Şamil Yüksel de bu konuyu İsmail Aka'ya atıfla benzer bir şekilde gündeme getirmiştir.⁵³ Nihayet felsefe tarihi araştırmacılarından İhsan Fazlıoğlu da Timurlularda riyazî ilimlere dair yayımladığı makalesinde, kaynak göstermeden, İsmail Aka ile aynı şekilde bu mevzuya değirmiştir.⁵⁴

Bütün bu isimler dışında, Maria Subtelny de konuya, Baykara'nın tahta çıktığı ilk yıllarda hutbe ve sikkelerde On İki İmam'ın adlarının anılmasını emrettiği şeklinde temas etmiştir.⁵⁵ Subtelny, Baykara'nın Herat'taki dinî atmosferi yanlış yorumlamış olabileceğini, neticede bu girişiminden Hanefîlerin muhalefeti ile vazgeçtiğini belirtmiştir.⁵⁶ Bu araştırmacıya göre Baykara'nın bu planındaki asıl saik, Şîî inancını benimsemekten ziyade On İki İmam'ın, bâtınî öğretilere ilgi duyan Türk-Moğol halklarının popüler inancındaki karizmatik rolü olabilir.⁵⁷ Dolayısıyla Subtelny'ye göre Baykara, imamların geniş halk kitleleri üzerindeki karizmasından faydalanmak istemiş olmalıdır. Kısacası Subtelny, Baykara'nın bu girişimini inançsal bir tercihten çok politik-faydacı bir eylem olarak yorumlamaktadır.⁵⁸

Son olarak, araştırmacı Özden Erdoğan da yakın zamanda yaptığı çalışmasında, Semerkandî, İsfizârî ve Hândmîr tarafından yazılan eserlere atıfla tıpkı yukarıda zikredilen araştırmacılar gibi Baykara'nın tahta çıktığı sıralarda hutbe ve sikkelerde On İki İmam'ın adlarının zikredilmesi yönünde bir emir verdiği iddiasını tekrarlamış ve çıkarımlarını da bu

⁵¹ İsmail Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiiilik", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiiilik Sempozyumu (Tebliğler ve Müzakereler)*, 13-15 Şubat 1993 (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993), 87; İsmail Aka, *Timur ve Devleti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 97; İsmail Aka, "Timurlular (1370-1506)", *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri*, 5-6 Kasım 2007 (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2008), 182; İsmail Aka, *Timurlular: Orta Asya'nın Parlak Devri* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 116.

⁵² Ertuğrul Ökten, *Jâmî (817-898/1414-1492): His Biography and Intellectual Influence in Herat* (Illinois: University of Chicago, Doktora Tezi, 2007), 136-137.

⁵³ Musa Şamil Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), 25-27, 37.

⁵⁴ İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı felsefe-biliminin arkaplanı: Semerkand matematik-astronomi okulu", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 14 (2003), 4.

⁵⁵ Subtelny, *Timurids in Transition*, 61-62. Subtelny dışında bu iddiaya değinen bir diğer isim de Philip Bockholt olmuştur. Fakat Bockholt, Hândmîr'den kaynaklanan bu bilgiye şüpheyle yaklaşılması gerektiğini belirtmiştir. Bockholt, *Weltgeschichtsschreibung zwischen Schia und Sunna*, 270.

⁵⁶ Subtelny, *Timurids in Transition*, 61-62.

⁵⁷ Subtelny, *Timurids in Transition*, 61-62.

⁵⁸ Subtelny, *Timurids in Transition*, 61-62.

bilginin doğru olduğu ön kabulü üzerine inşa etmiştir.⁵⁹ Lakin kendisi tıpkı, kaynakları arasında yer alan Subtelny gibi Baykara'nın bu düşüncesinin ve eyleminin aslında politik-pragmatik bir tutumdan ileri geldiğini belirterek diğer araştırmacılardan ayrılmaktadır.⁶⁰

Neticede buraya kadar aktarılanlardan anlaşılacağı üzere, adı geçen araştırmacıların birçoğu temelde iki iddiayı öne sürmektedir: 1) Sultân-Hüseyin Baykara aslında Şîî'dir yahut Şîliğe meyletmıştır. Hatta bazı isimler, onun daha gençliğinde böyle bir temayülü olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple tahta çıktığı zaman hutbe ve sikkelerde On İki İmam'ın adlarının anılmasını emretmiştir. Ayrıca bazı araştırmacılar bu eylemin siyasî faydacılık gereği hayata geçirildiğini iddia etmişlerdir. 2) Baykara'yı bu meylinden yahut inancından, Câmî, Nevâî veya her ikisinin birden önderlik ettiği Sünnî çevreler vazgeçirmiştir. Bu noktada hemen şu soruyu sormak gerekir: Gerçekten de hakikat, iddia sahibi araştırmacıların ileri sürdüğü gibi midir? Diğer bir ifadeyle Sultân-Hüseyin Baykara gerçekte Şîî miydi veya bu inanca bir meyli var mıydı?

Bu soruların cevabı elbette, girişte de kısaca değinildiği üzere ana kaynaklar üzerinde yapılacak araştırmalar, analizler ve karşılaştırmalar neticesinde belli olabilir. Bu nedenle tarihî vakıanın ne olduğunu öğrenmek için her şeyden önce hadiselerden bahseden ana kaynakların ayrıntılı bir şekilde tahlil edilmesi gerekmektedir. Bu tahliller ise ana kaynakların özellikle yazma nüshaları merkeze alınarak yapılmalıdır. Çünkü bu kaynakların neşirlerinde bariz sorunlar tespit edilmiştir. Ayrıca metodolojik anlamda yine bu eserlerin içerik, metin ve söylem analizi gibi yöntemlerle analize tabi tutulması da elzemdir. Böylece ana kaynakların, yazarlarının belirli bir amaca yönelik ajandalara sahip olmasından ötürü yanıltıcı bilgi verebileceği ihtimalinden hareketle eleştirel okumaları yapılabilecektir. Tahlillerin sonucunda elde edilen bilgilerin bağımsız kaynaklardan, sözgelimi tarihe yardımcı disiplinlerden gelen malumat ile sağlaması da yapılmalıdır. Bu suretle iddiaların doğrulanması ya da yanlışlanması hususunda daha sağlıklı ve emin bir yol izlenmiş olacaktır.

Ben Hüseyinî Mezhebim: Sultân-Hüseyin Baykara Şîî miydi?

Bir önceki bölümde zikredilen araştırma eserlerindeki iddiaların kökeninde yer alan hadiselerin ana kaynaklara yansımaları oldukça farklı yönlerde olmuştur. Bu konuda kaynakların birbirine zıt yönde bilgiler içerdiği müşahade edilmektedir. Bundan ötürü, bu

⁵⁹ Özden Erdoğan, *Conception of Political Power and the Timurid Cultural Achievements during the Reign of Sultan Husayn Bayqara* (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 139-142.

⁶⁰ Erdoğan, *Conception of Political Power*, 139-142.

kaynakların verdikleri bilgilerin sağlamlasının yapılması, hangisinin doğru hangisinin yanlış bilgi verdiğinin tespit edilmesi elzemdir. Fakat bundan önce meseleye dair kaynaklardaki nakillere bakmak icap eder. Konuya dair hadiseleri aktaran ilk kaynak, olaylara bizzat şahitlik etmiş olan Semerkandî'nin, *Matla'ı Sa'deyn* adlı eseridir. Semerkandî'nin Farsça metni şu şekildedir:

”پادشاه ابوالغازی چون برسریرسلطنت خراسان ممکن یافت و انوار دولت او بر اطراف آن مملکت تافت تمام اعیان و حکام خراسان سر برخط فرمان نهادند و ضمائر و سرایر بر محبت و مودت او قرار دادند و او نیز با رعیت غایت عنایت و مرحمت فرمود و دست تعرض بی باکان از دامن عرض و ناموس ایشان کوتاه بود و چون جناب سلطنت پناه چنگاه در اطراف مملکت طواف نمود و حسن عقیدت آن حضرت بر عالمیان واضح نبود جمعی کج نظران را در آیین اعتقاد چنان روی داد که آن حضرت میل و غلوی عظیم در مذهب رفض و تشیع خواهد داشت و طریقه پسندیده اهل سنت و جماعت را به یکبارگی خواهد گذاشت و در ابتدا سعی بلیغ نمودند که خطبه را بر منابر اسلام به نام دوازده امام موشح سازند و اسامی گرامی خلفای راشدین را بکلی براندازند حضرت سلطنت پناه چون ازین داعیه آگاه شد بر آن جماعت که سعی بودند قهر فرمود و خطبه را به دستور معهود تعیین نمود و سیدعلی واحد العین که از قاین قهستان به وعظ اشتغال می نمود و در جانب رفض به غایت غالی بود روز عید اضحی در نمازگاه بر منبر اسلام بر آمد و در تقویت مذهب شیعه و منقصت اهل سنت سخنان آغاز کرد و متعصبان اهل سنت و جماعت در جوش آمده خروش برآوردند و از نمازگاه برخاسته با فریاد و فغان به جانب پادشاه پاک اعتقاد روان شدند و موبک سعادت نشان ازطرف کوچه خیابان متوجه عیدگاه بود در اثنای راه حکایت غلو سید واعظ استماع نمود و غضب فرموده جمعی را فرستاد که واعظ را از بالای منبر به خواری هرچه تمامتر فرود آوردند

واعظا هر چه خواستی گفتی

از برای خدا همین باشد

وحسن اعتقاد آن پادشاه نیکوخواه بر تمام عالمیان بخصیص اعیان ممالک خراسان چون فروغ آفتاب تابان روشن و عیان شد و هم درین ماه ذی الحجه میرزا ابوالغازی حکم فرمود که بر تنگه سکه عدل بهبود باشد و به موجب فرموده عمل نمودند و اختتام وقایع این سال بر لفظ بهبود مناسب نمود.⁶¹

Semerkandî'de geçen bu pasajın Türkçe çevirisi ise aşağıdaki gibidir:

⁶¹ Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn* (Selimiye, 4691), 331b; Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn*, 2-2/1021-1022.

“Pâdişâh Ebûl-Gâzî [Sultân-Hüseyin Baykara], Horasan saltanat tahtına oturduğunda ve devletinin ışığı o memleketin her tarafını aydınlattığında, Horasan’ın ayan, eşraf ve hakim zümresi onun fermanına boyun eğdiler. Ona karşı derunlarında yer alan muhabbeti ve dostluğu aşikâr ettiler. O [Sultan] da reayaya çokça inayet ve merhamet buyurdu. Ve pervasızca kötülük eden kimselerin taarruz elini reayanın namus ve ırz eteğinden çekti, [halka tasallut edenlerin bu kötülüklerini engelledi]. O, devletin koruyucusu yüce şahsiyet, birkaç zaman etrafı gezinmişti, [bu nedenle] onun akidesinin güzelliği insanlara açık değildi. Bazı yanlış görüşlü, bozuk düşünceli insanların itikat/düşünce aynasında, o hazretin Râfızîliğe meyl ve teşeyyü’ edeceği ve Ehl-i Sünnet ve Cemaat’ın beğenilen yolunu yekten bırakacağı zehabı hasıl oldu. [Bu vesileyle] başlarda, İslâm minberlerinde On İki İmam’ın aydınlatıcı isimlerini zikretmek ve Hulefâ-i Râşidîn’in mübarek isimlerini kaldırmak için açıktan ve çokça çabaladılar. O, devletin koruyucusu yüce şahsiyet, bu davadan [veya dâilikten] haberdar olduğunda [bunun için] çabalayan o güruh hakkında gazaba geldi ve hutbeyi mutat olduğu üzere tayin etti. Kuhistân’ın Kâin şehrinden gelen ve vaazla iştilal eden Gulât Râfızî Seyyid ‘Ali Vâhidü’l-‘Ayn, Kurban Bayramı günü namazgâhta İslâm minberine çıkıp, Şîî mezhebini desteklemek, güçlendirmek ve Ehl-i Sünnet’i ayıplamak ve inanırlarını azaltmak için söze başladı. Bunun üzerine katı ve koyu Sünnî cemaat cûş u hurûşa gelip namazgâhtan kalkarak feryâd ü figânla o temiz itikatlı padişahın huzuruna koşuştular. Mutluluk nişanının süvarisi ise caddenin bir kenarında namazgâha doğru yönelmiş idi. Yol üzerindeyken vâizin ‘guluuv’ hikâyesini işitip gazaba geldi. Hemen bir grubu gönderip her ne olursa olsun çabucak vâizi minberden aşağı indirmelerini emretti.

Ey vâiz her ne istediysen dedin,

[Bundan gayrı artık] Allah için böyle olsun!

Ve [böylece] o iyilik isteyen padişahın güzel inancı bütün insanlara, özellikle Horasan eşrafına, tıpkı ışıldayan güneşin parlaklığı gibi açık ve seçik oldu. Bu Zilhicce ayında Mirzâ Ebûl-Gâzî [Sultân-

Hüseyin Baykara], *tengelerin*⁶² üstüne vurulan ölçü damgasına ‘*behbûd*⁶³ ([ağırlığı] iyi derecede)’ yazılmasını emretti ve bu emir yerine getirildi. Bu yılın [873/1469] olaylarının sonu da bu ‘*behbûd*’ lafzına uygundur.⁶⁴

Semerkindî tarafından verilen bu bilgiler, bazı farklılıklar olmakla birlikte, İsfizârî’nin *Ravzâtü’l-Cennât* adlı eserinde de bulunmaktadır:

”چون حضرت پادشاه خلافت پناه ابو الغازی سلطان حسین میرزا بر سریر سلطنت خراسان تمکن یافت و پرتو آفتاب دولت قاهره اش بر ساحت ممالک تافت و سرکشان اطراف فرمان همایون او را گردن نهادند و اعیان ملک طاعتش را کمر بسته زبان به مدایح و مناقب حضرتش بگشادند جمعی از جاهلان شیعه و باطلان رفضه به مظنه آن که چون اشعار بلاغت شعار آن حضرت حسینی تخلص دارد شاید میلی به جانب عقیده باطله ایشان باشد و مذهب سنی سنت و جماعت مطعون خواهند ماند غلوی عظیم کردند و سعایت بسیار نمودند که بر منابر اسلام خطبه به نام دوازده امام خوانند و اسامی خلفای راشدین را مطروح سازند از آن جمله سید حسن کربلائی نام بود که در محلی که بساط درگاه گردون بسطت حضرت اعلیٰ به زینت فحول علما و عدول فضلا مزین نگشته بود سر رشته اسباب مایحتاجی بشکیل مانی و شطاحی بدست آورده بیارگاه خلافت پناه شتافته بود و بتزویر و حیل راهی پیدا ساخته درین باب سعی تمام داشت و دیگر سید علی واحد العین از قاین که دیده باطنش چون چشم ظاهر از دیدن راه حق پوشیده بود و میان به تشیع مذهب شیعه بسته دهان به تشیع اهل سنت گشاده در شیوه واعظی و سخنان مسجع و نثر و نظم ید طولی داشت و جمع کثیر از اوباش و جهال به سخنان رنگین و مقولات موافق هوای نفس ایشان شیفته و فریفته ساخته در جانب رفض بغایت متعصب بود و به خیال فاسد خود مستظهر به آن که حضرت اعلیٰ تقویت عقیده باطله او خواهد نمود در نقص اهل سنت و جماعت سخنان می گفت و از آن غافل که زبان حال همایون فال آن حضرت اعلیٰ بحکم لایجتمع امتی علی الضلاله در روش پسندیده حنفیه بیضا راسخ دم و ثابت قدم این ندا بکوش ملاء اعلیٰ میرساند.

⁶² Doğu İslâm dünyasında câri olan bir para birimidir. R. E. Darley-Doran, “Tanga and Tanka”, *Encyclopaedia of Islam Second Edition* (Leiden: Brill, 2000), 10/185; Oğuz Tekin, “Sikke”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (22 Ekim 2023).

⁶³ Semerkandî’nin Farsça metninde geçen عدل ve بهبود sözcükleri Vladimir Tiesenhausen tarafından *Notice sur une collection de monnaies orientales* başlıklı çalışmada tartışmaya açılmıştır. Tiesenhausen’a göre bu ibareler, konuya dair birlikte bir araştırma yayınladıkları Gustav Stickel’in belirttiğinin aksine, sikkelerin ağırlık ölçüsü ve alışım miktarıyla ilgili değildir. Fakat kendisi her ne kadar aksini düşünmüş olsa da sözcüğün i’rabı ve anlamı göz önüne alındığında, Stickel’in tespitinin daha doğru olduğu anlaşılmaktadır. Vladimir Tiesenhausen, *Notice sur une collection de monnaies orientales de M. le comte S. Stroganoff* (St. Pétersbourg: Imprimerie de l’Académie Impériale des Sciences, 1880), 34-37. Tiesenhausen ve Stickel’in birlikte yayınladıkları çalışma için bk. Gustav Stickel - Vladimir Tiesenhausen, “Die Werthbezeichnungen auf muhammedanischen Münzen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 33/3 (1879), 341-386.

⁶⁴ Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn* (Selimiye, 4691), 331b; Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn*, 2-2/1021-1022. Bu çeviride ve çalışmada yer alan diğer çevirilerde metnin daha açık bir şekilde anlaşılması adına tarafımdan yapılan eklemeler köşeli parantezle belirtilmiştir.

لخواجہ سلمان الساوجی

کوری چشم منافق من حسینی مذهبم

راه حق اینست و نتوانم نهفتن راه راست

پس روز عید اضحی سید واحد العین در عرصه مصلی بر منبر برآمده اعلام اضلال و اظلام نصب کرد و زبان به طعن سنی مذهبیان و تقویت اباطیل شیعہ کہ حضرت شاه اولیا علی مرتضی رضی اللہ عنہ درباره ایشان فرمودہ کہ سیخرج فی آخر الزمان ینتحلون شیعتنا و لیسوا من شیعتنا اذا وجدتموہم فاقتلوہم فانہم مشرکون دراز بگشاد جمعی از یکجہتان مذهب سنت و جماعت از سر حمیت جوش بر آورده از عیدگاہ برخاستند و با شور و شغب بہ جانب بارگاہ پادشاہ پاک مذهب روان گشت و رکاب نصرت انتساب کہ بہ عزم نماز عید حرکت فرمودہ بود در کوچہ خیابان از عربدہ سید مفتن وقوف یافت فوجی را فرمان داد تا او را از منبر فروکشیدند بخواری تمام.

کہ شیطان را نمی زبید و رای آسمان منبر

و حسن عقیدہ و پاکی مذهب و صفای مشرب حضرت اعلی کہ مبہم بود بر ہمہ عالمیان سیمای اہالی خراسان واضح گشت و زبانہا بدعای مزید دولت و نصرت حضرتش جاری شد و ہم در آن تاریخ کہ سنۃ ثلث و سبعین و ثمانمایہ بود حضرت اعلی نقش سکہ تنکہ را باسم بہبود حکم فرمود و زرہا بسکہ بہبود رایج گشت.⁶⁵

İsfizârî'de geçen metnin Türkçe çevirisiye şu şekildedir:

“Hilâfetin koruyucusu yüce pâdişâh Ebu'l-Gâzî Sultân-Hüseyn Mîrzâ, Horasan tahtına oturduğunda, onun kahredici devlet güneşinin şuaları memleketin her yerini aydınlattığında, başıbozuk asiler onun fermanına boyun eğdiğinde, memleketin ileri gelenleri itaat kemerini bellerine takıp methedici sözler ile onun hikayelerini anlattıklarında, cahil Şiilerden ve bâtil Râfizilerden bir grup kendi zu'munca ve zannınca, o hazretin belagat şi'ârı şiirlerinde “Hüseynî” mahlasını kullanmasını, bâtil itikatlarına bir meyil ve Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ı de ta'n edeceği şeklinde yorumladılar. Minberlerde hutbeleri On İki İmam'ın adına okumaya ve Râşid Halifelerin isimlerini kaldırmaya uğraşarak çok ileri gittiler (guluvv) ve çokça kötü sözler dile getirdiler. Bunlardan Seyyid Hasan-ı Kerbelâ'î, o hazretin âlimler ve fazıllar tarafından süslenen haşmetli ve geniş dergahının yaygısında, [ilmen]

⁶⁵ İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât* (Meclis, 2298), 736-739; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât*, 2/328-330.

ihtiyaç duyulanın [aslında] kendisi olduğu şeklinde şatahat dolu sözlerle hilekârlığa niyet etmiş ve bu hilekârlık yolunda türlü tezvirat ve desiselerle çokça çabalayarak koşturup durmuştu. Bir diğeri, kalp gözü de baş gözü gibi hakikat yolunu görmeye kapalı, gönü Şia mezhebi yoluna bağlı, ağzı ise Ehl-i Sünnet'i ayıplamaya ve kötülemeye açık olan Kâinli Seyyid 'Ali Vâhidü'l-'Ayn idi. Vâizlikte ve süslü sözler içeren nazım ve nesir düzmede yetenek sahibi olan bu şahıs, kendisinin alacalı sözleri, cahil ve başıboş (*evbâş*) takımından birçok kimsenin nefesine ve hevasına hoş geldiği için bu zümrenin aklını bulandırmıştı. Koyu ve katı bir Râfîzî idi. Ehl-i Sünnet ve Cemaat inancı ile inanırlarını azaltmaya ve ayıplamaya yönelik sözler sarf ederek fâsıd hayalinde sultanın onun bâtil akidesini destekleyeceği düşüncesini tasarlamaktaydı. Fakat bilmediği şu idi ki sultanın hal dili "Ümmetim dalalet üzere birleşmez" hükmünü zikretmekteydi. [Ve kendisi] övülmüş, beğenilen yol olan Hanefî mezhebinde sabit-kadem ve sabit-dem idi. Şu sesleniş 'mele-i a'lâ'ya kadar ulaştı:

Hâce Selmân-ı Sâvecî'den

Ey münaфіk gözü kör! Ben Hüseyinî mezhebim

Budur Hakk'ın yolu, doğru yolu gizleyemem

Bilahare Seyyid [Ali] Vâhidü'l-'Ayn, Kurban Bayramı'nda namazgâhta minbere çıkıp karanlık ve sapkın görüşlerini dillendirdi. Ağzını, Sünnîleri ta'n etmek ve Hazret-i Şâh-ı Evliyâ Ali el-Murtaza'nın (r.a.) haklarında 'Ahir zamanda, bizim taraftarımız olduğu iddiasında bulunanlar çıkacaktır. Onlar bizden değildir. Onları bulduğunuzda, öldürünüz. Zira onlar müşriktirler.' dediği Şîî bâtılları desteklemek için açtı. Bunun üzerine Sünnîlerden aynı amaca bağlı, hamiyet ehli bir grup cûşa gelip namazgâhtan kalktılar ve kargaşaya sebep olacak şekilde kavga-gürültü o temiz mezhepli padişahın katına varmak için yola çıktılar. Sultan da bayram namazı için hareket emri vermiş ve caddenin bir kenarında duruyor idi ki fitneci Seyyid'in çıkardığı arbededen haberdar oldu. Maiyetinden bir gruba onu, çabucak minberden aşağı indirmelerini emretti.

Şeytan'a gökyüzünün ötesinde minber süslenmemiştir.

Böylece o yüce sultanın [daha evvel] bilinmeyen meşrebinin saflığı, mezhebinin temizliği ve akidesinin güzelliği bütün insanlara, özellikle Horasan ahalisine ayan oldu. Diller onun bahtının açık olması ve ona Allah'tan gelecek yardımların artması için duaya koyuldu. Ayrıca bu olayın vuku bulduğu 873 senesinde yüce görünüşlü sultan, *tenge* üzerindeki damga şeklinin '*behbûd*' adıyla yazılmasını emretti ve [böylece] altınlar '*behbûd*' damgasıyla râyiç oldu...'⁶⁶

Buraya kadar nakledilenlerden özetle ortaya çıkan şu ki Baykara'nın tahta çıkışını müteakip, ana kaynakların "müfsit" ve "Râfîzî" olarak nitelediği isimlerden Seyyid Ebu'l-Hasan-ı Kerbelâ'î sarayda ve Kâinli Seyyid 'Ali Vâhidü'l-'Ayn ise halka açık vaazlarında Şîlik propagandası yapmak istemişlerdir. Özellikle Seyyid 'Ali Vâhidü'l-'Ayn, hutbede On İki İmam'ın adlarını zikretmek istemiş, dahası Ehl-i Sünnet büyüklerinin adlarını hutbeden kaldırmaya çabalamıştır. Ayrıca verdiği vaazlarda ve anlattığı kıssalarda Sünnîleri ve Ehl-i Sünnet ulularını tahkir edici sözler söyleyerek Herat'ın Sünnî halkını kıskırtmıştır. Heratlı Sünnîler de bütün bu yaşananlardan ötürü galeyana gelmiş ve konuyu Baykara'ya yansıtmış, sultan da bu türlü girişimleri derhal menetmiştir.

Şimdi bu noktadan sonra, olaylara dair haberleri nakleden diğer Timurlu kaynaklarına bakmak gerekir. Çünkü Semerkandî ve İsfizârî dışındaki kaynaklarda olayların, özellikle bazı ayrıntılarda farklı olarak aktarıldığı görülmektedir. Bu kaynaklardan ilki Bâharzî'nin *Makâmât-ı Câmî* adlı eseridir. Mezkûr konuya dair olaylar, Türkçe çevirisiyle birlikte, Bâharzî'de şu şekildedir:

”در مبادی جلوس همایون جمعی از کج نظران بی بصیرت را که در عتبه همایون مجال سخن داشتند چون سید ابوالحسن کربلائى وغیره درآینه گمان چنین روی داد که بر منابر اسلام خطبه معهود از اسامی گرامی خلفای راشدین رضوان الله علیهم أجمعین منصرف گشته، به نام شریف ائمه اثنا عشر رضی الله عنهم موشح گردد و چون این صورت از

⁶⁶ İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât* (Meclis, 2298), 736-739; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât*, 2/328-330. İsfizârî'nin münşeât mecmuasında, ileride de bahsedileceği üzere Baykara'nın Kâsım Feyzbahş'a gönderdiği mektuptan hemen önce, Seyyid Radiyüddîn Ebu'l-Hasan-ı Kerbelâ'î isimli bir şahsın hac yolculuğu için aldığı izin bir kopyası bulunmaktadır. Belgede adı geçen şahsa yönelik yüceltici sözlerden, kendisinin Baykara'ya yakın ve itibarlı bir isim olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu şahsın *Ravzâtü'l-Cennât*'ta bahsedilen Kerbelâ'î olup olmadığı kesin olarak tespit edilememiştir. Zira mektupta herhangi bir tarih yahut tarihi tespit edecek bir ipucu bulunmamaktadır. Yine de İsfizârî'nin Kerbelâ'î'den bahsederken onu sultanın dergâhına yakın bir isimmiş gibi tanıtmayı, bu iki ismin aynı kişi olabileceğini akla getirmektedir. Muiniddîn Muhammed Zemcî İsfizârî, *Münşe'ât-ı İsfizârî*, nşr. Seyyid Emîr Cihâdî Hüseyinî (Tahran: Kitâbhâne-i Müze ve Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 1398 hş.), 87-89.

جلال امور دین و دولت بود و حضرت سلطانی از کمل محققان و عارفان به هیچ کس آن ارادت و اعتقاد موثوق به نداشت که به نسبت آن حضرت پس جمعی از امرا و صدور حسب الحکم مطاع جهت استکشاف حقیقت و مصلحت آن متوجه مجلس حقایق پناه گشته آن حضرت مبالغه تمام از تغیر قاعده قدیم و مخالف طریق سلف بکلی منع و امتناع فرمود چه لامحاله ائمه اثنا عشر در خطبه معهود بر سبیل استمرار در ضمن اجمال «وعلی آله الأطهار» مندرج اند... و حضرت پادشاه دین پناه بر جماعه مفسدان غضب فرموده قرائت خطبه را به دستور معهود مقرر فرمودند...”

“Devletli [Sultân-Hüseyin Baykara’nın] tahta çıkışının ilk zamanları sultanın eşliğinde, Seyyid Ebu’l-Hasan-ı Kerbelâ’î gibi bazı basiretsiz ve bozuk düşünceli şahıslar söz söyleme fırsatı elde ettiler. Onların şüphe dolu düşünce aynalarına yansıyan şu idi ki İslâm minberlerinde Hulefâ-i Râşidîn’in (r.a) mübarek isimleriyle okunan mutad hutbeyi değiştirip On İki İmam’ın (r.a) şerefli adlarıyla süslemeyi tasarladılar ve buna kastettiler. Bu, mühim ve büyük bir dîn ü devlet işiydi. Bu nedenle sultan hazretleri bir grup ümera ve sadrı, olayın hakikatini araştırmak adına, hüküm ehlerinden sayılan bütün bir muhakkikler ve ârifler zümresi içerisinde kimsenin sözlerine ve itikadına onunki kadar inanmadığı ve güvenmediği için, hakikat sığınağının [Nûreddîn Abdurrahmân-ı Câmî’nin] katına gönderdi. O hazret de kadim kaidelerin değiştirilmemesi hususunda yoğun bir çaba gösterdi. On İki İmam’ın adlarının hutbede okunan ‘ve alâ âlihi’l-athâr’ ibaresinde zımnen mevcut olduğunu ve adlarının ayrıca anılmasına mahal olmadığını belirtip olagelen kaidenin değiştirilmemesini ve bundan kaçınılmasını buyurdu... Dinin hâmisî sultan hazretleri de müfsit cemaat hakkında gazaba gelip hutbenin mutad kaidelere göre okunmasını emretti...”⁶⁷

Bâharzî, bilahare diğer iki kaynakta yer alan Seyyid ‘Ali Vâhidü’l-‘Ayn olayına da değinmekte ve özünde önceki iki kaynakla benzer bilgiler vermektedir.⁶⁸ Fakat hadiselerin merkezine, eserin yazılış amacına uygun bir şekilde Câmî’yi yerleştirmiştir. Bu amaç doğrultusunda aktarımlar yapan *Makâmât* yazarının sözlerine bakılacak olursa dinî ve irfânî bilgisinden ileri gelen “yetkinliği” nedeniyle sultanın, ortaya çıkan bu hadiselerle dair

⁶⁷ Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 148-149; Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 238-246.

⁶⁸ Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 149-150; Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 238-246.

kendisine fikir danıştığı Câmî, feraseti ve basireti ile Ehl-i Sünnet inancını “Râfizîlerin” taarruzundan korumuş ve Baykara’nın bu hadiselerde doğruyu bulmasına yardım etmiştir.⁶⁹ İlk bakışta bunun doğru olduğu zannı ortaya çıkmaktadır. Çünkü *Matla’-ı Sa’deyn*’in, Abdülhüseyn Nevâî tarafından yapılan “neşrinde” Bâharzî’nin, Baykara’nın talebi üzerine konunun araştırılması ve Câmî’nin bu mevzuda fikrinin alınmasına dair yazdıklarına benzer bir pasaj yer almaktadır. Bu pasaj, Türkçesiyle birlikte şu şekildedir:

“... این معنی از عظیم امور دینی بود جمعی امرا و صدور جهت استکشاف حقیقت آن به مجلس حقایق آثار عالی جناب معارف نثار سلطان ارباب الحق و التحقيق برهان اصحاب الايقان و التدقيق مولانا نور الملة والدين عبدالرحمن الجامی ادام الله ظله العالی فرستاد چه حضرت میرزا سلطان حسین از خواص کمل و محققان زمان به هیچ کس آن ارادت و اعتقاد نداشت که بدان قدوه ارباب دانش و اصحاب بینش و فی الجملة آن جناب به مبالغه از تغییر قاعده قدیم و مخالفت طریقه سلف منع فرمود...”

“... Bu durum din işleri hususunda büyük bir mesele olduğu için bir grup ümera ve sadrı, olayın hakikatini araştırmak için yüksek şahsiyetli, marifet incisi, tahkik ve hakk erbabının sultanı, yakîn ve tedkik ehlinin delili Mevlânâ Nûrî’l-mille ve’l-dîn Abdurrahmân-ı Câmî’nin katına gönderdi. Zira Mirzâ Sultân-Hüseyn, basiret ehlinin ve bilgelik erbabının öncüsü olduğundan, zamanın muhakkikleri ve bütün bir havas içerisinde kimsenin sözlerine ve görüşlerine onunki kadar inanmaz, değer vermezdi. Neticede o yüce şahsiyet, bu hususta çokça bir çabayla selefın yoluna muhalefeti ve kadim kaideyi değiştirmeyi menetmek gerektiğini buyurdu...”⁷⁰

Fakat *Matla’-ı Sa’deyn*’in, bizzat yazarının gözden geçirip “son” halini verdiğini söylediği⁷¹ ve daha önce de belirtildiği üzere müellif hattı olması kuvvetle muhtemel yazma nüshasında bu pasaj bulunmamaktadır.⁷² Bu eksikliğin, daha doğru ifade etmek gerekirse neşre nazaran “fazlalığın” sebebi, görünen o ki Abdülhüseyn Nevâî’nin neşirde kullandığı kaynaklara yapılan eklemelerdir. Bu eklemelerin kim ya da kimler tarafından yapıldığı sorusuna verilecek cevap, araştırma eserlerinde ileri sürülen bazı iddiaların aydınlanmasına yardımcı olacaktır. Zira, ayrıntılarına yukarıda da değinildiği gibi bazı araştırmacılara göre Baykara, hutbenin On İki İmam adına okunması hadisesinde,

⁶⁹ Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 148-149; Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 238-246.

⁷⁰ Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn*, 2-2/1021-1022.

⁷¹ Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn* (Selimiye, 4691), 337b.

⁷² Semerkandî, *Matla’-ı Sa’deyn* (Selimiye, 4691), 331b.

muhtemelen *teşeyyu*'ya temayülü olması nedeniyle bir tereddüt içerisinde kalmış, fakat Câmî'nin müdahalesi ile bundan vazgeçmiştir.

Bu noktada, eklemelerin Bâharzî tarafından yapılmış olması, akla gelen ilk ihtimaldir. Çünkü *Makâmât*'ın nâşiri Necîb Mâyil-i Herevî, Bâharzî'nin *Matla'ı Sa'deyn*'e bir hâtîme yazdığı bilgisini vermektedir.⁷³ Bu bilgi, *Matla'ı Sa'deyn*'in nâşiri Abdülhüseyn Nevâyî tarafından esere yazılan önsözde de teyit edilmektedir.⁷⁴ Nevâyî'nin bildirdiğine göre daha evvel eserin bazı bölümlerini *Oriental College Magazine* adlı dergide tefrika olarak neşreden Muhammed Şefîî'nin, bu neşir için kullandığı nüshanın sonunda bir hâtîme bulunmaktadır.⁷⁵ Yine Nevâyî'den naklen Şefîî'ye göre bu hâtîme 'Abdülvâsi b. el-Mutahhar adlı birisi tarafından yazılmıştır.⁷⁶ Yapılan araştırmalar neticesinde *Matla'ı Sa'deyn*'in Hindistan, Bankipur'da mahfuz bir yazma nüshasının sonunda da bir hâtîmenin bulunduğu ve bunun yazarı olarak da Mevlânâ Nizâmüddîn 'Abdülvâsi isminin yer aldığı tespit edilmiştir.⁷⁷ Dolayısıyla *Matla'ı Sa'deyn*'e, bahsi geçen hâtîmeyi yazan kişinin *Makâmât-ı Câmî*'nin müellifi Kemâleddîn 'Abdülvâsi Nizâmî b. Cemâleddîn Mutahhar el-Bâharzî olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸ Ayrıca Semerkandî'nin Farsça metnindeki ifadelerle Bâharzî'nin eserinde yer alan, yine Farsça ifadelerin birbirine çok benzediği hatta yer yer aynı olduğu hemen göze çarpmaktadır. Somut örnek vermek gerekirse aşağıda yer alan beyit *Matla'ı Sa'deyn*'in neşrinde mevcut olup müellif hattı olduğu düşünülen nüshasında bulunmamaktadır:

واعظا هر چه خواستی گفتی

از برای خدا همین باشد⁷⁹

İlginç bir şekilde aynı beyit Bâharzî'nin telif ettiği *Makâmât-ı Câmî*'de de mevcuttur.⁸⁰ Fakat daha ilginç ise beytin son mısraı, Câmî'nin yaşlılık dönemi manzumelerinden oluştuğunu belirttiği ve *Hâtîmetü'l-Hayât* adıyla "896 (1491)" yılında

⁷³ Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 24; Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 19.

⁷⁴ Kemâleddîn Abdürezzâk Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn ve Mecma'ı Bahreyn*, nşr. Abdülhüseyn Nevâyî (Tahran: Müessesesi-i Mütalaât ve Tahkikât-ı Ferhengî, 1372), 1-1/12.

⁷⁵ Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn*, 1-1/12. Anlaşılan Abdülhüseyn Nevâyî *Matla'ı Sa'deyn*'i neşrederken eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu'nda 2098 ve 2125 demirbaş numaralarıyla kayıtlı iki nüshası yanında, Şefîî'nin *Oriental College Magazine*'de neşrettiği tefrikasını da kaynak olarak kullanmıştır. Zira *Matla'ı Sa'deyn*'in neşrinde de bahsi geçen hâtîme ve yazarı 'Abdülvâsi b. el-Mutahhar'ın adı yer almaktadır. Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn*, 2-2/1054-1057.

⁷⁶ Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn*, 1-1/12.

⁷⁷ Maulavi Abdul Muqtadir, *Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Oriental Public Library at Bankipore* (Patna: 1918) 6/170.

⁷⁸ Biyografisi için bk. Hândmîr, *Habîbü's-Siyer* (Damad İbrahim Paşa, 901), 975a; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/339.

⁷⁹ Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn*, 2-2/1022; Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn* (Selimiye, 4691), 331b.

⁸⁰ Bâharzî, *Makâmât-i Câmî*, 149.

düzenlediği üçüncü divanında yer almaktadır.⁸¹ Bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere *Matla‘-ı Sa‘deyn*’in muhtelif nüshalarına yapılan mezkûr eklemeler, Câmî’yi yüceltmek adına onu olayların merkezine yerleştirmek isteyen Bâharzî’nin elinden çıkmıştır. Neticede, hadiseler bizzat şahitlik etmiş birisi olarak Semerkandî ile saraya çok yakın bir isim olan İsfizârî’deki bilgilerden de hareketle Câmî’nin, bahsi geçen meselelerde Ehl-i Sünnet akidesini koruyucu vasfiyla hükümdara tesir ederek hutbenin değiştirilmesini menetmesi yönünde bir etkisinin gerçekte söz konusu olmadığı açığa çıkmaktadır. Böylece iddialarını hassaten Bâharzî’ye ve bunun yanında Semerkandî’nin eserinin “neşrine” dayandıran araştırmacıların çok büyük bir hataya düştükleri açıkça görülmektedir.

Bu eserler dışında araştırmacıların referans verdiği, özellikle üç ana kaynağa daha bakmak gerekir. Çünkü *Makâmât*’ta gözlendiği gibi, bu kaynaklarda da İsfizârî ve Semerkandî’ye nispetle birtakım farklılıklar mevcuttur. Lakin bu üç kaynaktaki farklılıklar, Bâharzî’nin eserindekinin aksine, konunun özünde kökten bir değişime sebep olmuştur. Diğer bir ifadeyle bu üç kaynaktaki bilgiler mezkûr iki ismin verdiği bilgilere taban tabana zıttır. Bahsedilen ana kaynakların ilki, Bâbürlü İmparatorluğu’nun kurucu babası Bâbü’ün *Vekâyi‘* adıyla da bilinen *Bâbürnâme* adlı eseridir. Bâbü, adı geçen eserde, diğer bütün kaynakların müstereken bağlantılı olarak bahsettikleri hutbe ve sikke konusuna iki ayrı yerde, birbirinden bağımsız ve çok farklı bağlamlarda gerçekleşen olaylar şeklinde değinmiştir. Bâbü’ün, hutbe meselesine dair bildirdikleri günümüz Türkçesiyle birlikte şu şekildedir:

“Avval taxt alganda xayâli bar egândür kim Davâzdah İmâmın xutbada oqutqay. ‘Alî-Şer Beg va ba‘zılar man‘ qılıpturlar.”⁸²

“Tahta ilk çıktığı sırada On İki İmam’ı[n adını] hutbede okutma hayali var imiş. Ali Şîr [Nevâyî] Beg ve diğer bazı kimseler kendisini bundan menetmişler.”

Bâbü, sikke meselesine ise Baykara’nın emirlerini tanıttığı başka bir yerde değinmekte ve Behbûd Beg adlı bir emirinin olduğundan bahsederken, kendisinin bu emirin yararlılıklarından ötürü adının sikkelere kazınmasını buyurduğunu dile getirmektedir:

⁸¹ Nüreddin Abdurrahman b. Ahmed Câmî, *Dîvân-i Câmî*, nşr. Â‘lâ Hân Efsah-zâd (Tahran: Mîrâs Mektûb, 1378), 2/566; Ömer Okumuş, “Câmî, Abdurrahman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (17 Ekim 2023).

⁸² Babur, *Baburnama: Part One*, 341. Ayrıca bk. *Baburnama*, 2/255; *The Baburnama*, 206; Babur, *The Babur-nâma in English*, 1/258; *Memoirs of Zehir-ed-Din Muhammed Baber*, 177.

“Yana Bihbūd Beg edi. Burunlar *čuhra jergāsida*⁸³ xidmat qılır edi. Mirzāning qazaqlıqlarında xidmatı yaqıp Bihbūd Beggā bu ‘ināyatnı qılıp edi kim tamğada va sikkadā anıng atı edi.”

“Bir diğeri Behdūd Beg idi. Önceleri, *nöker zümresi* içerisinde hizmet verirdi. Mirzâ’nın [Sultân-Hüseyn Baykara’nın] *kazaklık* yıllarında hizmeti bulunduğundan, Behbūd Beg’in adının tamga ve sikkede olmasını inayet etti.⁸⁴

Bâbürnâme’den sonraki kaynak, Timurlular devrine ait oldukça önemli tarih eserlerinden birisi olan *Ravzatu’s-Safâ*’dır. Daha doğrusu bu eserin yedinci cildidir. Eserin bu cildi, bilindiği gibi müellifi Mîrhând tarafından yazılmak üzere tasarlanmış fakat kendisinin ömrü vefa etmediği için torunu Hândmîr tarafından kaleme alınmıştır. *Ravzatu’s-Safâ*’nın ilgili yerinde olaylara dair Farsça bölüm ile Türkçesi şu şekildedir:

“... در آن اوان که بر سریر سلطنت خراسان تمکن یافت [و] شعیعہ انوار دین پروری بر اطراف آن مملکت تافت و رأی شریعت نما چنان اقتضا فرمود که خطبه و سکه را با اسمی و القاب ائمه معصومین علیهم السلام مزین گردانید وصیت این نیکنامی را در اطراف آفاق انتشار داده آوازۀ تجدید قواعد شریعت بنی هاشمی از ایوان کیوان بگذرانیدند اما جمعی از متعصبان مذهب حنفی که در آن زمان در هرات به غایت معتبر و موقر بودند به پایه سریر سلطنت مسیر شتافته در باب ترجیح رسوم اهل سنت سخنان گفته از تغییر خطبه منع نمودند چون محل مقتضی عدم قبول ملتزم آن جماعت نبود در روز عید فطر خطیب به دستور پیشتر زبان به قرائت خطبه گشوده.”

“[Sultan Hüseyn Baykara], Horasan tahtına oturduğu [ve] dinperverliğinin nurlarının şaşaası bu memleketin her tarafını aydınlattığı vakit, şariat bildiren görüşü ile hutbelerin ve sikkelerin, Masum İmamların [a.s.] isimleri ve lakapları ile süslenmesini buyurdu. Bu iyi nam sahibinin, Zühal yıldızındaki sarayından yükselen, Beni Hâşim’in şariat kaidelerinin yenilenmesi yönündeki emrinin haberi [memlekette] her bir tarafa yayıldı. Fakat, o zamanlar Herat’ta oldukça muteber ve

⁸³ Bu ibarenin ne anlama geldiği hususunda birtakım tartışmalar mevcuttur. Bk. Babur, *The Bâbur-nâma in English*, 2/25-29. Ben burada, eserin Farsça metninde geçen “çerge-i çöhre” ifadesinden de yola çıkarak yukarıdaki gibi tercüme ettim. Çerge (چرگه) sözcüğü Farsça’da: 1. Avcılar tarafından av alanında oluşturulan ve avın içerisine alınarak hapsedildiği iç bükey halka; 2. İnsanlar ve hayvanlardan oluşan zümre anlamına gelmektedir. *Lugat-nâme*, “چرگه” (22 Ekim 2023). Çöhre (چهره) kelimesi ise yine Farsça’da: 1. Sakalı çıkmamış, emred oğul; 2. Emred, sakalsız gulam, hizmetçi. 3. Nöker, mülazım, emred nöker gibi anlamlara gelmektedir. *Lugat-nâme*, “چهره” (22 Ekim 2023). Metinlerdeki vurgular tarafıma aittir.

⁸⁴ Babur, *Baburnama: Part One*, 361. Ayrıca bk. *Baburnama*, 2/271; *The Baburnama*, 217; Babur, *The Bâbur-nâma in English*, 1/277; *Memoirs of Zehir-ed-Din Muhammed Baber*, 187-188.

vakar sahibi olarak addedilen katı ve koyu Hanefiler, sultanın dergahına koştular. Kendisine, hutbenin değiştirilmesini menetmesi ve tercihlerinin de Ehl-i Sünnet merasimlerinin devam etmesi yönünde olduğunu söylediler. Bu cemaatin isteklerinin geri çevrilmesi halin nezaketine ve iktizasına aykırı olacağından, Ramazan Bayramı'nda hutbe, hatip tarafından daha evvel olduğu gibi okundu.”⁸⁵

Ravzatu's-Safâ'daki bu pasajın, ufak tefek farklılıklarla *Habîbü's-Siyer*'de de yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla bir diğer ana kaynak *Habîbü's-Siyer*'dir. Mezkûr eserde yer alan Farsça metin ve Türkçesi ise şöyledir:

”... در آن ایام که بر سریر سلطنت خراسان تمکن یافت و شعشعۃ انوار دین پروری آن حضرت بر اطراف آن مملکت تافت و رأی شریعت آرا چنان اقتضاء فرمود که خطبه و سکه را با اسامی [و] القاب ائمه معصومین مزین گردانید وصیت این نیکنامی در اطراف آفاق انتشار داده آوازۃ تجدید قواعد شریعت بنی هاشمی از ایوان کیوان بگذرانیدند اما جمعی از متعصبان مذهب حنفی که در آن زمان در دارالسلطنه هرات به غایت معتبر و موثر بودند به پایه سریر سلطنت مصیر شتافته در باب ترجیح رسوم اهل سنت سخنان گفته از تغییر خطبه منع نمودند چون محل مقتضی عدم قبول ملتزم آن جماعت نبود در روز عید فطر خطیب به دستور پیشتر زبان به قرائت خطبه گشود.“

“[Sultan Hüseyin Baykara], Horasan tahtına oturduğu ve o hazretin din-perverliğinin nurlarının şaşaası bu memleketin her tarafını aydınlattığı günlerde, şeriatı süsleyen görüşü ile hutbelerin ve sikkelerin, Masum İmamların isimleri ve lakapları ile süslenmesini buyurdu. Bu iyi nam sahibinin, Zühal yıldızındaki sarayından yükselen, Beni Hâşim'in şeriat kaidelerinin yenilenmesi yönündeki emrinin haberi [memlekette] her bir tarafa yayıldı. Fakat, o zamanlar Dârüssaltanat Herat'ta oldukça muteber ve vakar sahibi olarak bilinen katı ve koyu Hanefiler, sultanın dergahına koştular. Kendisine, hutbenin değiştirilmesini menetmesi ve tercihlerinin de Ehl-i Sünnet merasimlerinin devam etmesi yönünde olduğunu söylediler. Bu cemaatin isteklerinin geri çevrilmesi halin nezaketine ve iktizasına aykırı olacağından, Ramazan Bayramı'nda hutbe, hatip tarafından daha evvel olduğu gibi okundu.”⁸⁶

⁸⁵ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 7/39; Hândmîr, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, 7/5687-5688.

⁸⁶ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer* (Damad İbrahim Paşa, 901), 900a-900b; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/136.

Bu noktadan sonra bahsi geçen üç ana kaynağın nakilleri tenkide tâbi tutulacaktır. Zira, bu üç ana kaynağın verdiği ve *Matla’-ı Sa’deyn* ile *Ravzâtü’l-Cennât*’a nazaran zıtlık barındıran bilgiler çeşitli yönlerden ele alındığında şüpheli görünmektedir. Bu çerçevede ele alınacak olan ilk metin *Bâbürnâme*’dir. Adı geçen eserin Çağatayca aslında yer alan ve Baykara’nın hutbede On İki İmam’ın adlarını okutmak istediğine dair pasajdaki ana cümlelerin yüklemi olan “egândür”, Çağatayca’nın semantiği açısından öğrenilen geçmiş zaman kipine delalet etmektedir.⁸⁷ Bunun dışında emin olunamayan yahut ihtimal bildiren bir anlama sahip olduğu da bilinmektedir.⁸⁸ Her iki durumda da söz konusu kaydı anlamsal açıdan kesinlik bildirmeyen ve duyuma dayalı bir rivayet olarak almak oldukça mümkündür. Bu görüş, Baykara’nın böyle bir emri olmadığını, aksine böylesi bir girişimi olanların behemehal engellenmesini emrettiğini belirten ve özellikle olaylara bizzat şahitlik eden Semerkandî ile İsfizârî gibi kaynakların aktarımına da uygundur. Bu bilgiler doğrultusunda Bâbü’ün, Baykara’nın hutbede On İki İmam’ın adını anmak istediğine dair yaptığı naklin, diğer kaynaklardaki bilgiler de göz önünde tutulursa zayıf bir rivayet olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir.

Benzer bir durum sikke meselesi için de geçerlidir. Hatırlanacağı üzere Bâbü, bu konuda Baykara’nın emirlerinden Behbûd Beg’in⁸⁹ gösterdiği yararlılıklardan ötürü adının sikkelere basılmasını buyurduğunu dile getirmekteydi.⁹⁰ Semerkandî ve İsfizârî gibi kaynaklar göz ardı edilirse ilk bakışta bu bilginin doğru olma ihtimali akla gelmektedir. Çünkü Sultân-Hüseyin Baykara dönemine ait sikkeler incelendiğinde bu paraların üzerinde gerçekten de *behbûd* ibaresinin yer aldığı görülmektedir.⁹¹ Dahası bu ibare, Sultân-Ebu Said (ö. 873/1469) döneminden Baykara devrine intikal eden ve bu dönemde tedavülde

⁸⁷ Janos Eckmann, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, ed. Osman Fikri Sertkaya (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), 107; Janos Eckmann, “Çağatayca”, *Târihi Türk Şiveleri*, haz. Mehmet Akalın (Ankara: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979), 261.

⁸⁸ Eckmann, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi*, 107; Eckmann, “Çağatayca”, 261. Metnin Farsça tercümesinde bu ibarenin, semantik açıdan benzer bir kullanıma sahip olan “Mazî-i Naklî” kipinde çekimlenmiş bir fiille karşılandığı görülmektedir. Babur, *Baburnama: Part One*, 338.

⁸⁹ Behbûd Beg hakkında daha fazla bilgi için bk. Muhammed Sâlih, *Die Scheibaniade. Ein özbekisches Heldengedicht in 76 Gesängen von Prinz Mohammed Salih aus Charezm*, çev. ve not. Hermann Vambéry (Wien, 1885), 184-185, 186-187, 188-189, 412-413; Yakup Karasoy - Mustafa Toker, *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanî-nâme* (Konya: Tablet Kitabevi, 2005) 94-95.

⁹⁰ Babur, *Baburnama: Part One*, 361. Ayrıca bk. *Baburnama*, 2/271; *The Baburnama*, 217; Babur, *The Babur-nâme in English*, 1/277; *Memoirs of Zehir-ed-Din Muhammed Baber*, 187-188.

⁹¹ Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, ed. Reginald Stuart Poole (London: The Trustees of the British Museum; Longmans, 1882), 7/46-51; Charles James Rodgers, *Catalogue of the Coins in the Government Museum: Lahore* (Calcutta: Baptist Mission Press, 1891), 128; Charles James Rodgers, *Catalogue of the Coins: Part II Miscellaneous Muhammadan Coins* (Calcutta: Baptist Mission Press, 1894), 147; İrfan Tuhtiyef, *Siyaset-i Pûli-Mâlî-yi Timûr ve Hânedân-ı Ū ve Sikkahâ-yi Ânhâ*, haz. Behmen Ekberî (Kum: Kitâbhâne-i Bozorg-i Hazret-i Âyetullah el-Uzmâ Mar’âşi Necefi, 1377), 109-111; Subtelny, *Timurids in Transition*, 43-73.

olan bazı sikkeler ile muhtemelen Baykara'ya itaat bildiren mirzaların hakimiyet alanlarındaki paralara da basılmıştır.⁹² Bu konuda Stanley Lane-Poole, Charles James Rodgers ve İrfan Tuhtiyef gibi birçok araştırmacının katalog çalışmaları yanında, Baykara dönemi sikkeleri üzerine bir makaleye imza atan Âbid Takavî ve Ahmed Nîkgoftâr'ın daha yakın tarihli çalışmasında da paraların üzerinde *behbûd* ibaresinin yer aldığına dair açık veriler bulunmaktadır.⁹³ Hatta bu nedenle XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına değin araştırmacılar arasında, Bâbü'r'ün bu kaydına dair bazı tartışmalar ortaya çıkmış ve bu bilginin doğruluğu veya yanlışlığı birçok açıdan ele alınmıştır.⁹⁴ Bu tartışmalar çerçevesinde konunun çözümüne dair birtakım öneriler ileri sürülmüşse de burada zikri geçen diğer ana kaynaklara başvurulmadığından, o dönem için tatmin edici bir sonuca ulaşılamamıştır.⁹⁵

Gelgelelim, bu hususta yine Semerkandî ile İsfizârî'nin anlatımlarına müracaat edildiğinde, meselenin aslının Bâbü'r'ün anlattığından çok farklı olduğu görülmektedir. Her şeyden önce şunu belirtmekte fayda var ki Semerkandî ve İsfizârî'de bu ibare *behbûd* şeklinde muttasıl olarak verilmiştir. *Bâbü'r-nâme*'de geçen emirin adı da bu şekildedir. Fakat paraların üzerindeki ibare *beh bûd* şeklinde, yani munfasıldır. Burada meseleye dair çıkış noktası, sonucu kesin olarak bildirmesinden ötürü tabiatıyla sikkeler olacağından, munfasıl yazılan ibarenin doğruluğu kabul edilmek zorundadır. Bu da Bâbü'r'ün

⁹² Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins*, 7/44; M. Longworth Dames, "Coinage of Husayn Baikara", *Journal of the Royal Asiatic Society* 45/4 (Ekim 1913), 1049; *The David Collection*, C 341 (2 Ekim 2022).

⁹³ Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins*, 7/46-51; Rodgers, *Catalogue of the Coins*, 128; James Rodgers, *Catalogue of the Coins: Part II*, 147; Tuhtiyef, *Siyaset-i Pûlî-Mâlî-yi Tîmûr*, 109-111; Âbid Takavî - Ahmed Nîkgoftâr, "Sikke-şinâsî der Devrân-ı Şâh Sultân Hüseyin-i Baykara der Mahdûde-i Târîhî-i Horâsân-ı Bozorg (bâ Tekiye-i Rûykerd-i Mezhebî)", *Pejûheş-nâme-i Horâsân-ı Bozorg* 6/20 (1394), 97-109. Bu çalışmalardan başka, muhtelif elektronik veri tabanlarında da yeteri kadar örnek bulunmaktadır. Bk. *Kitabhâne-i Müze-i Millî-i Melik*, 5000.06.01094 (22 Ekim 2023); *The David Collection*, C 341 (2 Ekim 2022); *The David Collection*, C 97 (2 Ekim 2022); *İstanbul Arkeoloji Müzesi*, 2533 akt. Hamid Algar - Ali Alpaslan, "Hüseyin Baykara", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (22 Ekim 2023). Ayrıca Maria Subtelny de bu hususa bir şekilde dikkat çekmiştir. Subtelny, *Timurids in Transition*, 43-73. Gerçi Takavî ve Nîkgoftâr'ın tespit ettiği üzere, Şîî nüfusun yoğun olduğu Esterâbâd'da basılan bazı sikkelerde On İki İmam'ın adları gerçekten de tespit edilmiştir. Fakat bu, Baykara'nın saltanatının sonlarına doğru basılan, oldukça "geç tarihli" paralarda gözlenen bir durumdur. Dahası bu paralarda, o dönemde yükselen Safevîlerin etkisi gözlenmektedir. Ayrıca Esterâbâd'da basılan diğer paralarda, erken dönemden itibaren ekseriyetle Dört Halife'nin adları yer almaktadır. Takavî - Nîkgoftâr, "Sikke-şinâsî", 107. Bu nedenle sikkelerdeki bu ibarelerin, o dönem için Batı'da yükselen Safevî tehlikesi karşısında siyaset gereği lokal bir uygulama olduğu düşünülebilir. Kısacası bu sikkeler, Baykara'nın saltanatının başlarında Şîî akideyi benimseme ve devletin resmî inancı yapma gibi bir niyeti olduğu yönündeki iddialara herhangi bir örneklik yahut delil teşkil etmemektedir.

⁹⁴ Tiesenhausen, *Notice sur une collection*, 34-35; Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins*, 7/xxxiii; O. Codrington, "Note on Coinage of Husayn Baikara", *Journal of the Royal Asiatic Society* 45/2 (Nisan 1913), 432-434; Dames, "Coinage of Husayn Baikara", 1048-1049; H. Beveridge, "The Coinage of Husayn Baikara", *Journal of the Royal Asiatic Society* 46/1 (Ocak 1914), 142-143; Babur, *The Bâbur-nâma in English*, 2/25-29.

⁹⁵ Codrington, "Note on Coinage of Husayn Baikara", 432-434; Dames, "Coinage of Husayn Baikara", 1048-1049; Beveridge, "The Coinage of Husayn Baikara", 142-143; Babur, *The Bâbur-nâma in English*, 2/25-29.

belirttiğinin aksine ibarenin özel bir isim olmadığına, daha ziyade Farsça'da yargı bildiren çekimli bir ifade olduğuna delalet etmektedir.⁹⁶ Ayrıca Bâbü'r'ün sikke meselesindeki rivayeti burada yalnızlaşmaktadır. Zira bu rivayet, naklettikleri bilgilerin doğrulaması sikkeler üzerinden yapılabilen Semerkandî ve İsfizârî'nin anlatısıyla çelişmektedir. Ayrıca bu rivayet, konudan bahseden diğer kaynakların aktardıklarıyla da uyumlu değildir. Bu giriş bilgisinden sonra sikkeler üzerindeki ibarenin semantik-terminolojik çözümlemesine geçilebilir.

Nümizmatik disiplini açısından *beh bûd* ibaresinin, daha önce Semerkandî'de de geçen ifadelerle birlikte düşünülmesi daha makuldür. Bu nedenle Semerkandî'nin ifadelerini tek tek ele almak yerinde olacaktır. Hatırlanacağı üzere Semerkandî bu konuda, tercümesi daha yukarıda verilen şu bilgiyi aktarmıştır: “*Mîrzâ Ebu'l-Gâzî hükm fermûd ki ber-tenge sikke-i 'idl beh bûd [sic.] bâşed.*”⁹⁷ Bu cümlede geçen ibarelerden *tenge*, ortaya ilk çıkışı Gaznelilere kadar dayandırılan ve Doğu İslam dünyasında, özellikle Hint alt-kıtasında Bâbürlüler öncesi Türk-İslam devletlerinde yaygın olarak kullanılan bir para birimidir.⁹⁸ Bir diğer sözcük olan *sikke*, buradaki bağlamda paranın kendisi değil, üzerine vurulan “tasdik damgası/mührü” anlamına gelmektedir.⁹⁹ *Sikke* kelimesiyle tamlamaya giren *'idl* sözcüğü ise “ölçü” mânâsındadır.¹⁰⁰ Bu son sözcük, yine Gaznelilerden beri Doğu İslam dünyasında muhtemelen paraların ağırlığına ve alaşımına dair ölçüsünün tam olduğunu göstermek için, devlet tarafından üzerlerine vurulan damgadaki, deyim yerindeyse garantör bir terimdir.¹⁰¹ Böylece *beh bûd* ibaresinin paranın ölçüsü ve alaşımı hakkında miyâr damgası olarak “[ağırlığı ve ölçüsü] iyi [derecede] oldu” anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

Bunlar dışında, bahsi geçen kelimenin belirtilen anlama geldiğini gösteren bir diğer delil ise İsfizârî'nin, tercümesi daha evvel verilen şu cümlesidir: “... ve zer-hâ be-sikke-i

⁹⁶ Babur, *The Bâbur-nâma in English*, 2/29.

⁹⁷ Semerkandî, *Matla 'ı Sa 'deyn* (Selimiye, 4691), 331b.

⁹⁸ Darley-Doran, “Tanga and Tanka”, 185; Tekin, “Sikke” (22 Ekim 2023).

⁹⁹ *Lugat-nâme*, “سكه” (22 Ekim 2023).

¹⁰⁰ Bu sözcüğün *'adl* kelimesiyle aynı kökten türemesinden mütevellit, bazı sözlüklerde kesreli hali yerine, fethalı hali verilmiştir. Fakat sözcük kesreli, yani *'idl* olarak okunmalıdır. Edward William Lane, *An Arabic-English Lexicon* (London: Williams and Norgate, 1874), “'idl”, 1-5/1974; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), “'adl”, 5/4630; *Lugat-nâme*, “ادل” (22 Ekim 2023).

¹⁰¹ Tiesenhausen, *Notice sur une collection*, 37; Edward Thomas, “On the Coins of the Kings of Ghazni”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 9 (1847), 307-374; Edward Thomas, “Supplementary Contributions to the Series of the Coins of the Kings of Ghazni”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 17 (1860), 138-208.

'*beh bûd [sic.] râyic geşt.*'¹⁰² Baykara'nın sarayında münşî olarak hizmet vermiş olan, dolayısıyla inşâ sanatının ve belagatin inceliklerini çok iyi bilen İsfizârî'nin, buraya uygun diğer birçok fiil varken *râyic olmak* eylemini kullanması hiç de tesadüfi olmasa gerek. Çünkü *râyic* kelimesi de İslam dünyasında paranın ağırlığı ve ölçüsü anlamında, değerini bildiren bir terim olarak kullanılmıştır.¹⁰³ Dolayısıyla *beh bûd* sözcüğünün bu fiille bağlantılı olarak "ölçü" birimine işaret etmesinden ötürü İsfizârî'nin burada bilinçli bir şekilde bu eylemi seçtiği açıktır.

Bütün bunlardan sonra son bir veri daha, paraların üzerindeki ibarenin Bâbü'rün anlattığının aksine, Behbûd Beg ile ilintili olmadığını göstermektedir. Orta Asya'da hâkim olan devletlerden Şeybanîlerin, 1561-1583 tarihleri arasında hüküm süren sultanı İskender Han¹⁰⁴ dönemi sikkelerinde de *beh bûd* ibaresi bulunmaktadır.¹⁰⁵ Bu nedenle Mansel Longworth Dames'in de belirttiği gibi Bâbü'rün naklettiği bu "efsane"nin bu kadar uzun bir süre devam etmesi beklenemez bir durumdur.¹⁰⁶ Neticede bütün bu bilgilerden hareketle *beh bûd* ibaresinin, *tenge* üzerine ve daha önce aynı amaçla kullanılan *idl* yerine vurulması kararlaştırılan ağırlık ve ölçü damgası olduğu anlaşılmakta ve özel isimden ziyade bir terim olarak "[ağırlığı ve ölçüsü] iyi [derecede] oldu" manasına geldiği görülmektedir.¹⁰⁷ Bu durumda Bâbü'rün verdiği bu bilginin yanlışlığı ve sikkelerin üzerindeki ibarenin Behbûd Beg'e lutfen ve atfen nakşedilmediği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak araştırma eserlerinde yer alan, Baykara'nın Şîî olduğu yönündeki iddiaların kaynaklarından birisi olan, dahası hutbe ve sikke meselesini diğer bütün ana kaynaklara nazaran farklı bağlamlarda ve birbirinden bağımsız hadiseler olarak aktaran *Bâbü'r-nâme*'nin, bu konuda kuvvetli ve güvenilir bir referans olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla iddialarını Bâbü'rün nakline dayandıran araştırmacıların da önemli bir hata yaptıkları müşahade edilmektedir.

Burada *Bâbü'r-nâme* üzerinde yapılan tetkiklerin ve eleştirel bakışın, bu çalışmada alıntı yapılan ve Hândmîr'in elinden çıkan iki ana kaynak metin, yani *Ravzatu's-Safâ*'nın yedinci cildi ile *Habîbü's-Siyer* için de geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Hatırlanacağı

¹⁰² İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât* (Meclis, 2298), 736-739; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât*, 2/328-330.

¹⁰³ Tiesenhansen, *Notice sur une collection*, 34-35.

¹⁰⁴ İsmail Türkoğlu, "Şeybânîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (22 Ekim 2023).

¹⁰⁵ Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins*, 7/60; Dames, "Coinage of Husayn Baikara", 1049; Babur, *The Bâbur-nâma in English*, 2/29.

¹⁰⁶ Dames, "Coinage of Husayn Baikara", 1049.

¹⁰⁷ Tiesenhansen, *Notice sur une collection*, 34-35. Burada şunu belirtmek gerekir ki Beveridge'in de ifade ettiği üzere bu ibarenin *beh boved* şeklinde okunması da mümkündür. Bu okunuş kabul edilse dahi anlam temelde bir değişime uğramamaktadır. Babur, *The Bâbur-nâma in English*, 2/29.

üzere Hândmîr bu iki metinde de Sultân-Hüseyin Baykara'nın tahta çıktığı ilk yıllarda, Şîliğe temayülü olduğunu hissettirmek istercesine, hutbe ve sikkelerde On İki İmam'ın adlarının anılması yönünde bir emri olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸ Yine Hândmîr'in bildirdiğine göre, Herat'ın ileri gelen Hanefileri bu duruma itiraz ederek sultana ulaşmış ve itirazlarını dile getirmişlerdir.¹⁰⁹ Sultan da nazik bir durum olmasından ötürü, kargaşa çıkması tehlikesine karşı bu emrinden vazgeçmiştir.¹¹⁰ Burada dikkat edilirse olaylar, Hândmîr'in elinden çıkan iki metinde de Semerkandî ve İsfizârî'ye göre farklı bir şekilde nakledilmiştir. Hândmîr'in anlatımı deyim yerindeyse diğer iki yazara nazaran taban tabana zıt bir anlam içermektedir. Örneğin, bu iki ismin metnindeki anlatımın aksine, hutbede On İki İmam'ın adlarının anılması, bizzat sultanın emri gibi yansıtılmıştır. Bunun yanında, ilk iki kaynakta geçen, sikkelere sultanın emriyle *beh bûd* ibaresinin yazılması hususu ise sikkelere yine sultanın emriyle On İki İmam'ın adlarının nakşedilmesi şeklinde dönüştürülmüştür. Neticede metinler arasında meseleye dair çok ciddi farklılıklar olduğu görülmektedir. Eserleri üzerinde yapılan incelemeler, bu “farklılığın” kaynağının Hândmîr'in kendisi olduğunu göstermektedir. Bu da olayın aslına dair Semerkandî ve İsfizârî tarafından verilen bilgilerin gerçeğe daha yakın olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir. Çünkü Hândmîr'in yazdığı metinler dikkatle incelendiğinde, kendisinin yukarıda verilen pasajlara belirli bir amaç doğrultusunda “editorial” bir müdahalede bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Hândmîr'in elinden çıkan iki metnin de *Bâbürnâme* gibi tenkide tâbi tutulması elzemdir. Buna dair izlenecek en temel yol ise sebepleriyle birlikte, Hândmîr'in yaptığı bu “editorial” düzenlemelerin ortaya konulmasından geçmektedir.

Bilindiği üzere XVI. asrın başlarında, Şeybânîlerin Herat'a saldırıları sonucu, Timurluların Horasan bölgesindeki hakimiyetine son verilmiştir.¹¹¹ Kısa bir süre sonra da batıdan gelen Safevîler, Herat'ı ele geçirmiştir.¹¹² Safevîler, Herat'ı ele geçirdikten sonra, kendilerine direnen bölgede, akidelerini yerleştirmek adına muhtelif yollara başvurmuşlardır. Örneğin, özellikle Şah İsmail (ö. 930/1524) ve ardılları tarafından

¹⁰⁸ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 7/39; Hândmîr, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, 7/5687-5688; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer* (Damad İbrahim Paşa, 901), 900a-900b; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/136.

¹⁰⁹ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 7/39; Hândmîr, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, 7/5687-5688; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer* (Damad İbrahim Paşa, 901), 900a-900b; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/136.

¹¹⁰ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 7/39; Hândmîr, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, 7/5687-5688; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer* (Damad İbrahim Paşa, 901), 900a-900b; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/136.

¹¹¹ İsmail Aka, “Timurlular”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (22 Ekim 2023); İsmail Türkoğlu, “Şeybânî Han”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (22 Ekim 2023).

¹¹² Aka, “Timurlular” (22 Ekim 2023); Tufan Gündüz, “Safevîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (22 Ekim 2023); Recep Uslu, “Herat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (22 Ekim 2023).

bölgede Şiîliğin yerleşmesi için Cebel-i Âmil'den getirilen ulema vasıtasıyla ilmî zeminde çaba gösterildiği düşünülmektedir.¹¹³ Lakin görünen o ki faaliyetler ilmî zeminle sınırlı kalmamıştır. İnançlarını değiştirmeye zorlamak adına Sünnîlere baskı ve şiddet politikaları uygulandığı, dahası insanların katledilerek ileri gelen Sünnî ulemanın ve halkın sindirilmek istendiği de döneme şahitlik eden bazı isimlerin eserlerine yansımıştır.¹¹⁴

Hândmîr eserini işte bu karmaşa ortamında Herat'ta yazmıştır. Fakat bilahare eser üzerinde birtakım değişiklikler yaptığı da anlaşılmaktadır.¹¹⁵ Bu metinlerden ilki olan *Habîbü's-Siyer*'in yazımına, Herat'ta *sadr* olarak görev yapan Gıyâseddin Muhammed b. Yûsuf-ı Hüseyinî'nin himayesinde, onun adına 927 (1521) yılında başlamıştır.¹¹⁶ Hândmîr, hâmisinin öldürülmesi üzerine, Safevîler adına bölgedeki Türkmen aşiretlerine emirlikle görevlendirilen Hâce Habîbullah-ı Sâvecî'nin himayesine girmiş ve eserini bu isim adına 930 (1524) senesine kadar yazmaya devam etmiştir.¹¹⁷ Bu arada eserini ikinci defa gözden geçiren Hândmîr, bundan sonra Hindistan'a geçmiş, burada eserini yeniden ve üçüncü kez gözden geçirme fırsatı yakalamıştır.¹¹⁸ Bu konu hakkında önemli bir çalışmaya imza atan Philip Bockholt'un da tespit ettiği üzere bu durum, *Habîbü's-Siyer*'in temelde Sünnî ve Şiî okuyucuya hitap eden farklı versiyonlarının, dahası yer yer bu farklı versiyonlardan kopyalanan karma nüshalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹¹⁹

¹¹³ Rula Jurdi Abisaab, *Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire* (London; New York: I.B. Tauris, 2004), 7-30. Bu durum İslam dünyasında, özellikle XIV. asırdan XVI. asrın sonlarına değin devam eden bir fenomenin, muhtelif sebeplerden ötürü ortaya çıkan ulema hareketliliğinin bir parçası olarak da görülebilir. Bu konuda bk. Giv Nassiri, *Turco-Persian Civilization and The Role of Scholars' Travel and Migration in Its Elaboration Continuity* (Berkeley: University of California, Doktora Tezi, 2002); Tofigh Heidarzadeh, "Patronage, Networks and Migration: Turco-Persian Scholarly Exchanges in the 15th, 16th and 17th Centuries," *Archives Internationales d'Histoire Des Sciences* 55/155, (2005), 419-434; Ertuğrul Ökten, "Scholars and Mobility: A Preliminary Assessment from the Perspective of al-Shaqayiq al-Nu'maniyya", *Osmanlı Araştırmaları* 41 (2013), 55-70; Abdurrahman Atçıl, "Mobility of Scholars and the Formation of a Self-Sustaining Scholarly System in the Lands of Rum during the Fifteenth Century", *Literature and Intellectual Life in Medieval Anatolia*, ed. Andrew S. C. Peacock - Sara Nur Yıldız (Würzburg: Ergon Verlag, 2016), 315-332; Sena Fidan Öztürk, *After the Timurid Renaissance: Scholarly Mobility Between the Lands of Rum and Acem from the Fourteenth Through the Sixteenth Century* (İstanbul: İstanbul Şehir University, Yüksek Lisans Tezi, 2019). Ayrıca bu fenomenin Safevîler dönemindeki yansımalarının bir yönü için bk. Ahmed Gülçin-i Meânî, *Kârvân-ı Hind: Der Ahvâl u Âsâr-ı Şâ'irân-ı 'Asr-i Safevî ki be-Hind Reftend*, 2 Cilt (Meşhed: İntişârât-ı Âstân-ı Kuds-i Rezevî, 1369).

¹¹⁴ O sıralarda Herat'ta bulunan ve yaşananları bizzat idrak eden Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî ile Haneffî ulemasından meşhur Ali el-Kârî, vuku bulan hadiseler ve özellikle katillere dair önemli ayrıntılar vermektedir. Zeynüddîn Mahmûd-ı Vâsîfî, *Bedâyi'ü'l-Vekâyi'*, nşr. Aleksander Boldyrev (İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1350), 2/246-252; Nûreddin Ali b. Muhammed b. Sultân Molla Alî el-Kârî, *Şemmü'l-'Avârız fî Zemmi'r-Revâfîz* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, 2824), 105b-107a; Nûreddin Ali b. Muhammed b. Sultân Molla Alî el-Kârî, *Şemmü'l-'Avârız fî Zemmi'r-Revâfîz*, haz. Mecid el-Halife (Kahire: Merkezü'l-Furkan li'd-Dirasati'l-İslamiyye, 1425), 41-45.

¹¹⁵ Bockholt, *Weltgeschichtsschreibung zwischen Schia und Sunna*, 37 vd.

¹¹⁶ Bockholt, *Weltgeschichtsschreibung zwischen Schia und Sunna*, 37 vd.

¹¹⁷ Bockholt, *Weltgeschichtsschreibung zwischen Schia und Sunna*, 37-38.

¹¹⁸ Bockholt, *Weltgeschichtsschreibung zwischen Schia und Sunna*, 37 vd.

¹¹⁹ Bockholt, *Weltgeschichtsschreibung zwischen Schia und Sunna*, 203-238.

Hutbe ve sikke meselesine dair eserin yazma nüshalarına ve neşrine müracaat edildiğinde ise yukarıdaki pasajın Şîî versiyon ile bu versiyona dayanan ve araştırmacıların sıklıkla referans verdiği neşrinde yer aldığı; fakat Sünnî versiyonda mevcut olmadığı görülmektedir.¹²⁰ Bu noktada araya girip bu versiyonlardaki farkları, orijinal metin üzerinden göstermek icap eder. Böylece meselenin arka planı daha iyi anlaşılacaktır. *Habîbü's-Siyer*'in yazma nüshasının Şîî versiyonu ile neşrindeki ilgili pasaj şu şekildedir:

”... بقبضه اقتدار آن خسرو کامکار داد تا در روز جمعه عاشر ماه رمضان سنه ثلث و سبعین و ثمانمائة¹²¹ از تخت حاجی بیک بباغ زاغان تشریف بوده قدم بر سریر جها نبانی نهاد تختگاه خاقان سعید مغفرت پناه از یمن مقدم آن پادشاه عالیجاه غیرت افزای اورنگ فیروزه رنگ مهر و ماه گشت و دارالملک اقلیم چهارم از رشحات سحاب معدلت آن سلطان سکندر دستگاه در نصارت¹²² از فلک هفتم در گذشت و آنحضرت پشت بر مسند حشمت و کامرانی نهاده بدلی قوی و املى فسیح¹²³ روی بتمشیت امور¹²⁴ جهانبنانی آورد و پرتو عواطف و اشفاق برتنظیم امور جمهور نزدیک و دورافکنده جناح مرحمت و احسان بر[مفارق\مغارق] طوایف انسان بکسترد¹²⁵ در تقویت ارکان شریعت غرا و استحکام قواعد احکام ملت بیضا فرامین مطاعه بنفاذ انجامید و در باب رعایت سادات و قضاه و فضلا و ارباب درس و فتوی نهایت سعی و اهتمام بتقدیم رسید مثنوی¹²⁶ * شد از انوار عدلش ملک روشن * ز فیض همتش کیتی چو گلشن * رفته اهل عالم را امان داده * بعهدش عدل کسری رفت از یاد * اساس شرع او¹²⁷ سعیش متین شد * دعا گویش همه روی زمین شد * و چون خاقان منصور مظفر لوا پیوسته دست تولا بولاء اهل بیت سید الوری و برگزیدگان إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً استوار داشت و غیر نقش محبت و مودت عترت طاهره خاتم النبیین صلوات الله علیه وعلیهم اجمعین صورتی بر خاتم دل نمی نگاشت در آن ایام که برسریر سلطنت خراسان تمکن یافت و ششعه انوار دین پروری آن حضرت بر اطراف آن مملکت تافت و رأی شریعت آرا چنان اقتضاء فرمود که خطبه و سکه را با اسامی [و] القاب انمه معصومین مزین گردانید وصیت این نیکنامی در اطراف آفاق انتشار داده آوازه تجدید قواعد شریعت بنی هاشمی از ایوان کیوان بگذرانیدند اما جمعی از متعصبان مذهب حنفی که در آن زمان در دارالسلطنه هرات به غایت معتبر و موقر بودند به پایه سریر سلطنت مصیر شتافته در باب ترجیح رسوم اهل سنت سخنان گفته از تغییر خطبه منع نمودند چون محل مقتضی

¹²⁰ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer* (Damad İbrahim Paşa, 901), 900a-900b; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer* (Meclis, 3159), 146a; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/136.

¹²¹ *Habîbü's-Siyer*'in naşiri Muhammed Debîr-i Siyâkî, neşirde bu tarihi sehven 773 (ثلاث و سبعین و سبعمائة) olarak vermiştir. Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/136.

¹²² Neşirde bu ibare (نظارت) şeklinde verilmiştir. Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/135.

¹²³ Neşirde bu ibare (فصیح) şeklinde verilmiştir. Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/135.

¹²⁴ Neşirde bu ibare (مهام) şeklinde verilmiştir. Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/135.

¹²⁵ Neşirde bu ibareden sonra fazladan bir (و) vardır. Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/135.

¹²⁶ Neşirde bu ibare (نظم) şeklinde verilmiştir. Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/136.

¹²⁷ Neşirde bu ibare (از) şeklinde verilmiştir. Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/136.

عدم قبول ملتمس آن جماعت نبود در روز عید فطر خطیب به دستور بیشتر زبان به قرائت خطبه گشود.¹²⁸

Hândmîr bundan sonra Sultân-Hüseyin Baykara'nın, Sultân-Ebû Sa'îd'in kızı Şehribânû Bigim ile evlenmesi hadisesini anlatmaktadır.¹²⁹ Bu pasajda Sünnî versiyondan farklı olan yerler, kalın olarak işaretlenen kısımlardır. Burada “*Ey peygamber ailesi! Allah sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*”¹³⁰ mealindeki âyetin iktibas edildiği görülmektedir. “Tathîr Âyeti” olarak da bilinen bu âyet, Ahzâb Sûresi'nin otuz üçüncü âyeti olup Şiîlerce Ehl-i Beyt ile onların soyundan gelenlerin “masumiyetine” ve *ismetine* yorulmaktadır.¹³¹ Dolayısıyla bu âyetin Şiî itikadında oldukça önemli bir yeri vardır. Yine kalın olarak işaretlenen yerde, bu âyet mucibince Baykara'nın *tevellâ* ile Ehl-i Beyt'e iman ettiği dile getirilmiştir. Bilindiği üzere “*İmâmîyye Şîası'nın devlet başkanlığı, dolayısıyla siyasî hâkimiyet konusunda kendileri gibi düşünenlerle dostluk içinde bulunması*”¹³² şeklinde açıklanan *tevellâ*, bunun tam zıddı bir anlam barındıran *teberrâ* ile birlikte Şîa'da çok önemli dinî-siyasî kavramlardandır. Bu iki önemli ayrıntının yer aldığı pasajın hemen ardından da Baykara'nın hutbe ve sikkelerde On İki İmam'ın adlarının yer almasını emrettiği belirtilmiştir. Dolayısıyla bu iki mühim ayrıntının yer aldığı pasaj hem Baykara'nın neden böylesine bir emir verdiğinin açıklaması hükmündedir hem de Baykara'nın aslında Şiîliğe meyletmiş olduğunu bildirme amacı taşımaktadır. Fakat daha önce de belirtildiği gibi *Habîbü's-Siyer*'in Sünnî versiyonunda, kalın olarak işaretlenen ve Şîa inancına uygun olan ve ayrıca Baykara'nın sikkelere ve hutbeye dair emir verdiği yönünde bilgi içeren kısım yoktur. Buradan da anlaşılabacağı üzere Hândmîr'in ürettiği metnin özellikle Şiî versiyonunun hazırlanmasında, kitaba adının verilmesine de vesile olan hamisi Hâce Habîbullah-ı Sâvecî gibi Şiî-Safevî okuyucusunun etkili olması kuvvetle muhtemeldir.¹³³ Hatta belki de Hândmîr'in asıl hedefi Şâh İsmâil ile ardılı Şâh Tahmasb gibi daha üst mertebelerdeki Şiî-Safevî okuyucu kitlesine ulaşmaktır.¹³⁴

Muhtemelen ilk etapta Sünnî versiyonu tasarlanan *Habîbü's-Siyer*, İran'da Şiîlerin yönetimi ele almasıyla birlikte Şiî versiyon olarak yazıya geçirilmiş olmalıdır. İleri sürülen

¹²⁸ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer* (Damad İbrahim Paşa, 901), 900a-900b; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/135-136. Metindeki vurgular tarafıma aittir.

¹²⁹ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer* (Damad İbrahim Paşa, 901), 900a-900b.

¹³⁰ el-Ahzâb, 33/33. İlgili âyetin meali Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'an-ı Kerim sitesinden alınmıştır.

¹³¹ Hasan Hüseyin Güneş, “Ehl-i Sünnet Ekolünün Ehl-i Beyt Kavramına Getirdiği Yorumlar (Tathir Ayeti Işığında Esbâbu'n-Nuzûl Çalışmaları ve Tefsîrlerin Yaklaşımları)”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 10 (2015), 143-159.

¹³² Öz, “Teberî” (15 Şubat 2023).

¹³³ Bockholt, *Weltgeschichtsschreibung zwischen Schia und Sunna*, 63.

¹³⁴ Bockholt, *Weltgeschichtsschreibung zwischen Schia und Sunna*, 63.

bu iddiayı destekleyecek kanıt ise hutbe ve sikke meselesinin, yine Hândmîr'in elinden çıkan daha erken tarihli ve *Hulâsatü'l-Ahbâr fî Beyâni Ahvâli'l-Ahyâr* adını verdiği, isminden de anlaşılacağı üzere muhtasar bir dünya tarihi olan diğer eserindeki anlatımıdır.¹³⁵ Bu çalışmada *Hulâsatü'l-Ahbâr*'ın, her ikisi de Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu'nda yer alan ve biri 908 yılında Herat'ta, Abdülcemîl isimli bir hattat tarafından; diğeri ise 1001 yılında çoğaltılan, müstensihî ve istinsah yeri meçhul, iki ayrı nüshası ile Mîr Hâşim Muhaddis tarafından yapılan neşri esas alınmıştır.¹³⁶ Eserde belirtildiğine göre, Hândmîr'in bu kitap için yaptığı hazırlık çalışmaları 904/1498-1499 yılında Ali Şîr Nevâyî'nin isteği doğrultusunda başlamış ve bu nedenle kendisi bilgi toplamak adına Nevâyî'nin kütüphanesinde yer alan tarih kitaplarını mütalaa etmiştir.¹³⁷ Eserin müellif hattı üzerine bir çalışmaya imza atan Angelo M. Piemontese'nin de belirttiği gibi *Hulâsatü'l-Ahbâr*, bu hazırlık sürecinden sonra 11 Zilhicce 905 (8 Temmuz 1500) tarihinde tamamlanmıştır.¹³⁸ *Hâbîbü's-Siyer*'den önce yazılan ve bu kitap gibi, içerik ile plan açısından büyük oranda Mîrhând'ın *Ravzatu's-Safâ* adlı eserine dayanan *Hulâsatü'l-Ahbâr*'ın Sultân-Hüseyin Baykara döneminin anlatıldığı kısmında, tıpkı *Hâbîbü's-Siyer*'in Sünnî versiyonunda olduğu gibi sikke ve hutbe konusu mevcut değildir.¹³⁹

Neticede Baykara'nın Şîliği hakkındaki iddiaların, bu konudaki kaynaklardan birisi olan Hândmîr'in *Habîbü's-Siyer* adlı eserinin Şî versiyonunda bulunduğu, ama Sünnî versiyon ile onun öncüsü sayılan *Hulâsatü'l-Ahbâr*'da yer almadığı, dahası *Habîbü's-Siyer*'in neşrinin ilgili yerlerinin de Şî versiyona dayandığı ve araştırmacıların mezkûr iddialarına mesnet teşkil eden cümlelerin aslında belirli bir ajanda doğrultusunda yazıldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla araştırmacıların *Habîbü's-Siyer*'den hareketle Baykara'nın Şîliği hakkında ileri sürdüğü iddialar doğru olarak kabul edilmemelidir.

¹³⁵ Storey, "General History" (22 Ekim 2023); Angelo M. Piemontese, "Notizia Di Due Manoscritti Autografi Persiani (« Xulâsat al-Axbâr » Di Xwândanmîr E « Hilyat al-Muttaqîn » Di Muḥammad Bâqir Majlisî)", *Rivista Degli Studi Orientali* 46/1/2 (1971), 39-49; İsmail Aka, "Hândmîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (22 Ekim 2023).

¹³⁶ Gıyâsüddîn b. Hümâmeddîn Hândmîr, *Hulâsatü'l-Ahbâr fî Beyâni Ahvâli'l-Ahyâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3191); Gıyâsüddîn b. Hümâmeddîn Hândmîr, *Hulâsatü'l-Ahbâr fî Beyâni Ahvâli'l-Ahyâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3190); Gıyâsüddîn b. Hümâmeddîn Hândmîr, *Hulâsatü'l-Ahbâr fî Beyâni Ahvâli'l-Ahyâr*, nşr. Mîr Hâşim Muhaddis (Tahran: İntişârât-ı Merkez-i Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî).

¹³⁷ Hândmîr, *Hulâsatü'l-Ahbâr* (Ayasofya, 3191), 2b; Hândmîr, *Hulâsatü'l-Ahbâr* (Ayasofya, 3190), 2b; Hândmîr, *Hulâsatü'l-Ahbâr*, 3-4.

¹³⁸ Hândmîr, eserin sonunda *Hulâsatü'l-Ahbâr*'ı 6 ayda tamamladığı bilgisini vermektedir. Piemontese, "Notizia Di Due Manoscritti Autografi", 45.

¹³⁹ Hândmîr, *Hulâsatü'l-Ahbâr* (Ayasofya, 3191), 293a-294a; Hândmîr, *Hulâsatü'l-Ahbâr* (Ayasofya, 3190), 453b-455a; Hândmîr, *Hulâsatü'l-Ahbâr*, 998-1001.

Bütün bu bilgilerden sonra Hândmîr'in elinden çıkan bir diğer metne, yani *Ravzatu's-Safâ*'nın yedinci cildine gelince, bu eserin Mîrhând tarafından yedi cilt ve bir hâtime olacak şekilde tasarlandığı; fakat son cildin, Mîrhând'ın hastalığı ve ardından vefatı üzerine yine Hândmîr tarafından yazıldığı bilinmektedir.¹⁴⁰ Bu durum yedinci cildin neşrinde geçen kayıttan anlaşılacağı üzere, bizzat Hândmîr tarafından da dile getirilmiştir.¹⁴¹ Ayrıca bir diğer bariz örnek de *Ravzatu's-Safâ*'nın, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Koleskiyonu'nda yer alan yazma nüshasındaki kayıtlardır. Bu kayıtlara göre ilgili yazma nüsha 901 yılında, yani müellifin muhtemelen rahatsızlığı nedeniyle inzivaya çekilmesinden kısa bir süre önce veya sonra, bizzat Mîrhând ile Hândmîr tarafından mukabele edilen ana nüshadan istinsah edilmiştir.¹⁴² Bahsi geçen mukabele kayıtları, her cildin sonunda tekrar edilmiş, nihayet bizzat müellifin yazdığı toplam altı ciltten müteşekkil bütün bölümlerin mukabelesinin bittiği ve tashih edildiği, son mukabele kaydıyla da belirtilmiştir.¹⁴³ Neticede bugün elde bulunan ve *Ravzatu's-Safâ*'nın neşirlerine dâhil edilen yedinci cildin Hândmîr tarafından yazıldığı bilgisi, bütün bu verilerle doğrulanabilmektedir.

Hutbe ve sikke meselesinin *Ravzatu's-Safâ*'da, *Habîbü's-Siyer*'in Şîî versiyonu ile birebir aynı olduğu daha evvel gösterilmişti. Fakat ilginç olan *Habîbü's-Siyer*'in Şîî versiyonunda, bu meseleden önce anlatılan kısmın da *Ravzatu's-Safâ*'da aynıyle tekrar edilmiş olmasıdır.¹⁴⁴ Böylece araştırmacıların iddialarına kaynak olarak kullandığı *Ravzatu's-Safâ*'nın, Hândmîr tarafından yazıldığı bilinen yedinci cildindeki ilgili yerlerin, yine kendisinin bir diğer eseri olan *Habîbü's-Siyer*'in Şîî versiyonuna dayandığı anlaşılmaktadır. Metinler arası bu örtüşme ise iki metnin eş zamanlı yazılmış olma ihtimalinden ileri gelmektedir.

Bu noktada, yedinci cildin yazılış tarihi mühimdir. Çünkü bu husus eserin, tıpkı *Habîbü's-Siyer*'in Şîî versiyonu gibi ve onunla eş zamanlı olarak, bahsi geçen siyasî-dinî

¹⁴⁰ Gıyâseddin b. Hümâmeddin Hândmîr, *Faslı ez Hulâsatü'l-Ahbâr*, nşr. Gûyâ-İtimâdî ([y.y.]: Müessesesi-i Hıdemât-ı Ferhengî-i Resâ, 1345), 35; Gıyâseddin b. Hümâmeddin Hândmîr, *Meâsirü'l-Mülûk ve Hâtime-i Hulâsatü'l-Ahbâr ve Kânûn-ı Hümâyûn*, nşr. Mîr Hâşim Muhaddis ([y.y.]: Müessesesi-i Hıdemât-ı Ferhengî-i Resâ, 1372), 210; Storey, "General History" (22 Ekim 2023); Beatrice Forbes Manz - A. Beveridge, "Mîrkhwând", *Encyclopaedia of Islam Second Edition* (Leiden: Brill, 1993), 7/127; İsmail Aka, "Mîrhând", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (22 Ekim 2023).

¹⁴¹ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 7/3; Hândmîr, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, 7/5646.

¹⁴² Hamîdüddîn Muhammed b. Burhâniddîn Hâvendşâh Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 946), 235a, 520a, 696a; Hamîdüddîn Muhammed b. Burhâniddîn Hâvendşâh Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 947), 208a, 423a, 687b.

¹⁴³ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ* (Hamidiye, 947), 687b.

¹⁴⁴ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 7/39; Hândmîr, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, 7/5687-5688.

atmosferde yazılıp yazılmadığını ortaya koymada yardımcı olacaktır. *Ravzatu's-Safâ*'nın yedinci cildinin kesin telif tarihini bugün için tespit etmemiz mümkün gözükmemektedir.¹⁴⁵ Fakat yine de neşirdeki metin içerisinde yer alan bazı bilgilerden yola çıkarak yaklaşık bir tarih tespiti yapmak imkân dahilindedir. Sözgelimi *Ravzatu's-Safâ*'nın yine yedinci cildinde, 929 (1522-1523) yılı, birkaç yerde eserin yazıldığı dönemi çağrıştıracak şekilde zikredilmektedir.¹⁴⁶ Fakat bunlardan özellikle bir tanesi, bahsedilen bağlamda çok önemli bir ipucu vermektedir. Hândmîr burada, daha önce vefat eden Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'nin (ö. 910/1504-1505) eserlerinden bahsederken içinde bulunan 929 (1522-1523) senesinde, oğlu Fahreddîn Ali Safî'nin (ö. 939/1532-33), babasının eserlerini derlediği bilgisini vermektedir.¹⁴⁷ Dolayısıyla bu kayıt, adı geçen cildin yazımının, en azından bahsedilen tarihte devam ettiğini göstermektedir. *Habîbü's-Siyer*'in Şîî versiyonunun yazımının 930 (1524) yılına kadar uzandığı düşünülürse¹⁴⁸ *Ravzatu's-Safâ*'nın yedinci cildinin telifinin tahmini/yaklaşık tarihi ile *Habîbü's-Siyer*'in bu versiyonunun yazım tarihinin birbirine çok yakın olduğu anlaşılmaktadır.

O halde bu iki metnin eş zamanlı yazıldığı rahatlıkla ifade edilebilir.¹⁴⁹ Bütün bu bilgiler, çalışmanın ana temasını oluşturan Baykara'nın Şîîliği iddiasına dayanak teşkil eden hutbe ve sikke meselesinin *Ravzatu's-Safâ*'daki aktarım şeklinin, *Habîbü's-Siyer*'in de yazıldığı esnada geçerli olan siyasî-dinî atmosferden kaynaklandığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Daha açık söylemek gerekirse eşzamanlı yazıldığı anlaşılan *Habîbü's-Siyer*'in Şîî versiyonu ile *Ravzatu's-Safâ*'nın yedinci cildindeki kayıtların var olma sebebi, Hândmîr'in, bu eserler yazılırken bölgede iktidarı ele geçiren Safevîlerin akideleri doğrultusunda yaptığı “editorial” müdahalelerdir.

Hândmîr'in olayların hakikatine dair yaptığı bu müdahaleler, muhtemelen arka planda, yeni muktedirlerin akidesine nazaran edindiği siyasî-dinî ajandadan kaynaklanan

¹⁴⁵ Storey'in tespitlerine göre yedinci cildin nüshalarının hepsi de en erken XVII. yüzyıla aittir. Dolayısıyla yedinci cildin çok daha erken tarihli yahut müellif hattı nüshası bulunana kadar bu cilt için maalesef şimdilik mevcut neşirlere itibar etmek zorundayız. Storey, “General History” (22 Ekim 2023).

¹⁴⁶ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 7/277, 292, 334; Hândmîr, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, 7/5967, 5991, 6045.

¹⁴⁷ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 7/277; Hândmîr, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, 7/5967.

¹⁴⁸ Bockholt, *Weltgeschichtsschreibung zwischen Schia und Sunna*, 37-38.

¹⁴⁹ *Ravzatu's-Safâ*'nın yedinci cildinin, *Habîbü's-Siyer* ile eşzamanlı yazılması, iki metnin içeriğinin birçok yerde birbiriyle oldukça benzer olmasına neden olmuş olabilir. Hutbe ve sikkelerde On İki İmam'ın adlarının anılmasına dair bilgi içeren ve her iki metinden de yapılan alıntılar, bunun en bariz örneğini teşkil etmektedir. Muhtemelen bu durum, modern öncesi dönem de dahil, bu iki eserin nüshaları hakkında kafa karışıklığına neden olmuştur. Öyle ki zaman zaman *Habîbü's-Siyer*'in Sultân-Hüseyin Baykara döneminin anlatıldığı bölümü, derkenar notlarına yahut kütüphane defterlerine/fihristlerine *Ravzatu's-Safâ*'nın yedinci cildi olarak kaydedilmiştir. Bu hususta ilgi çekici bir örnek için bk. Philip Bockholt, *Ein Besteller der islamischen Vormoderne: Zur Verbreitung von Hvândamîrs Habîb as-siyar von Anatolien bis auf den indischen Subkontinent* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2022), 55-58.

ideolojik bir amaç taşımaktaydı. Zira bilindiği üzere sikke ve hutbe, İslam devletlerinde yönetimin meşruiyetinin ve çoğu zaman bu meşruiyetin dayandırıldığı dinî-siyasî ideolojinin kaynağı ve dahası iktidarın, bu anlamda halkla buluşma araçları olmuştur.¹⁵⁰ Bundan ötürü Hândmîr'in burada zımnen işaret ettiği şey, araştırmacıların da iddiasının temelinde yattığı üzere, Baykara'nın aslında Şîi olduğu; dahası, sultanın bu mezhebi devletin resmî inancı yapmak, hutbe ve sikkeler üzerinden de bunu meşrulaştırarak halka ilam etmek veya kabul ettirmek istediği; fakat mutaassıp Hanefîlerin bunu engellediği yönündedir. Bu noktada Hândmîr ayrıca, bir zamanlar Safevîlerle aynı akideye sahip olan bir yöneticiye hizmet etmiş olmasından ötürü, bu yeni gelen hâkimlerle de uyumlu bir şekilde çalışabileceği fikrini vermek istemiş olabilir.

Hândmîr'in elinden çıkan metinler dışında, son olarak Safevîler döneminde kaleme alınan ve daha önce girişte zikredilen eserlere dair de bazı kısa tespitlerde bulunmak gerekir. Her şeyden önce bu eserler, olaylara zaman açısından oldukça uzak kaynaklardır. Dahası eserler dikkatle incelendiğinde görülecektir ki söz konusu meselelere dair bilgileri birbirilerinden iktibas yaparak aktarmışlardır.¹⁵¹ Ayrıca bu eserlerin de içerisinde bulunduğu Safevîler dönemine ait bazı tarih kitaplarının, genel anlamda metodoloji ve hassaten içerik açısından kahr ekseriyetle *Ravzatu's-Safâ*'ya ve *Habîbü's-Siyer*'e dayandığı bilinmektedir.¹⁵² Bu konuda yapılan araştırmalar da buna dair oldukça önemli delilleri ve örnekleri gözler önüne sermektedir.¹⁵³ Dolayısıyla bu bilgilerden hareketle Safevîler dönemi tarihlerinin de bu konuda hakikate dair bilgiler içermediği anlaşılabacaktır.

Buraya kadar aktarılanları toplamak gerekirse Semerkandî ve İsfizârî'ye göre hutbeyi On İki İmam adına okumak isteyenler Râfîzîlerdir.¹⁵⁴ Fakat Baykara bunu

¹⁵⁰ Mustafa Baktır, "Hutbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (22 Ekim 2023).

¹⁵¹ Cünâbedî, *Ravzatu's-Safeviyye* (Lala İsmail Paşa, 346), 5a; Cünâbedî, *Ravzatu's-Safeviyye*, 65; Kazvînî, *Târih-i Cihân-ârâ* (Velîyyüddin Efendi, V2397), 175a-175b; Kazvînî, *Târih-i Cihân-ârâ*, 267; Şîrâzî, *Tekmiletü'l-Ahbâr* (Meclis, 8401), 214b; Şîrâzî, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, 41; Rûmlû, *Ahsenü't-Tevârih* (Supplément Persan, 1350), 183a; Rûmlû, *Ahsenü't-Tevârih*, 2/492.

¹⁵² Sholeh A. Quinn, "The Historiography of Safavid Prefaces", *Safavid Persia: The History and Politics of An Islamic Society*, ed. Charles Melville (London & New York: I.B.Tauris, 1996), 1-6; Sholeh A. Quinn, "The Timurid Historiographical Legacy: A Comparative Study of Persianate Historical Writing", *Society and Culture in the Early Modern Middle East: Studies on Iran in the Safavid Period*, ed. Andrew J. Newman (Leiden: Brill, 2003), 21; Sholeh A. Quinn, "The Safavid Chroniclers: A Brief Overview", *Persian Historiography: A History of Persian Literature*, ed. Charles Melville (London & New York: I.B.Tauris, 2012), 211-214, 244-248.

¹⁵³ Quinn, "The Historiography of Safavid Prefaces", 1-6; Quinn, "The Timurid Historiographical Legacy", 21; Quinn, "The Safavid Chroniclers", 211-214, 244-248.

¹⁵⁴ Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn* (Selimiye, 4691), 331b; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, 2-2/1021-1022; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât* (Meclis, 2298), 736-739; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât*, 2/328-330.

tereddütsüz ve derhal menetmiştir.¹⁵⁵ Yine Semerkandî ve İsfizârî'ye göre Baykara, sikkelere *beh bûd* [sic.] yazılmasını buyurmuştur.¹⁵⁶ Bu ise Semerkandî'ye göre ortaya çıkan gailenin bertaraf edilmesine mutabık bir eylem olarak düşünülmelidir.¹⁵⁷ Zira bu ibare, gerçekte nümizmatik disiplinine ait bir terimse de onun bakış açısına göre, literal olarak olayların sonu “iyi oldu” anlamına gelmektedir. Kısacası doğruluğu nümizmatik delillerle de desteklenen ve bu nedenle kabul edilebilir olan ana kaynaklarda, yani Semerkandî ile İsfizârî'de, Sultân-Hüseyin Baykara'nın Şîi veya bu akideye bir meyli olduğu; ayrıca bu akideyi devletin resmî inancı yapma girişimi veya niyeti yahut bu konuda herhangi bir tereddüdü olduğu yönünde hiçbir bilgi, bulgu ya da delil bulunmamaktadır.

Konuya dair diğer ana kaynakların ise bu iki ismin eserlerine nazaran taban tabana zıt bilgiler içeren aktarımları olduğu ve bunların da yanlışlanabildiği görülmüştür. Mesela Hândmîr, *Habîbü's-Siyer*'in Şîi versiyonunda ve bu versiyonla aynı ajandaya uygun bir şekilde eş zamanlı olarak telif ettiği *Ravzatu's-Safâ*'nın yedinci cildinde, Baykara'nın hutbe ve sikkelerde On İki İmam'ın adlarının anılmasını emrettiğini yazmıştır.¹⁵⁸ Fakat aynı eserin Sünnî versiyonunda ve bu eserlerin öncüsü sayılan daha erken tarihli *Hulâsatü'l-Ahbâr* adlı eserinde böyle bir bilgi mevcut değildir.¹⁵⁹ Safevî dönemi tarihçileri de nakillerinde büyük oranda Hândmîr'in elinden çıkan Şîi tandanslı iki metni kullandıklarından onların kayıtları da doğru kabul edilmemelidir. Nihayet, hadiseyi bütün kaynaklardan oldukça farklı ve iki ayrı bağlamda anlatan Bâbü'r'ün rivayetlerinin de semantik açıdan zayıf, doğruluğu ispatlanabilen kaynaklara nazaran hatalı ve geçersiz olduğu tespit edilmiştir. Bâharzî'ye gelince, kendisi bu olayları anlatırken Câmî'yi ön plana çıkarmaktadır.¹⁶⁰ Buna göre Bâharzî, bu meselelerde Baykara'nın bir tereddüt yaşaması nedeniyle konuyu Câmî'ye danıştığını ve Câmî'nin de sultana telkinleri neticesinde bunun menedilmesi gerektiğini bildirdiğini, böylece Ehl-i Sünnet'e yönelik bir saldırıyı bertaraf ettiğini yazmıştır.¹⁶¹ Lakin daha önce de belirtildiği gibi, meselenin

¹⁵⁵ Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn* (Selimiye, 4691), 331b; Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn*, 2-2/1021-1022; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât* (Meclis, 2298), 736-739; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât*, 2/328-330.

¹⁵⁶ Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn* (Selimiye, 4691), 331b; Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn*, 2-2/1021-1022; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât* (Meclis, 2298), 736-739; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât*, 2/328-330.

¹⁵⁷ Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn* (Selimiye, 4691), 331b; Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn*, 2-2/1021-1022; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât* (Meclis, 2298), 736-739; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât*, 2/328-330.

¹⁵⁸ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer* (Damad İbrahim Paşa, 901), 900a-900b; Hândmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/136; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 7/277; Hândmîr, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, 7/5967.

¹⁵⁹ Hândmîr, *Habîbü's-Siyer* (Meclis, 3159), 146a; Hândmîr, *Hulâsatü'l-Ahbâr* (Ayasofya, 3191), 293a-294a; Hândmîr, *Hulâsatü'l-Ahbâr* (Ayasofya, 3190), 453b-455a; Hândmîr, *Hulâsatü'l-Ahbâr*, 998-1001.

¹⁶⁰ Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 188-196; Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 238-246.

¹⁶¹ Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 188-196; Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 238-246.

aktarımında Bâharzî ile aynı düzlemde yer alan, olaylara bizzat tanıklık eden ve ayrıntılarda verdiği bilgilerin bağımsız kaynaklarla sağlaması yapılabilen, böylece doğruluğu anlaşılan Semerkandî'nin ve İsfizârî'nin eserlerinde böyle bir bilgi yoktur.¹⁶² Hatta Bâharzî'nin kendi aktarımını doğrulamak amacıyla Semerkandî'nin eserinin yazma nüshalarına bazı eklemeler yaptığı da tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu meselelere dair Bâharzî'nin de güvenilir bir kaynak olmadığı anlaşılmıştır.

Sonuç Yerine*

Bu noktada, farklı bir yöne odaklanmalarından ötürü olacak ki araştırmacıların gözünden kaçan bir başka husus temayüz etmektedir. Daha açık ifade etmek gerekirse Seyyid Ebu'l-Hasan-ı Kerbelâ'î'nin ve Kâinli Seyyid Ali Vâhidü'l-'Ayn'ın hangi nedenlerle yahut beklentilerle böylesi bir girişim içerisine girdikleri, bu durumda cevaplanması gereken asıl meseledir.

Semerkandî, bu iki ismin neden böylesi bir girişimde bulunduklarını açıkça belirtmese de daha evvel alıntılanan ve Türkçesi verilen pasajdaki “*hüsni i'tikâd-ı ân hazret ber-âlemiyan vâzih ne-bûd*”¹⁶³ cümlesi ile “...cem'i-i kec-nazarân râ der-âyine-i i'tikâd çünân rûy dâd ki ân hazret meyl ü ğuluvv 'azîm der-mezheb-i rafz be-teşeyyu' hâhed dâşt”¹⁶⁴ ifadelerinden de anlaşılabileceği üzere, sultanın hangi mezhepten olduğu o dönem herkesçe açık bir şekilde bilinmediğinden, bu iki ismin de sultanı kendi taraflarına çekebileceklerini düşünmelerinden ötürü böylesi bir eyleme giriştiklerini belirtmektedir. Bu durum Sultân-Hüseyin Baykara'nın hükümdarlığından önceki hayatı göz önüne alındığında daha da açıklık kazanmaktadır. Zira Baykara, ara sıra iktidar mücadelelerine girmiş olsa da hükümdarlığından önce uzun bir süre *kazaklık* yapmıştır.¹⁶⁵ Diğer bir

¹⁶² Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn* (Selimiye, 4691), 331b; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, 2-2/1021-1022; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât* (Meclis, 2298), 736-739; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât*, 2/328-330.

* Bütün bu bilgilerden ve yargılardan sonra, nihai olarak şunu belirtmek gerekir ki bu çalışmada eleştiriye tâbi tutulan araştırma eserlerindeki iddiaların, tarihte yöntem sorunlarına dair örneklik teşkil etmesi açısından, tarih metodolojisi bağlamında değerlendirilmesi müstakil bir araştırmanın konusudur. Zira meselenin bu yönü, ayrı bir çalışmada ele alınacak kadar geniş çaplı ve mühimdir. Bu nedenle meselenin temas edilen yönü, tarafımdan hazırlanan müstakil bir çalışmanın konusu olacaktır. Bundan ötürü bu bölümün başlığı, araştırma konusunun devamedeceğini düşündürecek şekilde verilmiştir.

¹⁶³ Bu cümlemin yüklemi *Matla'-ı Sa'deyn*'in, Abdülhüseyin Nevâî tarafından yapılan neşrinde sehven “*nümûd*” olarak verilmiştir. Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, 2-2/1021-1022. Dolayısıyla neşirdeki cümlede bir anlam düşüklüğü olduğu hemen göze çarpmaktadır. Fakat yazma nüshada cümlemin yüklemine açık bir şekilde “*ne-bûd*” olduğu görülmektedir. Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn* (Selimiye, 4691), 331b. Bu, ayrıca ikinci cümlemin de anlam kazanmasında mühim bir role sahiptir.

¹⁶⁴ Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn* (Selimiye, 4691), 331b; Semerkandî, *Matla'-ı Sa'deyn*, 2-2/1021-1022.

¹⁶⁵ Timurular dönemindeki uygulama göz önüne alındığında, “*göçebe geleneklere sahip devletlerde, hanedan üyesi bir beyin iktidara gelmeden evvel, gayesiz bir şekilde bozkırda dolaşması*” şeklinde tarif edilmesi mümkün olan *kazaklık* hakkında bk. Joo-Yup Lee, *Qazaqlıq, or Ambitious Brigandage, and the Formation of the Qazaqs: State and Identity in Post-Mongol Central Eurasia* (Leiden: Brill, 2016);

ifadeyle bu süre zarfında, toplumu yakından ilgilendiren politik mücadelelerden ve Timurlu siyaset merkezlerinden uzak kalmıştır. Bu nedenle kendisi ve özellikle mezhebi hakkında geniş kitlelerin bilgisinin olmaması oldukça doğaldır. Semerkandî ayrıca “... ve *hüsn-i i'tikâd ân pâdişâh-ı nîk-hâh ber-tamâm-ı 'âlemiyan be-hasîs â'yân-ı memâlik-i Horâsân çün fîrûğ-ı âftâb-tâbân rûşen ve 'ayân şod*”¹⁶⁶ cümlelerinden de anlaşılacağı üzere Râfîzîlerin düşüncesinin aksine hükümdarın, samimi bir Sünnî-mezhep olduğunu ve Râfîzîleri, hutbede On İki İmam'ın adlarını anmaları hususunda engellemesinden ötürü yanılttığını ve böylece mezhepsel aidiyetinin bu olaydan sonra gün gibi ortaya çıktığını, bu durumun herkes, özellikle de Horasan ahalisi tarafından öğrenildiğini bildirmektedir.

İsfizârî ise “*hüsn-i 'akîde ve pâkî-yi mezheb ve safâ-yı meşreb-i hazret-i 'âlî ki mübhem bûd ber-heme 'âlemiyân sîmâ-yi ahâli-yi Horâsân vâzih geşt*”¹⁶⁷ cümleleri ile Semerkandî'nin gerekçesini tekrar ederek onu desteklemektedir. Bunun yanında İsfizârî, Râfîzî olarak nitelediği isimlerin Sultân-Hüseyin Baykara'nın şiirlerinde “Hüseyin” mahlasını kullanmasından ötürü, onun kendi itikatlarına meylerdeceğine hükmettiklerini, bunu emellerini gerçekleştirmeye müsait bir ortamın habercisi şeklinde yorumlamak suretiyle harekete geçtiklerini dile getirmiştir.¹⁶⁸ Fakat her iki yazarın da verdiği bu bilgiler, Râfîzî olarak niteledikleri isimlerin neden böylesi bir eyleme giriştikleri sorusuna tatmin edici bir cevap vermemektedir. Bu sorunun cevabı, belki de Baykara'nın, bu çalışmada daha evvel de değinildiği üzere, Nûrbahşiyye tarikatının kurucusu Seyyid Muhammed Nûrbahş'ın oğlu ve halefi Kâsım Feyzbahş¹⁶⁹ ile olan münasebetinde aranabilir.¹⁷⁰

Annemarie von Gabain, “Kazaklık”, *Nemeth Armağanı*, haz. Janos Eckmann - Agâh Sırrı Levend - Mecdut Mansuroğlu (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1962), 167-170; Naile Hacızade, “Türklerde ve Ruslarda Kazaklık Kurumu”, *Bilge* 10/37 (2003), 41-47. Sultân-Hüseyin Baykara'nın *kazaklığı* hakkında ayrıntılar için bk. Kemâleddin Gâzurgâhî, *Mecâlisü'l-Uşşâk* (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine), 125b; Maria Subtelny, *Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran* (Leiden: Brill, 2007), 43-73.

¹⁶⁶ Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn* (Selimiye, 4691), 331b; Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn*, 2-2/1021-1022.

¹⁶⁷ İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât* (Meclis, 2298), 736-739; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât*, 2/328-330.

¹⁶⁸ İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât* (Meclis, 2298), 736-739; İsfizârî, *Ravzâtü'l-Cennât*, 2/328-330.

¹⁶⁹ Kâsım Feyzbahş'ın geniş biyografisi, Muhammed Ali Keşmîrî'nin *Tuhfetu'l-Ahbâb* adlı eserinde mevcuttur. Feyzbahş hakkındaki bilgiler müellifin mürşidi ve aynı zamanda Feyzbahş'ın halifelerinden birisi olan Şemseddîn İrâkî'den naklendirdir. Keşmîrî'nin eseri Gulâm Resûl Cân adlı bir araştırmacı tarafından neşredilmiştir. Bu konuda bk. Muhammed Ali Keşmîrî, *Tuhfetu'l-Ahbâb*, thk. Gulâm Resûl Cân, 2 Cilt (Keşmîr: Cân Publication, 2016). Feyzbahş hakkında ayrıca bk. Nûrullâh eş-Şüşterî, *Mecâlisü'l-Mü'minin* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1280), 289a; 'Allâme Kādî Nûrullâh Şüşterî, *Mecâlisü'l-Mü'minin* (Tahran: Kitâbfuruş-i İslâmiyye, 1377), 2/147; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer* (Meclis, 3159), 330b; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, 4/611-612.

¹⁷⁰ Hâfız Hüseyin-i Kerbelâî Tebrîzî, *Ravzâtü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân*, thk. Ca'fer Sultân el-Kurrâî (Tahran: İntişârât-ı Bungâh-ı Tercüme ve Neşr-ı Kitâb, 1349), 2/248-250; Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin, *Tibyânü Vesâ'il-i'l-Hakâ'ik fi Beyâni Selâsili'l-Tarâ'ik* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 432), 205b-208b; Şüşterî, *Mecâlisü'l-Mü'minin* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1280),

Kaynaklardan bazılarının bildirdiğine göre Sultân-Hüseyin Baykara, o zamanlar, Akkoyunlu Yakub Beg'in hüküm sürdüğü Irak'ta ikamet eden Kâsım Feyzbahş'ı Herat'a davet etmiştir.¹⁷¹ Bu kaynaklardan *Tuhfetü'l-Ahbâb*'ın müellifi Muhammed Ali Keşmîrî (ö. [?]), Baykara'nın Feyzbahş ile birçok defa mektuplaşmış olduğunu belirtir.¹⁷² İşte Seyyid Ebu'l-Hasan-ı Kerbelâ'î ve Seyyid Ali Vâhidü'l-'Ayn da Baykara'nın Kâsım Feyzbahş ile olan bu ilişkisini ve ona olan meylini, yukarıda zikredilen niyetleri doğrultusunda harekete geçmek için uygun bir zeminin habercisi olarak yorumlamış olmalıdır. Çünkü Seyyid Muhammed Nûrbahş, esasında Kübreviyye tarikatının Seyyid Ali Hemedânî'ye (ö. 786/1385) nispet edilen Hemedâniyye koluna mensup Hâce İshâk Huttâlânî'nin (ö. 826/1423) halifelerinden iken bilahare Şâhrûh (ö. 850/1447) zamanında Mehdîlik davasıyla öne çıkmış bir isimdir.¹⁷³ Dahası söylemlerinde Ehl-i Beyt motiflerini yoğun olarak kullanmıştır.¹⁷⁴ Dolayısıyla Baykara'nın, Mehdîci karakterli, Ehl-i Beyt motiflerinin yoğun olduğu ve Safevîler döneminde *teşeyyu'* eden Nûrbahşîyye tarikatının lideri ile görüşmesi ve kendisini Herat'a davet etmesi, Kerbelâ'î ve Vâhidü'l-'Ayn tarafından, sultanın akidevî/mezhepsel bir tercih yaptığına dair işaret olarak algılanmış olmalıdır. Bu sebeple hutbede On İki İmam'ın adlarını anmak istemiş ve sultanın onayını alarak Ehl-i Sünnet merasimlerinin terk ettirilmesine azmetmiş gibi görünmektedirler. Fakat bu iki

289a; Şüşterî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn* (Tahran: Kitâbfurûş-i İslâmiyye, 1377), 2/147. Araştırmacılar Şahzad Bashir de bu meselelere değinmiştir. Şahzad Bashir, *Between Mysticism and Messianism: The Life and Thought of Muhammad Nûrbahş (d. 1464)* (Doktora Tezi, Yale University, 1998), 122-126; Şahzad Bashir, *Messianic Hopes and Mystical Visions: The Nûrbakhshīya Between Medieval and Modern Islam* (Columbia: University of South Carolina Press, 2003), 178-186; Şahzad Bashir, "After the Messiah: The Nûrbakhshīya in Late Timurid and Early Safavid Times", *Society and Culture in the Early Modern Middle East: Studies on Iran in the Safavid Period*, ed. Andrew J. Newman (Brill, 2003), 295-313.

¹⁷¹ Keşmîrî, *Tuhfetü'l-Ahbâb*, 1/189; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer* (Meclis, 3159), 330b; Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer*, 4/611-612; Şüşterî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn* (Esad Efendi, 1280), 287a-289b; Şüşterî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, 2/143-149; Bashir, *Between Mysticism and Messianism*, 122-126; Bashir, *Messianic Hopes and Mystical Visions*, 178-186; Bashir, "After the Messiah", 295-313.

¹⁷² Keşmîrî, *Tuhfetü'l-Ahbâb*, 1/189. Keşmîrî'nin verdiği bu bilginin sıhhati, bağımsız kaynaklardan da kontrol edilebilmektedir. Kendisinin bahsettiği ve Baykara'nın Feyzbahş'a gönderdiği mektuplar, İsfizârî'nin ve İvoğlu Haydar Beg'in münşeat mecmualarında mevcuttur. İsfizârî, *Münşe'ât-ı İsfizârî*, 89-91; İvoğlu Haydar, *Majmû'a-yi Murâsalât*, The British Library Add. 7688, 52a; Abdülhüseyin Nevâyî de özellikle Baykara'nın davet mektubunu yayınlamıştır. Abdülhüseyin Nevâyî, *Esnâd ve Mükâtebât-ı Siyâsi-i İrân* (Tahran: Müessesesi-i Mütalaât-ı İslâmî-i Danışgah-ı McGill Şube-i Tahrân, 1984), 403-405. Ayrıca bk. Bashir, *Between Mysticism and Messianism*, 122-126; Bashir, *Messianic Hopes and Mystical Visions*, 178-186; Bashir, "After the Messiah", 295-313.

¹⁷³ Bashir, *Between Mysticism and Messianism*, 78-117, 142-196; Bashir, *Messianic Hopes and Mystical Visions*, 31-156.

¹⁷⁴ Tebrîzî, *Ravzâtü'l-Cinân*, 2/248-250; Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâ'ili'l-Hakâ'ik*, 205b-208b; Bashir, *Between Mysticism and Messianism*, 78-117, 142-196; Bashir, *Messianic Hopes and Mystical Visions*, 31-156; Bashir, "After the Messiah", 295-313; Şahzad Bashir, "The Risalat al-Hudâ of Muhammad Nurbakhsh (d. 869/1464): Critical Edition with Introduction", *Rivista degli studi orientali* 75/1-4 (2001), 87-137; Seyyid Muhammed Nûrbahş, "Risâletü'l-Hudâ [Men Mehdî Hestem]-i Seyyid Muhammed Nûrbahş", *Mehdiyân-ı Durûğîn be-zemine-i se Risale*, nşr. Resûl Ca'feriyan (Tahran: Neşr-i İlm, 1391), 351-372; Resul Caferiyan, "Men Mehdî Hestem: (Tercüme-i Risâletü'l-Hudâ) Te'lîf-i Seyyid Muhammed Nûrbahş", *Peyâm-ı Bahâristân* 5/17 (1391), 698-712.

ismin bilmediği husus, Baykara'nın bu yöneliminin mezhepsel bir tercihten ileri gelmediğidir.

Keşmîrî *Tuhfetü'l-Ahbâb*'ta, her ne kadar Baykara'nın Kâsım Feyzbahş'a olan yöneliminin asıl sebebinin, Ubeydullah Ahrâr'a (ö. 895/1490) ve temsil ettiği zümreye, yani Nakşibendiyye tarikatına olan mesafesinden kaynaklandığını belirtmekteyse de bunun ardında yatan sebebin mezhepsel bir tercih olduğuna dair herhangi bir ima yahut açıktan işarete bulunmamıştır.¹⁷⁵ Keşmîrî'ye göre Baykara'nın bu tavrı aslında şehzadelîği zamanından kalmadır.¹⁷⁶ Zira Ahrâr ve bağlıları, yani Nakşibendîler, Sultân-Hüseyin Baykara ile ataları olan mirzalardan ziyade, Timur-soylu bir diğer kol olan Şâhruhoğulları ile iyi münasebetler kurmuş ve onları desteklemişlerdir.¹⁷⁷ Ahrâr ile müritlerinin bilahare Mîrânşâhoğullarından Sultân-Ebu Sa'îd (ö. 873/1469) ile olan yakın ilişkisi de göz önüne alındığında,¹⁷⁸ Timur-soylu şehzadeler arasındaki iktidar mücadelesinde Nakşibendîlerin kendilerini önce Şâhruhoğulları, ardından Mîrânşâhoğullarının yanında konumlandırarak iktidara her daim yakın olmak istedikleri anlaşılmaktadır. Dahası bunu Baykara döneminde de devam ettirmek istemiş olmalıydılar.¹⁷⁹ Yine Keşmîrî'ye göre bunu bilen Sultân-Hüseyin Baykara da tahta çıktığı sıralarda, kendisine tebrikte bulunmak ve nasihat etmek için Ahrâr tarafından gönderilen Nakşibendî heyetine bu nedenle iltifat etmemiş, bunun yerine Feyzbahş'a ilgi ve alaka göstermiştir.¹⁸⁰ Fakat Baykara'nın özellikle Câmî ve Nevâî gibi mezkûr tarikatın önde gelen isimleriyle yakın ilişki kurmasından ötürü bu durumun bilahare değiştiği gözlenmektedir.¹⁸¹

Baykara'nın saltanatının başlarında takındığı bu tavrında etkili olan amillerin başında, İslam dünyasında XIII. asırdan itibaren ortaya çıkan bir fenomen gelmektedir. Şöyle ki Moğol saldırıları sonucunda yıkılan Abbâsîlerden sonra ortaya çıkan dinî ve siyasî otorite boşluğunda, özellikle dinî otoriteyi temsil etme iddiasını üstlenen çevrelerden birisi olan tasavvuf ehli, bu asırdan itibaren siyasî elitler ve hususen hükümdarlar üzerindeki etki

¹⁷⁵ Keşmîrî, *Tuhfetü'l-Ahbâb*, 1/189; Bashir, *Messianic Hopes and Mystical Visions*, 180.

¹⁷⁶ Keşmîrî, *Tuhfetü'l-Ahbâb*, 1/189.

¹⁷⁷ Keşmîrî, *Tuhfetü'l-Ahbâb*, 1/189.

¹⁷⁸ Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, 35-37, 124-143; Beatrice Forbes-Manz, *Power, Politics and Religion in Timurid Iran* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 193; J. M. Rogers, "Ahrâr, K'āja 'Obaydallāh", *Encyclopædia Iranica*, (22 Ekim 2023).

¹⁷⁹ Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, 124-143; Manz, *Power, Politics and Religion*, 192-198.

¹⁸⁰ Keşmîrî bu noktada, *velâyet-penâh* ve *velâyet-âyet* gibi vasıflarla Feyzbahş'ın keramet ehli bir *velî* olduğunun altını çizerek aslında Baykara'nın bu düşüncesini Feyzbahş'ın harikulade yönüne olan inancına bağlamaktadır. Keşmîrî, *Tuhfetü'l-Ahbâb*, 1/189.

¹⁸¹ Jo-Ann Gross - Asom Urumbaev, *The Letters of Khwāja 'Ubayd Allāh Ahrâr and his Associates* (Leiden: Brill, 2002), 23-56, 93 vd.

gruplarından birisi ve belki de en önemlisi olmuştur.¹⁸² Özellikle İlhanlılar döneminde mutasavvıflar, Moğol yöneticileri ile yakın ilişkiler kurmuş ve bu ilişkilerinin bir sonucu olarak yöneticilerin İslamlaşmasında etkili olmuşlardır.¹⁸³ Siyasî iktidarlar ise bu grupları, hususen liderlerini, onların sosyal tabandaki karizmatik etkilerinden faydalanmak ve geniş kitleleri yönlendirebilme potansiyellerine binaen kendilerini desteklemeleri adına yanlarında görmek istemişlerdir.¹⁸⁴ Bu durum, Türk-Moğol devletlerinin ve onların özellikle dinî-politik anlamda mirasçıları olan devletlerin hakimiyeti altında, ehl-i siyaset ve tasavvuf arasında simbiyotik bir ilişkinin doğmasına vesile olmuştur.¹⁸⁵ Fakat bu denli ilişkilerin kurulmasında, özellikle yöneticiler açısından mezhepsel bir tercihten ziyade politik-pragmatizmin tesirli olduğu barizdir.¹⁸⁶

Baykara'nın bu noktadaki düşüncesi de muhtemelen, kendisinden önceki yöneticilerin tarikatlarla olan ilişkisi gibi tasavvuf çevrelerinin manevî otoritesinden ve karizmatik etkisinden istifade etmektir.¹⁸⁷ Fakat Baykara'nın burada tercihi, önceki Timurlu hükümdarlarının aksine Nakşibendiyye şeyhi Ahrâr değil, Nûrbahşiyye şeyhi Kâsım Feyzbahş olmuştur. Nihayet, bu ilişkiyi besleyen ve Feyzbahş'ın Herat'a davet edilmesine

¹⁸² Orkhan Mir-Kasimov, "Introduction: Conflicting Synergy of Patterns of Religious Authority in Islam", *Unity in Diversity: Mysticism, Messianism and the Construction of Religious Authority in Islam*, ed. Orkhan Mir-Kasimov (Leiden: Boston: Brill, 2014), 1-13; Matthew Melvin-Koushki, "Early Modern Islamicate Empire: New Forms of Religiopolitical Legitimacy", *The Wiley Blackwell History of Islam*, ed. Armando Salvatore vd. (Hoboken: John Wiley & Sons, 2018), 353-354; Matthew Melvin-Koushki, "Erken Modern İslam İmparatorlukları: Dinî-Siyasi Meşruiyetin Yeni Biçimleri", *Wiley Blackwell İslam Tarihi: Yeni Bir Yorum*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022), 383-384.

¹⁸³ Charles Melville, "Pādshāh-i Islām: the conversion of Sultan Maḥmūd Ghāzān Khān", *Persian and Islamic Studies: In Honour of P. W. Avery*, ed. Charles Melville (Cambridge: University of Cambridge, Centre of Middle Eastern Studies, 1990), 159-177; Jamal J. Elias, "The Sufi Lords of Bahrabad: Sa'd al-din and Sadr al-din Hamuwayi", *Iranian Studies* 27/1-4 (1994): 53-75; Judith Pfeiffer, *Conversion to Islam Among the Ilkhans in Muslim Narrative Traditions: The Case of Aḥmad Tegüder Volume One* (Doktora Tezi, University of Chicago, 2003), 135-163; Eyüp Öztürk, *İbnü's-Serrâc ve Müvelleh Dervişler Teşviku'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb İsimli Eseri Bağlamında* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011), 115-122; A.C.S. Peacock, *Islam, Literature and Society in Mongol Anatolia* (Cambridge University Press, 2019), 75-116. Ayrıca bk. Özkân Öztürk, *Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2015). Bu ilişkinin Timurlular dönemindeki örnekleri ve ayrıntıları için bk. Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, 21-39, 77-143; Manz, *Power, Politics and Religion*, 178-244.

¹⁸⁴ Kasimov, "Introduction", 1-13; Melvin-Koushki, "Early Modern Islamicate Empire", 353-354; Melvin-Koushki, "Erken Modern İslam İmparatorlukları", 383-384.

¹⁸⁵ Kasimov, "Introduction", 1-13; Melvin-Koushki, "Early Modern Islamicate Empire", 353-354; Melvin-Koushki, "Erken Modern İslam İmparatorlukları", 383-384; Melville, "Pādshāh-i Islām", 159-177; Jamal J. Elias, "The Sufi Lords of Bahrabad", 53-75; Pfeiffer, *Conversion to Islam*, 135-163; Öztürk, *Müvelleh Dervişler*, 115-122; Peacock, *Islam, Literature and Society*, 75-116. Ayrıca bk. Öztürk, *Siyaset ve Tasavvuf*. Bu dönemde tasavvufi çevrelerin, bu noktada özellikle Nakşibendiyye'nin, bahsedilen alanlarda siyasi otoriteyi etki altına almak istediğinin en bariz kanıtları, Ali Şîr Nevâî tarafından derlenen ve Baykara ile Câmî, Ahrâr ve sair isimler arasındaki mektuplaşmaları içeren münşeat mecmuasındaki numunelerde görülmektedir. Bk. Gross - Urunbaev, *The Letters of Khwāja*, 23-56. Ayrıca bk. Yüksel, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, 21-39, 77-143; Manz, *Power, Politics and Religion*, 178-244.

¹⁸⁶ Subtelny, *Timurids in Transition*, 61-62.

¹⁸⁷ Subtelny, *Timurids in Transition*, 61-62.

vesile olan bir diğer husus ise Feyzbahş'ın tababet bilgisi olmalıdır. Çünkü Nûrullah eş-Şüşterî, Baykara'nın Feyzbahş'ı Herat'a davetini bir yönüyle de hükümdarın hastalığından ötürü Feyzbahş'ın tıp bilgisine başvurmak istemesine bağlamaktadır.¹⁸⁸ Şüşterî'nin verdiği bu bilgi, Keşmîrî tarafından da desteklenmektedir. Keşmîrî'ye göre de Feyzbahş, engin tıp bilgisiyle Baykara'nın mafsâl (muhtemelen romatizmal) rahatsızlığını tedavi etmiştir.¹⁸⁹

Sonuç olarak her iki bilgi birlikte düşünüldüğünde, Baykara'nın Kâsım Feyzbahş'a olan alakası ve meylî, hastalığının tedavisi gibi somut bir gerekçeye; fakat daha da önemlisi Moğol sonrası dönemde Doğu İslam dünyasında oldukça önemli bir fenomen haline gelen karizmatik mutasavvıfların geniş halk kitleleri üzerindeki etkilerinden faydalanmak amacına matuf politik-pragmatizme dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle Baykara zâhiren hastalığını iyileştirebilecek kadar bilgili “manevî şifâcî” bir tabip, bâtınen geniş kitleleri yönlendirecek bir karizmaya sahip, toplumsal etkisi bariz, keramet ehli bir *velî* olduğuna inanılan Feyzbahş'ı bu iki gerekçeden ötürü Herat'a davet etmiş olmalıdır. Ancak Seyyid Ebu'l-Hasan-ı Kerbelâ'î ve Seyyid Ali Vâhidü'l-'Ayn, Baykara'nın aslında kendileri gibi bir inanca sahip olan Kâsım Feyzbahş'a yönelimini gözlemlemiş ve bu yönelimin mezhepsel bir temâyül olduğuna kanaat getirerek yanlış yorumlamış olmalıdırlar. Bu saikle harekete geçtiklerinde ise herkesten önce Baykara'nın müdahalesi ile karşılaşmışlardır. Çünkü Baykara'nın bu tavrında herhangi bir mezhepsel tercih söz konusu değildir.

Neticede çalışmada daha evvel zikredilen araştırma eserlerindeki iddiaların gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Sultân-Hüseyin Baykara'nın bizzat kendi düşüncesi veya kendisine yapılan telkinlerin neticesinde Şîî yahut bu akideye meyilli olduğu; ayrıca bu akideyi devletin resmî inancı yapma girişiminde bulunduğu veya tahta çıktığı sırada yaşanan olaylarda mütereddît bir tavır sergilediği yönündeki iddialar geçersizdir. Bu yargı, verdikleri bilgiler objektif araçlar ve yöntemler ile doğrulanabilen ve bu nedenle hakikate en yakın olan iki ana kaynağın, yani Semerkandî ile İsfizârî'nin eserlerinin anlatımıyla da desteklenmektedir.

¹⁸⁸ Şüşterî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn* (Esad Efendi, 1280), 289a; Şüşterî, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, 2/147.

¹⁸⁹ Keşmîrî, *Tuhfetü'l-Ahbâb*, 1/215-220. Ayrıca Feyzbahş'ın oğlu Bahâ'ü'd-devle Muhammed Hüseyin er-Râzî en-Nûrbahşî (ö. 915/1509-1510), bir taraftan alanındaki birçok klasik kitaba, diğer taraftan babasından edindiği bilgilere dayandığı anlaşılan *Hulâsatü't-Tecârib* adlı bir tıp eseri telif etmiştir. Bu da yukarıda zikredilen bilgiyi destekler niteliktedir. Bk. Bahâ'ü'd-devle Muhammed Hüseyin er-Râzî en-Nûrbahşî, *Hulâsatü't-Tecârib* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2026); Hasan Tâcbahş, “Bahâ'ü'd-devle Râzî” *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm* (22 Ekim 2023).

Kaynakça

- Abisaab, Rula Jurdi, *Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire*, London; New York: I.B. Tauris, 2004.
- Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2000.
- Aka, İsmail, “Timurlular (1370-1506)”, *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri*, 5-6 Kasım 2007, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2008: 171-192.
- Aka, İsmail, *Timurlular: Orta Asya’nın Parlak Devri*, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Aka, İsmail, “X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şiilik”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu (Tebliğler ve Müzakereler)*, 13-15 Şubat 1993, İstanbul: İlmî Neşriyat, 1993: 69-103.
- Alam, Muzaffar, “A Muslim State in a Non-Muslim Context”, *Mirror for the Muslim Prince: Islam and the Theory of Statecraft*, ed. Mehrzad Boroujerdi, Syracuse; NY: Syracuse University Press, 2013: 160-189.
- Alam, Muzaffar, *The Languages of Political Islam: India 1200-1800*, Chicago: University of Chicago Press, 2004.
- Alam, Muzaffar, *Hindistan’da İslam: Siyasi Dil ve Siyaset Kültürünün İnşası (1200-1800)*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.
- Alan, Hayrunnisa, *Sultân Ebû Said Devri Timurlu Tarihi (1451-1469)*, Doktora Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, 1996.
- Algar, Hamid, *Abdurrahman Câmî*, çev. Abdullah Taha Orhan - Zeyneb Hafsa Orhan, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Algar, Hamid, *Jami*, New Delhi: Oxford University Press, 2013.
- Algar, Hamid, “Naqshbandis and Safavids: A Contribution to the Religious History of Iran and Her Neighbors”, *Safavid Iran and Her Neighbors*, ed. Michel M. Mazzaoui, Salt Lake City, Utah: University of Utah Press, 2003: 7-48.
- Algar, Hamid, *Nakşibendilik*, çev. Cüneyt Köksal vd., İstanbul: İnsan Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Alî el-Kârî, Nûreddin Ali b. Muhammed b. Sultân Molla, *Şemmü’l-‘Avârız fî Zemmi’r-Revâfız*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, 2824.

- Alî el-Kârî, Nûreddin Ali b. Muhammed b. Sultân Molla, *Şemmü'l-'Avâriz fî Zemmi'r-Revâfız*, haz. Mecid el-Halife, Kahire: Merkezü'l-Furkan li'd-Dirasati'l-İslamiyye, 1425.
- Atçıl, Abdurrahman, "Mobility of Scholars and the Formation of a Self-Sustaining Scholarly System in the Lands of Rum during the Fifteenth Century", *Literature and Intellectual Life in Medieval Anatolia*, ed. Andrew S. C. Peacock - Sara Nur Yıldız, Wurzburg: Ergon Verlag, 2016: 315-332.
- Baburname: Babur'un Hatırâtı*, 2 Cilt, çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- Babur, Zahirü'd-dîn Muhammad, *The Bābur-nāma in English (Memoirs of Babur)*, çev. Annette Susannah Beveridge, 2 Cilt, London: Luzac, 1922.
- Babur Mirza, Zahiruddin Muhammad, *Baburnama: Part One Fergana and Transoxiana Chagatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation*, haz. W. M. Thackston. Harvard University, 1993.
- Bâharzî, Abdülvasî Nizâmî, *Makâmât-ı Câmî: Gûşehâi ez Târih-i Ferhengî ve İctimâi-i Horâsân der Asr-i Tîmûriyân*, nşr. Necîb Mâyil-i Herevî, Tahran: Neşr-i Ney, 1371.
- Bâharzî, Kemâleddin Abdülvasî Nizâmî-yî, *Makâmât-ı Câmî: Molla Câmî'den Ali Şîr Nevâi ve Sultan Baykara'ya Şahitliklerim*, çev. Veysel Başçı, İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- Bashir, Shahzad, "After the Messiah: The Nûrbakhshiyya in Late Timurid and Early Safavid Times", *Society and Culture in the Early Modern Middle East: Studies on Iran in the Safavid Period*, ed. Andrew J. Newman, Leiden: Brill, 2003.
- Bashir, Shahzad, "The Risalat al-Hudâ of Muhammad Nurbakhsh (d. 869/1464): Critical Edition with Introduction", *Rivista degli Studi Orientali*, 75/1-4 (2001): 87-137.
- Bashir, Shahzad, *Between Mysticism and Messianism: The Life and Thought of Muḥammad Nûrbakṣ̄ (d. 1464)*, Doktora Tezi, Yale University, 1998.
- Bashir, Shahzad, *Messianic Hopes and Mystical Visions: The Nûrbakhshīya Between Medieval and Modern Islam*, Columbia: University of South Carolina Press, 2003.
- Beveridge, H, "The Coinage of Husayn Baikara", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 46/1 (Ocak 1914): 142-143.

- Bockholt, Philip, *Weltgeschichtsschreibung zwischen Schia und Sunna: Ḥvāndamīrs Ḥabīb as-siyar im Handschriftenzeitalter*, Leiden: Brill, 2021.
- Bockholt, Philip, *Ein Bestseller der islamischen Vormoderne: Zur Verbreitung von Ḥvāndamīrs Ḥabīb as-siyar von Anatolien bis auf den indischen Subkontinent*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2022.
- Browne, Edward G., *A Literary History of Persia*, Cambridge: Cambridge University Press, 1964.
- Browne, Edward G., *Ez Sa'dî tâ Câmî: Târîh-i Edebî Îrân ez Nîme-i Karn-ı Heftom ta Âhir-i Karn-ı Nohhom-ı Hicrî Asr-ı İstîlâ-yi Moğûl ve Tâtâr*, çev. Ali Asgar Hikmet, Tahran: Kitabhâne-i İbn Sînâ, 2. Basım, 1339.
- Ca'feriyân, Resûl, *Siyâset ve Ferheng-i Rûzigâr-ı Safevî*, 2 Cilt, Tahran: Neşr-i İlmi, 2. Basım, 1392.
- Ca'feriyân, Resûl, *Safeviyye der-Arsa-i Dîn, Ferheng ve Siyâset*, 3 Cilt, Kum: İntişârât-ı Pejûheşkede-i Havza ve Dânişgâh, 1379.
- Ca'feriyân, Resûl, "Men Mehdî Hestem: (Tercüme-i Risâletü'l-Hüdâ) Te'lif-i Seyyid Muhammed Nûrbahş", *Peyâm-ı Bahâristân* 5/17 (1391): 698-712.
- Calmard, Jean, "Les rituels Shî'ites et le Pouvoir: L'imposition du Shî'isme Safavide: Eulogie et Malédiction Canoniques", *Etudes Safavides*, ed. Jean Calmard. Paris-Téhéran: Institut Français de Recherche en Iran, 1993: 109-150.
- Câmî, Nûreddîn Abdurrahmân b. Ahmed. *Dîvân-i Câmî*. nşr. Â'lâ Hân Efsah-zâd. 2 Cilt. Tahran: Mîrâs Mektûb, 1378.
- Codrington, O, "Note on Coinage of Husayn Baikara", *Journal of the Royal Asiatic Society* 45/2 (Nisan 1913): 432-434.
- Cünâbedî, Mîrza Hasan Beg, *Ravzatu's-Safeviyye*, nşr. Gulamrızâ Tabâtâbâ'î Mecd, Tahran: Bünyâd-ı Mevkûfât-ı Doktor Mahmûd Afşâr, 1378.
- Dames, M. Longworth, "Coinage of Husayn Baikara", *Journal of the Royal Asiatic Society* 45/4 (Ekim 1913): 1048-1049.
- Dâvûdî, Abdülmecîd Nâsırî, *Teşeyyu' der-Horâsân-ı Ahd-i Tîmûriyân*, Meşhed: Âsitan-ı Kuds-i Rezevi Bünyâd-ı Pejûheşhây-i İslâmî, 1378.

- Dunbar, Robert William, *Zayn al-Dīn Maḥmūd Vāṣifī and the Transformation of Early Sixteenth Century Islamic Central Asia*, Bloomington, Indiana: Indiana University, Doktora Tezi, 2015.
- Eckmann, Janos, “Çağatayca”, *Târîhî Türk Şîveleri*, haz. Mehmet Akalın, Ankara: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979: 225-262.
- Eckmann, Janos, *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, ed. Osman Fikri Sertkaya, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.
- Elias, Jamal J., “The Sufi Lords of Bahrabad: Sa’d al-Din and Sadr al-Din Hamuwayi”, *Iranian Studies* 27/1-4 (1994): 53-75.
- Erdoğan, Özden, *Conception of Political Power and the Timurid Cultural Achievements during the Reign of Sultan Husayn Bayqara*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Fazlıoğlu, İhsan, “Osmanlı felsefe-biliminin arkaplanı: Semerkand matematik-astronomi okulu”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14 (2003); 1-66.
- Forbes-Manz, Beatrice - Beveridge, A. “Mīrkhwānd”. *Encyclopaedia of Islam Second Edition*, Leiden: Brill, 1993: 7/126-127.
- Forbes-Manz, Beatrice, *Power, Politics and Religion in Timurid Iran*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Gross, Jo-Ann - Urunbaev, Asom, *The Letters of Khwāja ’Ubayd Allāh Aḥrār and His Associates*, Leiden: Brill, 2002.
- Gülçîn-i Meânî, Ahmed, *Kârvân-ı Hind: Der-Ahvâl u Âsâr-ı Şâ’irân-ı Asr-i Safevî ki be-Hind Reftend*, 2 Cilt, Meşhed: İntişârât-ı Âstân-ı Kuds-i Rezevî, 1369.
- Güneş, Hasan Hüseyin, “Ehl-i Sünnet Ekolünün Ehl-i Beyt Kavramına Getirdiği Yorumlar (Tathir Ayeti Işığında Esbâbu’n-Nuzûl Çalışmaları ve Tefsîlerin Yaklaşımları)”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 10 (2015), 143-159.
- Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin, *Tibyânü Vesâ’ili’l-Hakâ’ik fî Beyâni Selâsili’t-Tarâ’ik*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 432.
- Heidarzadeh, Tofigh, “Patronage, Networks and Migration: Turco-Persian Scholarly Exchanges in the 15th, 16th and 17th Centuries”, *Archives Internationales d’Histoire Des Sciences*, 55/155 (2005): 419-434.

- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn, *Faslî ez Hulâsatü'l-Ahbâr*, nşr. Gûyâ-İtimâdî, [y.y.]: Müessesesi-i Hıdemât-ı Ferhengî-i Resâ, 1345.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn, *Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa, 901.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn, *Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, Tahran: Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi Millî, 3159.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn, *Hulâsatü'l-Ahbâr fî Beyâni Ahvâli'l-Ahyâr*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3191.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn, *Hulâsatü'l-Ahbâr fî Beyâni Ahvâli'l-Ahyâr*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3190.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn, *Hulâsatü'l-Ahbâr fî Beyâni Ahvâli'l-Ahyâr*, nşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Tahran: İntişârât-ı Merkez-i Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî, 1399.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn, *Meâsirü'l-Mülûk ve Hâtîme-i Hulâstü'l-Ahbâr ve Kânûn-ı Hümâyûn*, nşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Müessesesi-i Hıdemât-ı Ferhengî-i Resâ, 1372.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn, *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*, thk. Muhammed Debîr-i Siyâkî, Tahran: Kitâbfurûş-i Hayyam, 4. Basım, 1380.
- Hândmîr, Gıyâseddîn b. Hümâmeddîn, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, thk. Cemşîd Keyânfer, Tahran: İntişârât-ı Esâtir, 1375.
- İsfizârî, Muînüddîn Muhammed Zemcî, *Ravzâtü'l-Cennât fî Evsâf-ı Medîne-i Herât*, Tahran: Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi Millî, Meclis, 2298.
- İsfizârî, Muînüddîn Muhammed Zemcî, *Ravzâtü'l-Cennât fî Evsâf-ı Medîne-i Herât*, 2 Cilt, nşr. Seyyid Muhammed Kâzım İmâm, Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1339.
- İsfizârî, Muîniddîn Muhammed Zemcî, *Münşe'ât-ı İsfizârî*, nşr. Seyyid Emîr Cihâdî Hüseyinî, Tahran: Kitâbhâne-i Müze ve Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, 1398.
- İvoghli Haydar, *Majmû'a-yi Murâsalât*, The British Library Add. 7688.
- Kafadar, Cemal, *İki Cihan Âresinde: Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, İstanbul: Metis Yayınları, 2019.

- Karasoy, Yakup – Toker, Mustafa, *Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanî-nâme* Konya: Tablet Kitabevi, 2005.
- Kargı-Ölmez, Zuhâl, *Mahbûbü'l-Kulûb: İnceleme-Metin-Sözlük*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 1993.
- Kazvîni, Kādî Ahmed Gaffârî, *Târîh-i Cihân-ârâ*, thk. Seyyid Ebu'l-Kâsım Mar'aşî, Tahran: Kitâbfurûş-i Hâfiz, 1343.
- Köprülü, Fuat, “Anadolu’da İslâmiyet: Türk İstilâsından Sonra Anadolu Tarih-i Dînisine Bir Nazar ve Bu Tarihin Menbaları”, *Anadolu’da İslâmiyet*, haz. Mehmet Kanar, İstanbul: İnsan Yayınları, 1996: 41-122.
- Köprülüzade Mehmed Fuad, “Anatolida İslâmiyet: Türk İstilâsından Sonra Anatoli Târîh-i Dîniyyesine Bir Nazar ve Bu Târîhin Menba‘ları”, *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası* 2/6 (1339/1923): 457-486.
- Lane, Edward William, *An Arabic-English Lexicon*, 5 Cilt, London: Williams and Norgate, 1874.
- Lane-Poole, Stanley, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, ed. Reginald Stuart Poole, London: The Trustees of the British Museum; Longmans, 1882.
- Le Gall, Dina, *A Culture of Sufism: Naqshbandis in the Ottoman World 1450-1700*, Albany: State University of New York Press, 2005.
- Le Gall, Dina, *Bir Sûfî Kültürü Olarak Osmanlı’da Nakşibendilik (1450-1700)*, çev. İrfan Kelkitli, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Lentz, Thomas W. - Lowry, Glenn D, *Timur and the Princely Vision: Persian Art and Culture in the Fifteenth Century*, Washington, DC: Arthur M. Sackler Gallery, Smithsonian Institution, 1989.
- Mazzaoui, Michel M., *The Origins of the Şafawids: Şī‘ism, Şūfism, and the Ġulāt*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1972.
- Melville, Charles, “Pādshāh-i Islām: The Conversion of Sultan Maḥmūd Ghāzān Khān”, *Persian and Islamic Studies: In Honour of P. W. Avery*, ed. Charles Melville, Cambridge: University of Cambridge, Centre of Middle Eastern Studies, 1990.
- Memoirs of Zehir-ed-Din Muhammed Baber: Emperor of Hindustan*, çev. John Leyden - William Erskine, London: Longman, 1826.

- Mîrhând, Hamîdüddîn Muhammed b. Burhâneddîn Hâvendşâh, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, thk. Abbâs Pervîz [?], Tahran: Müessese-i Hayyam ve İntişarat-ı Piruz, 1339.
- Mîrhând, Hamîdüddîn Muhammed b. Burhâniddîn Hâvendşâh, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 946.
- Mîrhând, Hamîdüddîn Muhammed b. Burhâniddîn Hâvendşâh, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 947.
- Momen, Moojan, *An Introduction to Shi'i Islam: The History and Doctrines of Twelver Shi'ism*, New Haven: Yale University Press, 1985.
- Muhammed Sâlih, *Die Scheibaniade. Ein Özbekisches Heldengedicht in 76 Gesängen von Prinz Mohammed Salih aus Charezm*, çev. Hermann Vambery, Wien, 1885.
- Mütercim Âsım Efendi, *el-Okÿânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît*, 6 Cilt, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Nassiri, Giv, *Turco-Persian Civilization and The Role of Scholars' Travel and Migration in Its Elaboration Continuity*, Berkeley: University of California, Doktora Tezi, 2002.
- Newman, Andrew J., *Twelver Shiism: Unity and Diversity in the Life of Islam, 632 to 1722*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013.
- Nevâyî, Abdülhüseyn, *Esnâd ve Mükâtebât-ı Siyasî-i İrân*, Tahran: Müessese-i Mütalaât-ı İslâmî-i Danişgâh-ı McGill Şube-i Tahrân, 1984.
- Ökten, Ertuğrul, "Scholars and Mobility: A Preliminary Assessment from the Perspective of al-Shaqayiq al-Nu'maniyya", *Osmanlı Araştırmaları*, 41 (2013): 55-70.
- Ökten, Ertuğrul, *Jāmī (817-898/1414-1492): His Biography and Intellectual Influence in Herat*, Illinois: University of Chicago, Doktora Tezi, 2007.
- Öztürk, Eyüp, *İbnü's-Serrâc ve Müvelleh Dervişler Teşvîku'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb İsimli Eseri Bağlamında*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2011.
- Öztürk, Özkan, *Siyaset ve Tasavvuf: Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2015.

- Öztürk, Sena Fidan, *After the Timurid Renaissance: Scholarly Mobility Between the Lands of Rum and Acem from the Fourteenth Through the Sixteenth Century*, İstanbul: İstanbul Şehir University, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Peacock, A.C.S., *Islam, Literature and Society in Mongol Anatolia*, Cambridge University Press, 2019.
- Pfeiffer, Judith, *Conversion to Islam Among the Ilkhans in Muslim Narrative Traditions: The Case of Aḥmad Tegüder Volume One*, Doktora Tezi, University of Chicago, 2003.
- Piemontese, Angelo M., “Notizia di Due Manoscritti Autografi Persiani («Xulāṣat al-Axbār» di Xwāndamīr e «Ḥilyat al-Muttaqīn» di Muḥammad Bāqir Majlisī)”, *Rivista degli Studi Orientali* 46/1/2 (1971): 39-49.
- Quinn, Sholeh A., “The Historiography of Safavid Prefaces”, *Safavid Persia: The History and Politics of An Islamic Society*, ed. Charles Melville, 1-25, London & New York: I.B.Tauris, 1996.
- Quinn, Sholeh A., “The Safavid Chroniclers: A Brief Overview”, *Persian Historiography: A History of Persian Literature*, ed. Charles Melville, London & New York: I.B.Tauris, 2012.
- Quinn, Sholeh A., “The Timurid Historiographical Legacy: A Comparative Study of Persianate Historical Writing”, *Society and Culture in the Early Modern Middle East: Studies on Iran in the Safavid Period*, ed. Andrew J. Newman, Leiden: Brill, 2003.
- Rizvi, Sajjad H., “Before the Safavid-Ottoman Conflict: Jāmī and Sectarianism in Timurid Iran and Iraq”, *Jāmī in Regional Contexts*, ed. Thibaut d’Hubert - Alexandre Papas, Leiden Brill, 2018: 227-255.
- Rizvi, Saiyid Athar Abbas, *A Socio-intellectual History of the Isnā ‘Asharī Shī‘īs in India: 7th to 16th century A.D. with An Analysis of Early Shī‘ism*, 2 Cilt, Canberra: Marifat Publishing House, 1986.
- Rodgers, Charles James, *Catalogue of the Coins in the Government Museum: Lahore*, Calcutta: Baptist Mission Press, 1891.
- Rodgers, Charles James, *Catalogue of the Coins: Part II Miscellaneous Muhammadan Coins*, Calcutta: Baptist Mission Press, 1894.

- Roemer, Hans Robert, “The Successors of Tīmūr”, *The Cambridge History of Iran*, ed. Peter Jackson - Lawrence Lockhart, 98-146, Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1986.
- Rûmlû, Hasan Beg, *Ahsenü't-Tevârîh*, nşr. Abdülhüseyn Nevâyî, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1384.
- Semerkindî, Kemâleddîn Abdürezzâk, *Matla'ı Sa'deyn ve Mecma'ı Bahreyn*, 2 Cilt, nşr. Abdülhüseyn Nevâyî, Tahran: Pejûheşgâh-ı Ulûm-ı İnsânî ve Mütalaât-ı Ferhengî, 1383.
- Semerkindî, Kemâleddîn Abdürezzâk, *Matla'ı Sa'deyn ve Mecma'ı Bahreyn*, Edirne: Selimiye Kütüphanesi, 4691.
- Stickel, Gustav - Tiesenhausen, Vladimir, “Die Werthbezeichnungen auf muhammedanischen Münzen”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 33/3 (1879), 341-386.
- Subtelny, Maria Eva, *Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran*, Leiden: Brill, 2007.
- Seyyid Muhammed Nûrbahş, “Risâletü'l-Hüdâ [Men Mehdî Hestem]-i Seyyid Muhammed Nûrbahş”, *Mehdiyân-ı Durûğîn be-zemime-i se Risâle*, nşr. Resûl Ca'feriyan, Tahran: Neşr-i İlm, 1391, 351-372.
- Şîrâzî, Abdî Beg, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, nşr. Abdülhüseyn Nevâyî, Tahran: Neşr-i Ney, 1369 hş.
- Şîrâzî, Abdî Beg, *Tekmiletü'l-Ahbâr*, Tahran: Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi Millî, Meclis, 8401.
- Şüşterî, Seyyid Nûrullâh, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, 2 Cilt, Tahran: Kitâbfuruş-i İslâmiyye, 1377.
- Şüşterî, Nûrullâh, *Mecâlisü'l-Mü'minîn*, İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1280.
- Takavî, Âbid - Nîkgoftâr, Ahmed, “Sikke-şînâsî der-Devrân-ı Şâh Sultân Hüseyin-i Baykara der-Mahdûde-i Târîh-i Horâsân-ı Bozorg (bâ-Tekiye-i Rûykerd-i Mezhebî)”, *Pejuheş-nâme-i Horâsân-ı Bozorg* 6/20 (1394): 97-109.

Tebrîzî, Hâfiz Hüseyin-i Kerbelâî, *Ravzâtü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân*, 2 Cilt, thk. Ca'fer Sultân el-Kurrâ'î, Tahran: İntişârât-ı Bungâh-ı Tercüme ve Neşr-ı Kitâb, 1349.

The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor, çev. Wheeler M. Thackston. NewYork: Oxford University Press, 1996.

Thomas, Edward, “On the Coins of the Kings of Ghazni”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 9 (1847), 267-386.

Thomas, Edward, “Supplementary Contributions to the Series of the Coins of the Kings of Ghazni”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 17 (1860), 138-208.

Tiesenhausen, Vladimir, *Notice sur Une Collection de Monnaies Orientales de M. le comte S. Stroganoff*, St. Pétersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences, 1880.

Togan, A. Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2019.

Tuhtiyef, İrfân, *Siyaset-i Pûlî-Mâlî-yi Tîmûr ve Hânedân-ı Ū ve Sikkehâ-yi Ânhâ*, haz. Behmen Ekberî, Kum: Kitâbhâne-i Bozorg-i Hazret-i Âyetullah el-Uzmâ Mar'aşî Necefi, 1377.

Vâsîfî, Zeynüddin Mahmûd, *Bedâyi'ü'l-Vekâyi'*, 2 Cilt, nşr. Aleksander Boldyrev. İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İrân, 2. Basım, 1350.

Weismann, Itzhak, *The Naqshbandiyya: Orthodoxy and Activism in a Worldwide Sufi Tradition*, London: Routledge, 2007.

Yüksel, Musa Şamil, *Timurlularda Din-Devlet İlişkisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 2021.

İnternet Kaynakları

Algar, Hamid - Alpaslan, Ali, “Hüseyin Baykara”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22 Ekim 2023, <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-baykara>

Aka, İsmail, “Hândmîr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22 Ekim 2023, <https://islamansiklopedisi.org.tr/handmir>

Algar, Hamid, “Kobrawiya II. The Order”, *Encyclopædia Iranica*, 22 Ekim 2023, <https://www.iranicaonline.org/articles/kobrawiya-ii-the-order>

- Aka, İsmail. “Mîrhând”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22 Ekim 2023.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/mirhand>
- Aka, İsmail, “Timurlular”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22 Ekim 2023,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/timurlular#1>
- Baktır, Mustafa. “Hutbe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22 Ekim 2023.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe>
- Gündüz, Tufan. “Safevîler”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22 Ekim 2023.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/safeviler#1>
- Haase, C. P, “Abd-Al-Razzaq Samarqandi,” *Encyclopædia Iranica*, 22 Ekim 2023,
<https://iranicaonline.org/articles/abd-al-razzaq-samarqandi-historian-and-scholar-1413-82>
- Lugat-nâme*, 22 Ekim 2023, <https://dehkhoda.ut.ac.ir/fa/dictionary>
- Okumuş, Ömer. “Câmî, Abdurrahman”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22 Ekim 2023.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/cami-abdurrahman>
- Öz, Mustafa, “Teberri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22 Ekim 2023,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/teberri>
- Rogers, J. M., “Ahrâr, K̲āja ‘Obaydallāh”, *Encyclopædia Iranica*, 22 Ekim 2023,
<https://iranicaonline.org/articles/ahrar-kaja-obaydallah-b>
- Storey, Charles Ambrose. “General History”. *Storey Online*. 22 Ekim 2023.
https://referenceworks.brillonline.com/entries/storey-online/1-general-history-COM_10201000
- Tâcbahş, Hasan. “Bahâ’ü’l-devle Râzî”. *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*. 22 Ekim 2023.
<https://rch.ac.ir/article/Details/12029?%D8%A8%D9%87%D8%A7%D8%A1%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84%D9%87-%D8%B1%D8%A7%D8%B2%DB%8C>
- Tekin, Oğuz, “Sikke”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22 Ekim 2023,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/sikke>
- Türkoğlu, İsmail, “Şeybânî Han”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22 Ekim 2023,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/seybani-han>

Türkoğlu, İsmail, “Şeybânîler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22 Ekim 2023,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/seybaniler>

Uslu, Recep. “Herat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22 Ekim 2023,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/herat>

Online Sikke Katalogları

Kitabhâne-i Müze-i Millî-i Melik, 5000.06.01094. 22 Ekim 2023.
<http://malekmuseum.org/en/artifact/5000.06.01094/%D8%B3%DA%A9%D9%87+%D9%86%D9%82%D8%B1%D9%87+%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A7%D9%86+%D8%AD%D8%B3%DB%8C%D9%86+%D8%A8%D8%A7%DB%8C%D9%82%D8%B1%D8%A7+%D8%AA%DB%8C%D9%85%D9%88%D8%B1%DB%8C>

The David Collection, C 97. 2 Ekim 2022,
<https://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/dynasties/timurids-and-turkmen/coins/c97?back=1&show=faq>

The David Collection, C 341. 2 Ekim 2022,
<https://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/dynasties/timurids-and-turkmen/coins/c341?back=1&show=faq>